ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
ROČNÍK 11 – 1992 – ČÍSLO 1–4

Obsah

Správy o činnosti SJS pri SAV. *M. Nábělková* 1
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992 1
Správa z valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV konaného 28. 5. 1992 4
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1992 6
Zoznam prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v roku 1992 8

5. celoslovenské stretnutie jazykovedcov Banská Bystrica 3.–4. IX. 1992 **100 rokov areálovej lingvistiky.** *M. Nábělková* 11
PALKOVIČ, K.: Pastrnkov organizovaný výskum slovenských nárečí .. 11
HABOVŠTIAK, A.: O živote a diele Václava Vážneho 12
RIPKA, I.: Atlas slovenského jazyka ako reprezentatívne dielo areálovej lingvistiky 14
FERENČÍKOVÁ, A.: Možnosť spracovania syntaxe slovenských nárečí metódou lingvistickej geografie 16
ŽIGO, P.: Slovanský jazykový atlas 18
FERENČÍKOVÁ, A.: Spracovanie lexikálnych a slovotvorných javov v Slovanskom jazykovom atlase 19
RIPKA, I.: Jazykovozemepisný výskum karpatského areálu (Celokarpatský dialektologický atlas) 21
KIRÁLY, P.: Atlas des slowakischen Mundarten in Ungarn 23
DUDOK, D.: Výskum slovenských nárečí vo Vojvodine a v Slavónii (na území bývalej Juhoslávie) 23
BENKO, V.: (Neskorá) počítačová podpora lexikografického projektu: Slovník slovenských nárečí 25

II. kolokvium mladých jazykovedcov. Modra-Piesok, 26–27. XI. 1992. *M. Nábělková* 27

Tézy prednášok
SABOL, J.: Entropia a synergia v jazyku 29
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymá a slovníky 30
KAČALA, J.: Syntaktický systém jazyka 32
HORECKÝ, J.: Cudzie výrazy v slovenskom texte 33
KRÁĽ, A.: Filozofické základy jazykovej kultúry 34
ŽIGO, P.: Vyjadrovanie kvalitatívneho a kvantitatívneho aspektu času v súvetí z predspisovného obdobia slovenčiny 35
HORECKÝ, J.: Kulturologické pramene medzijazykových vzťahov 36

PATRÁŠ, V.: Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste 37
STICH, A.: Ján Botto a jeho úloha ve vývoji české literatury (lingvostylistické a motivické elementy literárního procesu) 37
VIDOVIČ-MUHA, A.: Transformacijski besedotvorni postopki 38
BOSÁK, J.: Hovorovosť „verzus" knižnosť 41
SABOL, F.: Za zdômyselnenie gramatickej teórie 42
NOVÁK, Ľ.: Začiatky úsilia o založenie SAVU 42
MIROSŁAWSKA, W.: Stav výskumu v súčasnej poľskej antroponomastike 43
NOVÁK, Ľ.: Ako vznikla pred 50 rokmi Slovenská akadémia vied a umení a jej Jazykovedný ústav 44
DOLGAN, M.: Projekt jednotného slovanského jazyka z 19. storočia .. 45
SABOL, J.: Zvukové variácie významových jednotiek 46
URBANOVÁ, Ľ.: Zdvorilostný princíp v pragmatickej dimenzii konverzačného textu 48
ĎUROVIČ, Ľ.: Tobiáš Masnicius a začiatky slovenského spisovného jazyka 49
LADJEVIĆ, M.: Metodologické problémy porovnávania neologizmov geneticky príbuzných jazykov 50
MIKLUŠ, M.: Niekoľko slov o časticiach a o vyjadrovaní expresívno-emocionálneho obsahu a formy komunikácie 52
ŽIGO, P.: Filozofický aspekt gramatickej kategórie času 53
RIPKA, I.: Jazyk amerických Slovákov 54
DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov 56
ODALOŠ, P.: Argot 58
BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovanskom kontexte 59
BLANÁR, V.: Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém 61
ŠIKRA, J. – ĎURČO, P.: V. EURALEX kongres v Tampere 63
BENKO, V.: Konferencia COMPLEX '92 v Budapešti 65

Oznamy

Informácia o podujatiach SJS pri SAV v r. 1993 67
Do pozornosti členom jazykovednej obce 67

Správy o činnosti SJS pri SAV

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV sa vo funkčnom období 11. 4. 1990 – 28. 5. 1992 orientovala na tradičné formy činnosti, sledujúce utváranie podmienok pre rozvoj jazykovedy, na rozširovanie poznatkov získaných na poli vedeckého výskumu, na zvyšovanie odbornej úrovne svojich členov a na podporu spolupráce jazykovedcov rozličných pracovísk. Usporadúvala konferencie, semináre, prednášky a diskusie, rozvíjala vlastnú edičnú činnosť.

Prácu SJS pri SAV v období od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992 organizoval výbor v zložení: Dr. Klára Buzássyová, predsedníčka, Dr. Milan Majtán, prof Ján Sabol, doc. Pavol Žigo, podpredsedovia, Dr. Mira Nábělková, tajomníčka, Dr. Sibyla Mislovičová, hospodárka, prof. Ján Findra, predseda pobočky v Banskej Bystrici, doc. Dr. Juraj Furdík, CSc., predseda pobočky v Prešove, doc. Ema Krošláková, predsedníčka pobočky v Nitre, členovia výboru doc. Juraj Dolník, prom. fil. Adriana Ferenčíková, doc. Emil Horák, doc. Jozef Mlacek. Revízorkami spoločnosti boli Dr. Anna Oravcová a Dr. Anna Šebestová. Výbor spoločnosti sa zišiel na 9 zasadnutiach, na ktorých riešil koncepčné aj aktuálne organizačné otázky práce spoločnosti.

Jednu zo svojich dôležitých úloh videl výbor SJS v dosiahnutí rehabilitácie prof. Dr. Ľ. Nováka, DrSc., pričom za najvhodnejšiu formu morálnej rehabilitácie považoval udelenie titulu akademika SAV. V tomto zmysle – súbežne s podnetmi komisie pre nápravu krívd v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra a FF a PF UPJŠ – zaslal výbor SJS list Predsedníctvu SAV ešte 18. 7. 1990. Predsedníctvo SAV na svojom 37. zasadnutí (30. 4. 1992) schválilo návrh na vymenovanie prof. PhDr. Ľudovíta Nováka, DrSc., za akademika SAV ako formu prinavrátenia tohto titulu, ktorý mu bol navrhnutý pri založení SAVU.

Výbor spoločnosti rokoval o viacerých dôležitých dokumentoch týkajúcich sa organizácie vedy a Slovenskej akadémie vied – vypracoval pripomienky k návrhu zásad zákona Federálneho zhromaždenia o Česko-slovenskej učenej spoločnosti a zaoberal sa znením návrhu zákona SNR o organizácii a podpore vedy a techniky. V spolupráci s Organizačným strediskom vedeckých spoločností SAV a výborom Jazykovědného sdružení ČSAV sa zapojil do príprav kongresu *Česko-Slovensko, Európa a svet: veda a umenie v medzinárodných súvislostiach*, zaoberal sa prípravou vlastných podujatí spoločnosti, hľadal cesty na riešenie problémov, najmä finančných, do ktorých sa spoločnosť v zmenenej hospodárskej situácii dostala.

SJS pri SAV v súčasnosti združuje 262 členov, a to jazykovedcov zo SAV, vysokoškolských a stredoškolských pedagógov a redaktorov. V priebehu minulého funkčného obdobia z radov SJS navždy odišli doc. Dr. Valéria Betáková, CSc., a doc. Dr. Ladislav Rybár, CSc. Sedem členov ukončilo

členstvo v spoločnosti (1990: J. Teplan; 1991: E. Jenčíková, Ľ. Juřinová, J. Šteučeková; 1992: J. Nižnanský, E. Rísová, J. Bartoš). V uplynulom období výbor SJS schválil prijatie 16 nových členov (V. Benko, P. Dolejš, J. Kopina, J. Glovňa, P. Harmanová, J. Kesselová, J. Kralčák, Ľ. Králik, J. Lukáčová, J. Lupták, Š. Ondruš, E. Páleš, A. Rajčanová, M. Sedláková, E. Urbancová, Ľ. Valeková).

Činnosť SJS pri SAV sa v rokoch 1990–1992 rozvíjala vo viacerých smeroch.

1. *Prednášková činnosť, semináre a celoslovenské stretnutia jazykovedcov.* V Bratislave a v pobočkách odznelo 92 vedeckých prednášok (40 v Bratislave – vrátane príspevkov na celoslovenských stretnutiach jazykovedcov, 14 v Banskej Bystrici, 16 v Nitre a 22 v Prešove a Košiciach). Na prednáškach o metodologických otázkach a konkrétnych výsledkoch jednotlivých jazykovedných disciplín doma i v zahraničí sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ale aj záujemcovia z iných odborov. Viaceré podujatia v Bratislave aj v pobočkách sa konali pri príležitosti životných jubileí prednášateľov. Osemnásť z uvedených prednášok predniesli zahraniční prednášatelia – prof. Ľ. Ďurovič (Švédsko), prof. P. Porsch, prof. G. Altmann, prof. W. Paprotté, prof. R. Köhler, Dr. P. Wagener (NSR), D. Short, W. J. Hutchins (Anglicko), prof. W. U. Dressler (Rakúsko), doc. I. Bujukliev (Bulharsko), doc. A. Markowski, Mgr. W. Mirosławska (Poľsko), doc. M. Myjavcová, Dr. K. Bicevska, doc. J. Jerković (Juhoslávia), doc. M. Dolgan, prof. A. Vidovič-Muha (Slovinsko) a kand. fil. vied M. A. Osipova (ZSSR). SJS v tomto období venovala pozornosť podujatiam so slavistickou problematikou v záujme dobrej odbornej i organizačnej prípravy XI. medzinárodného kongresu v Bratislave v r. 1993. Popri jednotlivých prednáškach a informatívnom stretnutí o príprave programu kongresu patrí do tejto oblasti aj diskusné stretnutie s účastníkmi pracovného zasadnutia Komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitéte slavistov – predstaviteľmi všetkých slovanských pracovných skupín (okrem Bulharska).

V prvom polroku 1991 sa v rámci sekcie mladých lingvistov pod vedením prof. Horeckého uskutočnilo 22 seminárov, ktoré navštevovali vedeckí aspiranti a iní mladí jazykovedci z JÚĽŠ SAV a z bratislavských a mimobratislavských vysokých škôl. Na túto činnosť sekcie mladých lingvistov nadviazal výbor SJS v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka FF UK prípravou *Kolokvia mladých jazykovedcov* ako prehliadky výskumných prác mladých lingvistov. Sledoval tým cieľ utvoriť priestor na informáciu o výskumnom zameraní a výskumných výsledkoch mladých jazykovedcov jednotlivých pracovísk, na generačnú výmenu názorov, ako aj na nadviazanie osobných odborných kontaktov. Prvý ročník kolokvia sa konal v dňoch 21.–22. októbra 1991 v Učebnom zariadení UK v Modre-Piesku pri účasti pracovníkov JÚĽŠ SAV, Ústavu pro jazyk český ČSAV, Ústavu slovenskej literatúry pri SAV, Ústavu slavistiky a balkanistiky AV ZSSR a slovenských filozofických a pedagogických fakúlt. Odznelo tu 24 príspevkov z viacerých tematických okruhov sprevádzaných bohatou diskusiou. Kolokvium ukázalo široké spektrum otázok, na ktoré v súčasnosti sústreďujú pozornosť mladí jazykovedci. SJS pripravila do tlače zborník prác z tohto podujatia. Pri nedostatku finančných prostriedkov sponzorskú účasť prisľúbil denník Smena.

SJS pokračovala v tradícii celoslovenských stretnutí jazykovedcov. V tomto funkčnom období pripravila dve celoslovenské stretnutia, orientované na spoločensky aktuálne a problémové témy. *3. celoslovenské stretnutie jazykovedcov* sa uskutočnilo v dňoch 5.–6. 12. 1990 v DVP SAV v Smoleniciach. Jeho hlavnou náplňou bol seminár *Súčasný pohyb v toponymii*, venovaný aktuálnej otázke premenúvania miest, obcí a ich častí. Vzhľadom na jeho interdisciplinárny charakter (historický, etnografický, právny aspekt) sa na seminári zúčastnili aj viacerí pracovníci Historického, Národopisného a Filozofického ústavu SAV, MV SR, ÚJČ ČSAV a Archívu hl. města Prahy. Po oboznámení sa s návrhom zákona SNR o územnom členení SR a po bohatej diskusii prijali účastníci seminára závery, ktoré ako pracovné odporúčania výbor SJS poslal názvoslovným komisiám MV SR. Na tomto smolenickom stretnutí si SJS pripomenula aj 70. narodeniny doc. Dr. V. Blanára, DrSc., zakladateľskej osobnosti slovenskej onomastiky.

V dňoch 1.–2. októbra 1991 sa v Modre-Piesku konalo *4. celoslovenské stretnutie jazykovedcov*, ktorého hlavnou náplňou bol *lexikografický seminár o dvojjazyčnej lexikografii*, predstavujúcej aktuálnu tému v súčasnej situácii zintenzívnených medzinárodných kontaktov. Jeho cieľom bolo sprostredkovať kontakt autorských kolektívov a výmenu informácií o príprave slovensko-inojazyčných a inojazyčno-slovenských slovníkových diel vznikajúcich u nás i v zahraničí. Hoci sa okruh prihlásených prednášateľov v poslednej chvíli z rozličných dôvodov zúžil (neprišla napr. doc. M. Myjavcová z Nového Sadu, pracujúca na slovensko-srbochorvátskom slovníku, Dr. V. Holubová z Prahy, spoluautorka slovensko-českého slovníka a i.), podujatie prinieslo užitočnú diskusiu o metodologických aj praktických otázkach prípravy slovníkových diel (odznelo 9 prednášok, z toho dve predniesol prof. W. Paprotté z Münsteru).

2. *Vedeckovýskumná a edičná činnosť.* – V oblasti vedeckovýskumnej činnosti v r. 1990 SJS plnila plánované úlohy a využila na ne aj pridelené finančné prostriedky. Postúpili práce na dvoch edičných projektoch sprostredkujúcich výsledky lingvistických výskumov – na *Encyklopédii jazykovedy* a cudzojazyčnom zborníku *Recueil linguistique de Bratislava*. V r. 1990 sa vykonali redakčné práce na jubilejnom desiatom zväzku, orientovanom slavisticky a pripravovanom k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Dielo bolo ešte koncom r. 1990 odovzdané do vydavateľstva Veda. V súčasnosti sa hľadajú finančné prostriedky na jeho vydanie. V roku 1990 sa pokračovalo v spracúvaní slovnej zásoby slovenčiny v rámci spolupráce na medzinárodnom projekte lexikálnej synergetiky, realizovanom na Ruhrskej univerzite v Bochume (NSR). V roku 1991 nedostala SJS pri SAV na vedeckovýskumnú činnosť plánované finančné prostriedky, preto sa z plánovaných úloh (záverečné práce na Encyklopédii jazykovedy, lexikálna synergetika, príprava monografie o hydronymii povodia Ipľa, publikovanie čiastkových výsledkov sociolingvistického výskumu) realizovali len neodkladné práce

súvisiace s Encyklopédiou jazykovedy a s lexikálnou synergetikou. Finančné prostriedky súvisiace s prípravou vydania Encyklopédie jazykovedy (5000.- Kčs) poskytol Jazykovedný ústav Ľ. Štúra. Finančné krytie spracovania slovnej zásoby slovenčiny pre medzinárodný projekt lexikálnej synergetiky v tomto roku prevzala nemecká strana (Rhurska univerzita v Bochume). Súčasťou tejto spolupráce boli prednášky prof. Altmanna (Bochum) a prof. Köhlera (Trier) v Bratislave.

V tomto období SJS pri SAV pripravila do tlače a vydala tri čísla a dve dvojčísla *Zápisníka slovenského jazykovedca* s tézami vedeckých prednášok a najzávažnejšími informáciami zo slovenskej jazykovedy. V roku 1991 vyšiel jubilejný 10. ročník Zápisníka. V úsilí o zachovanie jeho vydávania a o čiastočné zvýšenie príjmov prijal výbor SJS na svojom poslednom zasadnutí návrh zvýšiť od r. 1993 členské o 20.- Kčs, t.j. na 50.- Kčs ročne. Tento návrh predložil valnému zhromaždeniu na schválenie.

3. *Spolupráca.* – SJS v minulom období zorganizovala spolu so Slovenskou literárnovednou spoločnosťou prednášku prof. Alexandra Sticha (Praha). Spolupráca s Jazykovědným združením ČSAV sa týkala jednak výmeny informácií v súvislosti s inovovaním štatútu vedeckých spoločností po r. 1989 a s prípravou lingvistickej časti kongresu Česko-Slovensko, Európa a svet, jednak prednášok. V období od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992 v Bratislave a pobočkách prednášali Dr. F. Čermák, Dr. J. Kraus, Dr. J. Kořenský, prof. P. Sgall, prof. A. Stich, prof. R. Večerka a prof. R. Zimek. Za účinnú pomoc a spoluprácu je SJS zaviazaná Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV a slovakistickým a slavistickým katedrám fakúlt vysokých škôl. V spolupráci s nimi pripravila a plánuje pripraviť viaceré podujatia. V tomto období SJS intenzívne spolupracovala aj s Organizačným strediskom vedeckých spoločností pri SAV.

Správa z valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV konaného 28. 5. 1992

Dňa 28. 5. 1992 sa na FF UK konalo valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, na ktorom sa po odbornom programe hodnotila práca spoločnosti v období od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992 a pripravovali sa personálne a organizačné podmienky práce v ďalšom funkčnom období.

Valné zhromaždenie otvorila a viedla predsedníčka SJS K. B u z á s s y o v á. V úvode rokovania prítomným členom spoločnosti prečítala pozdravný telegram akademika Ľudovíta N o v á k a. Ako odborný bod podujatia nasledovala prednáška prof. J. S a b o l a *Zvukové variácie významových jednotiek*, po ktorej bola bohatá diskusia.

Pracovný program valného zhromaždenia sa začal voľbami komisií – plénum zvolilo volebnú komisiu s predsedom I. M a s á r o m a návrhovú komisiu s predsedom M. M a j t á n o m. Nato tajomníčka spoločnosti

M. N á b ě l k o v á prečítala správu o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 11. 4. 1990 do 28. 5. 1992 a revízorka spoločnosti A. O r a v c o v á predniesla revíznu správu.

Nasledovala voľba nového výboru SJS pri SAV. I. M a s á r ako predseda volebnej komisie oboznámil prítomných s volebným systémom a kandidačnou listinou. V diskusii ku kandidačnej listine E. K r a s n o v s k á a R. K u c h a r navrhli na post predsedu spoločnosti ako ďalšieho kandidáta prof. V. B l a n á r a, ktorý však túto kandidatúru neprijal. Nový výbor spoločnosti bol zvolený na dvojročné obdobie v zložení: Dr. I. R i p k a, predseda, Dr. M. M a j t á n, doc. J. M l a c e k, prof. J. S a b o l, podpredsedovia, Dr. M. N á b ě l k o v á, tajomníčka, Dr. S. M i s l o v i č o v á, hospodárka, doc. J. F u r d í k, predseda pobočky v Prešove, Dr. J. K l i n c k o v á, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, doc. E. K r o š l á k o v á, predsedníčka pobočky v Nitre, prof. V. B l a n á r, Dr. K. B u z á s s y o v á, prom. fil. A. F e r e n č í k o v á, doc. P. Ž i g o, členovia. Za revízorky spoločnosti boli zvolené Dr. A. O r a v c o v á a Dr. A. Š e b e s t o v á. Dr. I. M a s á r sa odstupujúcej predsedníčke, výboru a vedeniam pobočiek poďakoval za dvojročné vedenie spoločnosti. Predsedníčka odstupujúceho výboru K. B u z á s s y o v á sa poďakovala výboru aj členom spoločnosti za spoluprácu a zaželala novému výboru veľa úspechov. Novozvolený predseda spoločnosti I. R i p k a načrtol rámcový program činnosti spoločnosti v nastávajúcom období, počítajúci s rozvíjaním tradičných pozitívnych foriem práce.

Pred začatím diskusie o práci spoločnosti v minulom aj budúcom období (konala sa počas sčítavania volebných hlasov) K. B u z á s s y o v á vyjadrila vďaku prof. J. H o r e c k é m u za dlhoročnú pozornosť, ktorú venoval vedeckej príprave mladých jazykovedcov na ašpirantských seminároch v rámci Sekcie mladých jazykovedcov SJS pri SAV, a za spoluprácu pri príprave a priebehu Kolokvia mladých jazykovedcov, ktoré na prácu v ašpirantských seminároch nadväzuje. Vyjadrila nádej, že hoci sa ašpirantské semináre v bývalej podobe skončili, prof. Horecký svojou účasťou obohatí ďalšie ročníky kolokvia. K otázke výchovy mladých lingvistov sa v diskusii vyjadrili aj ďalší prítomní. J. F u r d í k spomenul pozitívne ohlasy na prvý ročník kolokvia, pritom však poukázal na akútny problém jazykovedného dorastu – bolo by sa treba zamyslieť nad tým, aké formy vedeckej činnosti a prezentovania výsledkov študentskej vedeckej práce možno ponúknuť adeptom lingvistiky z radov študentov. Možno by bolo dobre, keby Kolokvium mladých lingvistov počítalo aj so študentskými účastníkmi z jednotlivých fakúlt. P. Ž i g o poznamenal, že by nemalo byť problémom už v tomto roku pozvať na kolokvium aj študentov, ak fakulty pripravia ich účasť. E. K r a s n o v s k á upozornila na vznik Nadácie na podporu vedy a možnosť jej využitia aj vo sfére vedeckej prípravy. Vo vzťahu k prednáškovej činnosti spoločnosti V. B l a n á r predniesol návrh, aby v rámci spoločnosti ako príprava na medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave v r. 1993 odzneli prednášky chystané na zjazd. J. K a č a l a k celkovej koncepcii valných zhromaždení navrhol, aby sa v budúcnosti spájali s dvojdňovým odborným podu-

jatím, čím by sa posilnila vážnosť podujatia. K. Buzássyová sa s objasňujúcim slovom vrátila k návrhu zvýšiť členské v spoločnosti na 50.- Kčs ročne, ktorý – ako prirodzený dôsledok situácie, keď spoločnosť nemá dostatok prostriedkov na svoju činnosť – odznel v správe SJS. Pravda, ani zvýšenie členského finančný deficit, týkajúci sa najmä vydávania Zápisníka slovenského jazykovedca, celkom nevyrieši, bude treba hľadať aj iné dodatočné riešenia. M. Nábělková sa v mene Organizačného strediska vedeckých spoločností SAV, ktoré vybavuje korešpondenciu súvisiacu s platením členského, ospravedlnila tým členom spoločnosti, ktorí dostali poukážky na zaplatenie členského za dva roky, hoci majú predchádzajúci rok riadne zaplatený. Túto nemilú chybu, ktorá sa každoročne v ľstom rozsahu opakuje, spôsobujú niektoré nedostatky v evidencii príjmov – tajomníčka spoločnosti v takýchto prípadoch poskytne šek na novú sumu. I. Ripka priblížil plánovaný program 5. celoslovenského stretnutia jazykovedcov s názvom *100 rokov areálovej lingvistiky*. Spomenul, že SJS sa s pozvaním obrátila aj na zahraničných slovakistov pracujúcich v tejto oblasti (P. Király, D. Dudok).

Po diskusii plénum schválilo uznesenie valného zhromaždenia, ktorého návrh prečítal predseda návrhovej komisie M. Majtán: 1. valné zhromaždenie SJS schvaľuje správu o činnosti SJS v minulom funkčnom období; 2. valné zhromaždenie schvaľuje revíznu správu o hospodárskej činnosti a udeľuje hospodárke Dr. S. Mislovičovej absolutórium; 3. valné zhromaždenie schvaľuje správu volebnej komisie o výsledku voľby výboru SJS; 4. valné zhromaždenie ukladá výboru SJS prerokovať námety z diskusie (o zaradení referátov určených na medzinárodný zjazd slavistov do plánu prednášok spoločnosti, o spojení valného zhromaždenia s celodenným odborným programom, o odborných stretnutiach študentov v rámci kolokvia mladých jazykovedcov) a uplatniť ich v ďalšej činnosti spoločnosti; 5. valné zhromaždenie prijíma rámcový plán činnosti SJS na roky 1992 - 1994; 6. valné zhromaždenie ukladá výboru SJS hľadať cesty ako pokračovať vo vydávaní Zápisníka slovenského jazykovedca a zborníka Recueil linguistique de Bratislava; 7. valné zhromaždenie schvaľuje zvýšenie ročných členských poplatkov od roku 1993 na 50,- Kčs.

Na záver valného zhromaždenia sa K. Buzássyová a I. Ripka poďakovali prítomným za účasť a zaželali im veľa síl do ďalšej práce.

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1992

Prácu SJS pri SAV v roku 1992 do 18. 5. 1992 organizoval výbor v zložení: Dr. Klára Buzássyová, predsedníčka, Dr. Milan Majtán, prof. Ján Sabol, doc. Pavol Žigo, podpredsedovia, Dr. Mira Nábělková, tajomníčka, Dr. Sibyla Mislovičová, hospodárka, prof. Ján Findra, predseda pobočky v Banskej Bystrici, doc. Dr. Juraj Furdík, CSc., predseda pobočky v Prešove, doc. Ema Krošláková, predsedníčka pobočky v Nitre, členovia výboru doc. Juraj Doln

ník, prom. fil. Adriana Ferenčíková, doc. Emil Horák, doc. Jozef Mlacek. Revízorkami spoločnosti boli Dr. Anna Oravcová a Dr. Anna Šebestová.

Od valného zhromaždenia SJS 28. 5. 1992 viedol spoločnosť novozvolený výbor v zložení: Dr. I. Ripka, predseda, Dr. M. Majtán, doc. J. Mlacek, prof. J. Sabol, podpredsedovia, Dr. M. Nábělková, tajomníčka, Dr. S. Mislovičová, hospodárka, doc. J. Furdík, predseda pobočky v Prešove, Dr. J. Klincková, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, doc. E. Krošlákova, predsedníčka pobočky v Nitre, prof. V. Blanár, Dr. K. Buzássyová, prom. fil. A. Ferenčíková, doc. P. Žigo, členovia. Revízorkami boli Dr. A. Oravcová a Dr. A. Šebestová. Výbory spoločnosti sa zišli na 4 zasadnutiach, na ktorých priebežne pripravovali a hodnotili prácu spoločnosti v roku 1992 – prípravu valného zhromaždenia a vedeckých podujatí. Na svojom zasadnutí 15. 12. 1992 výbor schválil rozpočet a plán činnosti SJS pri SAV na rok 1993: *6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov* zamerané na otázky sociolingvistiky, kolokvium *Výskum slovenskej hydronymie* – presunuté z r. 1992, *III. kolovium mladých jazykovedcov*, diskusie o čiastkových výsledkoch grantových výskumných úloh a pravidelné prednášky v Bratislave a v pobočkách).

Organizačná a vedeckovýskumná činnosť v r. 1992. V tomto roku podobne ako v predchádzajúcom období sa Slovenská jazykovedná spoločnosť koncentrovala na prednáškovú činnosť – v Bratislave a v pobočkách odznelo 43 vedeckých prednášok (12 v Bratislave, 6 v Nitre, 16 v Banskej Bystrici – vrátane prednášok na 5. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov v Banskej Bystrici, 9 v Prešove a Košiciach), na ktorých sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ako aj záujemcovia z iných odborov. Deväť z uvedených prednášok predniesli zahraniční prednášatelia.

V roku 1992 SJS pri SAV zorganizovala dve väčšie vedecké podujatia. Na 3.–4. septembra v spolupráci s Fakultou humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela a Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra pripravila *5. celoslovenské stretnutie jazykovedcov* so seminárom na tému *100 rokov areálovej lingvistiky*. Podujatie konané v Banskej Bystrici malo príťažlivú náplň a (hoci naň prišiel skromnejší počet účastníkov) aj zaujímavý priebeh. Odznelo 11 príspevkov o dokončených aj rozpracovaných projektoch areálovej lingvistiky, dve prednášky sa týkali areálového zachytenia slovenčiny v zahraničí - na území Maďarska a na území bývalej Juhoslávie – vo Vojvodine a v Slavónii. Diskutovalo sa o prínose jednotlivých lingvistických osobností k rozvoju areálovej lingvistiky, o dosiahnutých výsledkoch, perspektívnych úlohách a ich zabezpečení.

V dňoch 26.–27. novembra sa v Modre-Piesku konalo *II. kolokvium mladých jazykovedcov*, ktoré SJS organizovala spolu s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV. K tomuto podujatiu SJS pri SAV pripravila zborník príspevkov z prvého ročníka podujatia, ktorý sa u zúčastnených stretol s pozitívnym ohlasom. Zborník *VARIA I.* sa podarilo vydať s finančným prispením denníka Smena. Na II. kolokviu mladých jazykovedcov odznelo 18 príspevkov, ktoré predniesli mladí jazykovedci z JÚĽŠ SAV (T. Grigorjanová,

Ľ. Králik, S. Mislovičová, E. Páleš, A. Rajčanová, J. Sejáková, M. Šimková), UPJŠ v Prešove (J. Rusnák, Ľ. Valeková, J. Kesselová), UMB v Banskej Bystrici (P. Odaloš, V. Patráš), VŠPg v Nitre (G. Mišíková), ÚJČ ČSAV (E. Schneiderová), Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe (M. Žiláková), ako aj mladí kolegovia z nelingvistických pracovísk – VÚDPaP (M. Groma) a ÚSL SAV (Ľ. Stojanova). Výber tém opäť ukázal široké spektrum otázok, na ktoré sa v súčasnosti zameriava mladá lingvistika. Podujatie, na ktorom sa okrem prednášajúcich zúčastnili ďalší mladí kolegovia aj niekoľko skúsenejších záujemcov o perspektívy mladej vedy, prebiehalo v príjemnej tvorivej a diskusnej atmosfére. Po nájdení sponzorov SJS plánuje vydať príspevky z kolokvia v zborníku VARIA II.

Kolokvium o slovenskej hydronymii, ktoré SJS plánovala na rok 1992, sa z prevádzkových dôvodov (havarijná situácia v zariadení UK, kde sa podujatie malo konať) prekladá na rok 1993.

Zvýšenie nákladov a zníženie príspevku na prácu spoločnosti znemožnilo SJS vydať plánované štyri čísla *Zápisníka slovenského jazykovedca*. Mimoriadna dotácia umožnila pripraviť do tlače jedno súhrnné číslo Zápisníka so správami o činnosti, tézami vedeckých prednášok a najzávažnejšími informáciami zo slovenskej jazykovedy.

SJS pri SAV účinne spolupracovala s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra pri SAV a slovakistickými katedrami fakúlt vysokých škôl, mala úzku a dobrú spoluprácu s Organizačným strediskom vedeckých spoločností SJS pri SAV.

M. Nábělková

Zoznam prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v roku 1992

Bratislava

4. 2. – PhDr. Mária Pisárčiková: Synonymá a slovníky
17. 3. – doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.: Vyjadrovanie kvalitatívneho a kvantitatívneho aspektu času v súvetí z predspisovného obdobia slovenčiny
7. 4. – prof. PhDr. Alexander Stich: Ján Botto a jeho úloha ve vývoji české literatury (Lingvostylistické a motivické elementy literárního procesu)
8. 4. – prof. A. Vidovič-Muha: Transformacijski besedotvorni postopki
12. 5. – akademik Ľudovít Novák: Ako vznikal jazykovedný ústav
26. 5. – doc. Dr. Milan Dolgan (PF Ľubľana): Projekt jednotného slovanského jazyka z 19. storočia
28. 5. – prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.: Zvukové variácie významových jednotiek

16. 6. – prof. Dr. Ľubomír Ďurovič (Lund): Tobiášova Masniciova „Zpráva písma slovenského“ (1696) ako medzník vo vývoji spisovnej slovenčiny
23. 6. – Mr. Milica Ladjević (Nový Sad): Metodologické problémy porovnania neologizmov v geneticky príbuzných jazykoch
20.11. – prof. Dr. Robert de Beaugrande (Viedeň): Toward a Post-Classical semantics
23.11. – doc. PhDr. Júlia Dudášová, CSc.: Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov
15.12. – PhDr. Juraj Šikra, CSc. – Peter Ďurčo, CSc.: EURALEX 1992 (Tampere); Ing. Vladimír Benko: COMPLEX 1992 (Budapešť)

Banská Bystrica

28. 3. – Paedr. Vladimír Patráš, CSc.: Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste
13. 4. – PhDr. Ján Bosák, CSc.: Hovorovosť „verzus“ knižnosť

Seminár 100 rokov areálovej lingvistiky:

3. 9. – PhDr. Konštantín Palkovič, CSc.: Pastrnkov organizovaný výskum slovenských nárečí
3. 9. – PhDr. Anton Habovštiak, CSc.: Václav Vážný a jeho dielo
3. 9. – PhDr. Ivor Ripka, CSc.: Atlas slovenského jazyka ako reprezentatívne dielo areálovej lingvistiky
3. 9. – Adriana Ferenčíková, CSc.: Možnosť spracovania syntaxe slovenských nárečí metódou lingvistickej geografie
3. 9. – PhDr. Daniela Bačíková: Jazykovedné dielo J. Oravca a jeho prínos k nárečovému výskumu
3. 9. – doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.: Slovanský jazykový atlas
3. 9. – Adriana Ferenčíková, CSc.: Spracovanie lexikálnych a slovotvorných javov v Slovanskom jazykovom atlase
4. 9. – PhDr. Ivor Ripka, CSc.: Jazykovozemepisný výskum karpatského areálu (Celokarpatský dialektologický atlas)
4. 9. – prof. Dr. Péter Király: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku
4. 9. – prof. Dr. Daniel Dudok: Výskum slovenských nárečí vo Vojvodine a v Slavónii
4. 9. – Ing. Vladimír Benko: (Neskorá) počítačová podpora lexikografického projektu: Slovník slovenských nárečí

12.11. – doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.: Kategória času ako vedomý prvok vo vývine jazyka
3.12. – PhDr. Pavol Odaloš: Argot

Nitra

4. 3. – Prof. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc.: Filozofické základy jazykovej kultúry
13. 4. – člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Kačala: Syntaktický systém jazyka
14. 5. – akademik Ľudovít Novák: Z histórie vzniku SAVU
27.10. – PhDr. Ivor Ripka, CSc.: Jazyk Slovákov v Amerike
9.12. – prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.: Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovanskom kontexte
9.12. – prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.: Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém

Prešov

27. 1. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Cudzie výrazy v slovenskom texte
13. 2. – člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Kačala: Syntaktický systém jazyka
24. 3. – prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Kulturologické pramene medzijazykových vzťahov (Košice)
6. 5. – Dr. Filip Sabol: Za zdômyselnenie gramatickej teórie
13. 5. – Mgr. Wirginia Mirosławska: Stav výskumu v súčasnej poľskej antroponomastike
11. 6. – prof. Dr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund): Tobiáš Masnicius ako zvratný bod vo vývoji spisovnej slovenčiny
11. 6. – doc. PhDr. Ľudmila Urbanová, CSc.: Zdvorilostný princíp v pragmatickej dimenzii konverzačného textu
15.10. – doc. PhDr. Michal Mikluš, CSc.: Niekoľko slov o časticiach a o vyjadrovaní expresívno-emocionálneho obsahu a formy komunikácie
4.11. – PhDr. Ivor Ripka, CSc.: Jazyk amerických Slovákov

5. celoslovenské stretnutie jazykovedcov

Banská Bystrica 3.–4. IX. 1992

100 rokov areálovej lingvistiky.

Mladá banskobystrická Univerzita Mateja Bela poskytla v dňoch 3.–4. septembra svoje príjemné priestory *5. celoslovenskému stretnutiu jazykovedcov* organizovanému na tému *100 rokov areálovej lingvistiky*. Náplň podujatia inšpirovali viaceré jubileá viažuce sa na areálové výskumy – sama storočnica takýchto výskumov na území Slovenska, ale aj osobné jubileá viacerých jazykovedcov, ktorí sa o ich rozvoj, či už na Slovensku alebo na zahraničných územiach s obyvateľstvom hovoriacim po slovensky, zaslúžili. Na podujatí si prítomní zhodnotením osobného prínosu pre areálovú lingvistiku pripomenuli nedožité jubileá Václava Vážneho (* 2. 7. 1892), Eugena Paulinyho (* 13. 12. 1912), Jána Oravca (* 1. 6. 1922) a zablahoželali prítomným jubilantom Vladovi Uhlárovi (* 16. 11. 1912), Danielovi Dudkovi (* 26. 6. 1932) a Petrovi Királyovi (* 22. 11. 1917).

Prednesené príspevky a následná diskusia v historickom priemete predstavili zrod ideí, prípravné fázy, realizačné štádiá a lingvistický ako aj širší kultúrno-spoločenský význam areálových atlasových projektov slovenského jazyka (Atlas slovenského jazyka, Atlas slovenských nárečí v Maďarsku, atlasové spracovanie slovenských nárečí vo Vojvodine), slovanských jazykov (Slovanský jazykový atlas) a karpatského jazykového areálu (Celokarpatský dialektologický atlas). Zaujímavým doplnkom k atlasovej problematike bolo predstavenie počítačovej podpory spracovania Slovníka slovenských nárečí.

Pre organizátorov podujatia koncipovaného pre široký okruh účastníkov bol istým sklamaním ich skromnejší počet. Uverejňujeme tézy prednesených príspevkov.

M. Nábělková

Pastrnkov organizovaný výskum slovenských nárečí

Roku 1893 začal František Pastrnek (nar. 4. 10. 1853 v moravskom Kelči pri Vsetíne, zomrel 17. 2. 1940 v Prahe) rozsiahly výskum slovenských nárečí korešpondenčnou metódou. Ako absolvent klasickej filológie a potom slavistiky u F. Miklošiča a V. Jagića, od roku 1888 docent a od 1895 profesor viedenskej univerzity po výzve v Slovenských pohľadoch a v inej slovenskej tlači doma i v zahraničí (USA) rozposielal dotazníky so 16 otázkami na rozličné jazykové, národopisné, historické a demografické javy a s 20 otázkami, ktoré bolo treba preložiť z češtiny do nárečia. K tomu žiadal preložiť do príslušného nárečia v tlači uverejnené dve ľudové rozprávky, zapísať

súvislý nárečový text a podať bližšiu charakteristiku nárečia a nárečovej lexiky. Podľa rozsahu získaného materiálu potom informátorom posielal peňažné odmeny. Na listy a zásielky zozbieraného materiálu odpovedal písomne i v podobe poznámok, niekedy i úryvkov zo získaného nárečového materiálu v rubrike *Študovanie slovenčiny* v Slovenských pohľadoch (1893 - 1897). Uverejnil tu aj bližšiu charakteristiku spišských a gemerských nárečí a súpis výrazov z pastierskej valašskej terminológie s pokusom o výklad ich pôvodu.

Slovensko a niektorých svojich spolupracovníkov navštívil a niektoré nárečové javy si overoval v teréne. Pastrnkovými spolupracovníkmi boli mnohí vtedajší národne uvedomení Slováci, najviac kňazi (asi 80) a učitelia (asi 50), potom roľníci, advokáti, remeselníci, zo 5 lekárov a úradníkov, spolu vyše 250 informátorov. Medzi nimi boli známe osobnosti, ako A. P. Záturecký, A. Kmeť, F. Šujanský, Š. Mišík, V. Hurban-Vladimírov, F. R. Osvald, A. Hlinka, S. Daxner, Ľ. Reuss, J. Ľ. Holuby, Ľ. V. Rizner (Pastrnek mu pomohol vydať jeho Bibliografiu), študenti Ján Botto (Krasko), P. Blaho, cenné zbierky frazeologizmov poslali Ján Vansa z Gemera a C. Gallay zo Záhoria. Medzi „dialektológmi" sú aj prvé ženy – výskumníčky Božena Slančíková-Timrava, Ľudmila Riznerová-Podjavorinská, Drahotína Križková, Bella Textorisová, Emma Goldpergerová (hrdinka Timravinho diela Všetko za národ). Najviac materiálu poslali zo Spiša (Š. Mišík) a z Gemera, najmenej z Hontu a Tekova. Všetok materiál je uložený podľa žúp (aj z Dolnej zeme) v Matici slovenskej. Okrem vzácnej korešpondencie a dotazníkov sú tu zbierky nárečových textov, väčšie i menšie nárečové slovníky zvláštnych výrazov (asi 80), frazeologizmov i chotárnych názvov (asi 40), piesní i opisov krojov.

Slovenčine venoval Pastrnek monografiu o slovenskom hláskosloví, z dotazníkovej akcie i vlastného výskumu uverejnil opis skalického nárečia so slovníkom, písal o starobylom dz, o najvýchodnejšom slovenskom nárečí, o goralských nárečiach v severnej Trenčianskej župe, do zborníka Slovenska prispel štúdiou *Slovenština*, publikoval štúdiu o názvoch slovenských krojov a ich častí. Okrem toho sa zaoberal činnosťou P. J. Šafárika, J. Kolára, Cyrila a Metoda a výskumom starých slovanských pamiatok, ako aj staroslovienčinou.

PhDr. Konštantín Palkovič, CSc.

O živote a diele Václava Vážneho

Václav Vážný sa narodil 2. 7. 1892 v Prahe (v niektorých príspevkoch chybne 6. júl 1919). Mal troch synov, z ktorých najstarší Václav (nar. 1919) padol ako dvadsaťšesťročný 5. mája 1945 za pražského povstania v boji o rozhlas. Bol univerzitný profesor, doktor filologických vied, člen katedry českého a slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity

v Prahe, predseda niekdajšieho Jazykovedného odboru Matice slovenskej v Martine. Už od roku 1929 pôsobil ako docent a neskôr aj ako profesor na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bol členom viacerých domácich i zahraničných inštitúcií.

V. Vážný patril k skupine českej inteligencie, ktorá po prvej svetovej vojne prišla na Slovensko s cieľom byť na pomoci pri utváraní slovenskej vedy a kultúry na Slovensku. Hneď od príchodu na Slovensko v r. 1919 vyvíjal rozsiahlu jazykovednú činnosť zameranú najmä na tri oblasti: na výskum slovenských nárečí a nárečí chorvátskej proveniencie na okolí Bratislavy, na dejiny spisovnej slovenčiny a napokon aj na otázky normovania a kodifikácie slovenského spisovného jazyka.

Explorátorská aktivita V. Vážneho mala za cieľ získať nárečové údaje pre budúci lingvistický atlas Slovenska a pre nárečový slovník podľa programu, ktorý načrtol v príspevku *Problémy a úlohy jazykovedy na Slovensku* (v zborníku Pavlovi Bujnákovi, Bratislava 1933). Materiál získaval pomocou dotazníkov, ktoré rozposielal svojim spolupracovníkom na početné miesta Slovenska. Na základe takto organizovanej korešpondenčnej ankety získal údaje z viac ako 800 lokalít so záznamami od 1100 dopisovateľov. Po získaní materiálu pristúpil k jeho spracovaniu v práci *Nářečí slovenská,* ktorá vyšla v Československej vlastivede 3 (Praha 1934). Tento prehľad o diferenciácii slovenských nárečí sa stal vo vtedajších časoch jedným zo základných kameňov slovenskej jazykovedy a zároveň aj prácou, o ktorú sa opierali nielen slovakisti, ale aj početní záujemci zo slavistických kruhov. Obsiahly materiál pre pripravovaný atlas ostal uložený v kartotékach.

Ako výrazný predstaviteľ metód lingvistickej geografie usiloval sa zachytiť nielen členitosť slovenských nárečí, ale pokúsil sa uplatniť aj komparatistický aspekt. Presvedčivým dokladom takéhoto úsilia je obsiahla monografia *Z mezislovanského jazykového zeměpisu* (Praha 1948). V. Vážný sa neskôr čoraz viac venoval výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí. V rukopise ostal *Turčiansky slovník*, t. č. uložený v archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Z okruhu monotematicky zameraných prác vyniká monografia *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (Bratislava 1955).

V. Vážný sa od polovice tridsiatych rokov zaoberal aj dejinami spisovnej slovenčiny. Z tohto záujmového okruhu vyniklo významné dielo *Spisovný jazyk slovenský* uverejnené v Československej vlastivede (Praha 1936). Na štúdium historickej problematiky je zacielená práca *Glossarium bohemico-slavicum* (Bratislava 1937).

Osobitne závažná bola aj činnosť V. Vážneho pri úprave a kodifikácii spisovnej slovenčiny v *Pravidlách slovenského pravopisu* v r. 1931, pri ktorej sa prejavil ako zástanca oficiálnej, ale chybnej teórie o jednom tzv. československom jazyku v dvoch verziách. Pre názor o tejto jednote sa dostal do sporu s vedením Matice slovenskej, po ktorom sa vzdal vedenia Jazykovedného odboru tejto inštitúcie. V. Vážný propagoval vedomie česko-slovenskej spolupatričnosti do konca života, zároveň upozorňoval aj na to, že sa v českých prácach zanedbávala na škodu veci slovenská problematika. Tento nedostatok chcel aspoň čiastočne odstrániť vydaním knihy *Stručná mluvnice*

slovenská pro Čechy (vyšla v dvoch vydaniach, Bratislava 1938 a Praha 1948). V. Vážný v tejto práci už svoj názor na tzv. československú jazykovú jednotu aspoň čiastočne modifikoval.

Dielo V. Vážneho vysoko oceňovali tak slovenskí ako aj českí jazykovedci (J. Štolc, E. Pauliny, E. Jóna, A. Kellner, J. Bělič, J. Voráč, S. Utěšený, P. Jančák a i.). Jeho dielo vo vzťahu k slovenskému jazyku tvorí integrálnu súčasť slovenskej jazykovedy a niektoré práce sa stali jej základnými kameňmi. Z viacerých hľadísk i z etického hľadiska nemožno schvaľovať negatívne a chybné zásahy V. Vážneho do normy spisovného jazyka. Napriek tomu si však V. Vážneho hodnotíme i vážime ako vzácneho a obetavého človeka, ktorý 20 rokov svojej jazykovednej činnosti venoval slovenskej jazykovede.

PhDr. Anton Habovštiak, CSc.

Atlas slovenského jazyka ako reprezentatívne dielo areálovej lingvistiky

1. *Atlas slovenského jazyka* (ďalej ASJ) vychádzal šestnásť rokov (I. zväzok vyšiel r. 1968, IV. zväzok má vročenie 1984), no jeho príprava (zbieranie materiálu i vypracúvanie koncepcie) má dlhšiu históriu. V časopiseckých recenziách sa publikovali viaceré fakty a okolnosti, determinujúce riešenie s koncepciou diela súvisiacich teoretických otázok i vlastnú realizáciu jednotlivých zväzkov atlasu, no doterajšie hodnotenia sa zásadne stotožňujú v dvoch bodoch: oceňujú teoretický i metodologický prínos zvolenej koncepcie diela a zdôrazňujú, že ASJ v svojom komplexe bude tvoriť nezastupiteľnú faktografickú a materiálovú základňu pre ďalšie mnohoaspektové výskumy v slovakistických i slavistických reláciách. ASJ je jedným z najvýznamnejších projektov súčasnej slovenskej jazykovedy a vrcholným dielom dialektológie, predstavujúcim možnosti areálovej lingvistiky.

2. Základnú podobu koncepcie výrazne formulovali E. Pauliny a J. Štolc, ktorí hneď v prvej povojnovej etape systematického výskumu slovenských nárečí pripravili a r. 1947 aj vydali *Dotazník pre výskum slovenských nárečí.* Zúročili súdobé poznatky lingvistickej geografie predstavené v dostupných (už realizovaných) projektoch národných atlasov a tvorivo využili skúsenosti, ktoré pri svojich priekopníckych výskumoch získal V. Vážný. ASJ vyrastal na poznaní, že kvalitu pri terénnych výskumoch získaných informácií základným spôsobom ovplyvňuje v prvom rade dotazník, ktorý predurčuje obsah plánovaného atlasového diela a v určitom zmysle determinuje aj samotné spracúvanie materiálu. Na základe dokladov získaných pomocou prvého atlasového dotazníka vznikli dva zväzky ASJ venované hláskosloviu a morfológii.

3. Významnou zložkou teórie i praxe *I. zväzku ASJ* je systematická prezentácia jazykových prvkov v ich vzájomných vzťahoch a väzbách. Prejavuje sa v tom, že územne diferencované jazykové javy sa zobrazujú príslušnými

grafickými symbolmi na vybranej sieti 335 lokalít rozložených na celom území Slovenska na konkrétnych slovách (slovných tvaroch); ide teda o atlas kategoriálnych jazykových javov (nielen izolovaných slov). Jedna séria máp je venovaná niektorému hláskoslovnému javu, ktorý je príznačný pre slovenský jazyk ako celok (napr. slabičné l a r) a medzi ostatnými slovanskými jazykmi reprezentuje jeho špecifiku. Autorom sa už samotným kartografickým spracovaním podarilo vcelku jednoznačne dokázať, že diferencované javy sú organickou súčasťou jazykovej celosti, v ktorej majú svoj pôvod, odôvodnenie a zmysel.

I. zväzok ASJ (podobne ako všetky ďalšie zväzky) vyšiel v dvoch častiach. Mapovú časť dopĺňajú samostatne spracúvané a vydávané komentáre (tvoriace istý dynamizujúci úvod do problematiky, ktorá je predmetom spracovania na statických mapách), ktoré sa stali špecifikom celého tohto jazykovozemepisného projektu.

4. *Druhý zväzok ASJ* pokračuje v tradícii analytického spracúvania jednotlivých javov na mapách; táto črta je výrazným znakom teórie i praxe prvých dvoch zväzkov atlasu. Morfológia je jazykový plán, ktorého vývin je rozhodujúcim spôsobom určovaný podnetmi ostatných jazykových rovín a úsilím o vnútornú usporiadanosť, teda podnetmi vnútrojazykovými. Autor zväzku J. Štolc (prechod na individuálne autorstvo v ďalších zväzkoch atlasu je inak po kolektívnej a tímovej práci v I. zväzku ASJ prekvapujúci a v kontexte moderných národných atlasov výnimočný) ju chcel predstaviť čo najkomplexnejšie, a vari preto sa v istom zmysle vrátil k pôvodnej koncepcii a exponoval na mapách úplný materiál (zúročil údaje zo všetkých 2559 vyskúmaných slovenských obcí). Táto metóda spracovania mu neumožnila využiť vybranú sieť bodov a znázorňovať diferencie grafickými symbolmi; zemepisné rozšírenie jednotlivých flektívnych javov preto zobrazil technikou rozlične šrafovaných plôch, doplnených izoglosami a nápisovou metódou.

5. Už počas záverečných prác na I. zväzku ASJ sa začalo uvažovať o koncepcii atlasov venovaných zobrazeniu slovotvorných a lexikálnych odlišností slovenských nárečí. Najprv bolo treba pripraviť špeciálny dotazník; zostavili ho autori plánovaných zväzkov, a to F. Buffa a A. Habovštiak. Dotazník sa vypĺňal v rokoch 1965 - 1970 v sieti bodov, ktorá sa stanovila pre I. zv. ASJ. Pri spracúvaní a zaraďovaní získaného materiálu do jednotlivých kapitol použil F. Buffa (vzhľadom na značné slovotvorné svojskosti jednotlivých slovných druhov) ako hlavné kritérium slovnodruhovú príslušnosť skúmaných slov. Centrálne postavenie v *III. zväzku ASJ,* zobrazujúcom slovotvornú diferenciáciu slovenských nárečí, majú podstatné mená. V rámci tejto skupiny využil autor ako najdôležitejšie klasifikačné kritérium onomaziologické hľadisko, doplnené – najmä so zreteľom na istú kvantitatívnu obmedzenosť materiálu – sémantickým hľadiskom. Pri tvorbe koncepcie diela vykonal aj v širších slavistických súvislostiach záslužnú prácu. ASJ III. bol prvým dielom areálovej lingvistiky, v ktorom sa problematika tvorenia slov súborne a systematicky predstavila na analytických i syntetických mapách.

6. Posledný z radu slovenských jazykových atlasov je (aspoň nateraz) *IV. zväzok ASJ*, venovaný zobrazeniu členitosti nárečovej lexiky. Je to najrozsiahlejší (a čitateľsky najprí'ažlivejší) zväzok ASJ. Jeho autor A. Habovštiak sa pokúša v komentárovej časti zistené fakty o územnej členitosti aj interpretovať, no táto časť úvodnej kapitoly, vymykajúca sa z rámca zásady pozitivistickej registrácie faktov (uplatňovanej v prvých 3 zväzkoch ASJ), obsahuje aj diskusné miesta. Samotné mapy však priamo ponúkajú témy na ďalšie štúdium, pri ktorom možno korigovať isté prežívajúce názory o členitosti slovenských nárečí. Nové pohľady prinášajú mapy dokumentujúce netradičné dichotomické členenie územia v lexikálnom pláne (napr. dichotómia stredoslovensko-západoslovensko-východoslovenská, západoslovensko-stredoslovensko-východoslovenská atď.).

7. Úloha *Atlasu slovenského jazyka* sa v období jeho príprav formulovala stručne: mal vhodným spôsobom zobraziť situáciu diferencovaných javov vo všetkých zložkách jazykovej stavby slovenských nárečí. Po vydaní štyroch zväzkov tohto najväčšieho a najreprezentatívnejšieho diela slovenskej areálovej lingvistiky možno konštatovať, že ASJ túto úlohu splnil. Na 1414 mapách predstavené a príslušne komentované údaje o diferenciácii slovenských jazykových javov sa po konfrontácii s inými historickými a spoločenskými faktmi stanú na dlhý čas jedinečnou materiálovou základňou pre ďalšie výskumy. V ASJ predstavený materiál pomáha pochopiť historickú vývinovú kontinuitu jazyka, umožňuje lepšie sa orientovať v jeho súčasnom stave. Rovnako dôležité údaje a impulzy prináša ASJ aj na riešenie vzťahov slovenčiny k iným slovanským jazykom.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.

Možnosť spracovania syntaxe slovenských nárečí metódou lingvistickej geografie

Predčasne zosnulý J. Oravec, ktorý by tiež bol patril k jubilantom roka 1992 (*nar. 2. 6. 1992*), bol presvedčený, že *Atlas slovenského jazyka* bude kompletný až vtedy, keď jeho súčasťou bude aj zväzok zobrazujúci územnú diferencovanosť syntaktických javov. Tejto myšlienke boli naklonení aj autori projektu Atlas slovenského jazyka E. Paulíny a J. Štolc, ako aj autori slovotvorného a lexikálneho zväzku ASJ F. Buffa a A. Habovštiak. Výskumu syntaxe slovenských nárečí venoval J. Oravec viacero štúdií a zostavil aj *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach* (Bratislava, JÚĽŠ SAV 1974, 231 s., A 8, cyklostyl), koncipovaný ako vodidlo pri získavaní terénnych údajov pre syntaktický zväzok ASJ.

Geografické rozdiely niektorých syntaktických javov v slovenčine sa začiatkom 30. rokov pomocou dotazníkovej metódy pokúšal zistiť V. Vážný (predložkové konštrukcie typu *išiel po vodu//pre vodu; robím v záhrade//okolo záhrady; nespal cez celú noc//po celú noc; mimo domu//mimo dom;* uvádzacia častica v zisťovacej otázke; niektoré typy podraďovacieho súvetia). Výsledky tohto výskumu V. Vážný kartograficky nespracoval. Údaje jeho dopisovateľov využil A. Habovštiak v referáte o geografickej situácii jedného typu časového súvetia, ktorý predniesol na 1. sympóziu o otázkach slovanskej syntaxe v Brne (*Otázky slovanské syntaxe,* Brno 1962).

Jednou z príčin, že sa výskumu syntaktickej roviny v nárečiach nevenuje dostatočná pozornosť, sú ťažkosti už pri získavaní spoľahlivých terénnych údajov relatívne kompletného súboru syntaktických javov. (Z autorov krajových monografií syntaxi doteraz u nás najviac pozornosti venovali J. Stanislav, *Liptovské nárečia,* 1932; A. Habovštiak, *Oravské nárečia,* 1965; I. Ripka, *Dolnotrenčianske nárečia,* 1975.) Pri syntaktických javoch nie je zriedkavé, že v jednom nárečí koexistujú viaceré rovnoznačné výrazové prostriedky, ktoré sa môžu odlišovať stupňom produktívnosti alebo štylistickým využitím, z čoho vyplývajú aj isté problémy s kartografickým vyjadrením geografickej situácie.

Aj v iných slovanských jazykoch je kartografické spracovanie syntaktických javov vzácnosťou. Napríklad v jednozväzkovom bieloruskom nárečovom atlase *(Dyjalektolohičny atlas belaruskaj movy,* Minsk 1963) je z 338 máp syntaktickej problematike venovaných 17 a z tých najviac predložkovým konštrukciám. Z dvoch doteraz vyjdených zväzkov *Atlasu ukrajins'koji movy* (v každom sa predstavuje celková nárečová diferenciácia iného makroregiónu) je na syntaktické mapy bohatší 2. zv. – z celkového počtu 407 máp ich je 21, v 1. zv. je to iba 8 z 391 máp.

Dotazník *Slovanského jazykového atlasu* (Moskva 1966) syntaktickú problematiku zhrnul do 95 otázok, ktorými sa získali terénne údaje o niektorých javoch pádovej syntaxe, o predložkových konštrukciách, mennom prísudku, o fungovaní slovies mať a byť, o infinitívnych konštrukciách, konštrukciách s príčastím, niektorých typoch viet a súvetí, ako aj o fungovaní niektorých členských spojok a častíc. Tento materiál sa ešte nespracúva.

Inventár syntaktických javov zostavil J. Oravec na základe údajov z nárečových monografií a prác o histórii jazyka, excerpcií zo súvislých nárečových textov, ako aj z diel krásnej literatúry odrážajúcich ľudový jazyk. Do 210 otázok (niektorých rozvitých do podotázok) zhrnul J. Oravec problematiku pádovej syntaxe, postojovej, istotnej aj voluntatívnej modálnosti. Terénne údaje začal Oravec sústavnejšie získavať po prechode na PF v Nitre, keď do výskumu zapojil svojich poslucháčov. V súčasnosti dialektologický archív JÚĽŠ obsahuje takto zhromaždené údaje zo 16 obcí. No aj predbežná analýza tohto materiálu ukazuje, že *Inventár syntaktických javov* môže byť pri terénnom výskume skutočne iba usmernením explorátora, nie dotazníkom, že teda exploratori musia byť na takýto výskum špeciálne pripravení. Z toho nám vychádza, že by sa na ňom zúčastnil menší počet explorátorov, no tým by sa – z časových dôvodov – musel znížiť aj počet skúmaných lokalít, čiže bodová sieť by bola redšia. V záujme získania pravdivého obrazu o syntaktickej diferenciácii slovenských nárečí by však metódu priameho výskumu v teréne bolo treba kombinovať s metódou analýzy dostatočne reprezentatívneho súboru súvislých nárečových prejavov. Tu sa možno opierať aj o bohatý archív nárečových textov JÚĽŠ.

Podľa nášho názoru je reálne predstaviť syntaktickú diferencovanosť slovenských nárečí v osobitnom zväzku ASJ. Túto úlohu by bolo treba zaradiť do výskumných plánov JÚĽŠ už v najbližších rokoch.

Prom. fil. A. Ferenčíková, CSc.

Slovanský jazykový atlas

Slovanský jazykový atlas je významným projektom v oblasti výskumu národných jazykov. Návrh na realizáciu tohto projektu odznel na I. slavistickom kongrese v Prahe (1929), no realizácia nadobudla konkrétnu povahu až na moskovskom zjazde slavistov (1958). Pri Medzinárodnom komitéte slavistov vznikla osobitná skupina lingvistov reprezentujúcich jednotlivé slovanské jazyky a pripravila osobitný dotazník pozostávajúci z 3454 otázok, na základe ktorých sa mal vytvoriť súbor údajov o hláskoslovnej, morfologickej, prozodickej štruktúre slovanských jazykov a ich lexike. Súčasne sa vypracovala sieť bodov (spolu 853), v ktorých sa vykonal dotazníkový výskum. Na 6. slavistickom zjazde vo Varšave odznelo konštatovanie, že terénny výskum sa zavŕšil. Ďalšou etapou realizácie projektu SJA bolo spracúvanie nárečového materiálu. Ešte v r. 1971 vyšiel ukážkový zväzok *Slovanského jazykového atlasu*, ktorého súčasťou boli štúdie zo skúmanej problematiky; osobitná časť bola venovaná transkripcii, záverečná časť zväzku pozostávala z ukážkových máp. V nadväznosti na tento zväzok SJA (Moskva, Nauka 1978, 256 s.), v ktorom sa okrem korekcie transkripčných zásad uvádza jazykovozemepisná charakteristika všetkých skúmaných lokalít. V r. 1988 vyšiel v hláskoslovnej sérii SJA 1. zväzok: *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija fonetiko-gramatičeskaja. Vypusk I. Refleksi*ě.* Red. B. Vidoeski, P. Ivić et al. Belgrad 1988, 163 s. Súčasne vyšiel v lexikálnej sérii zväzok *Životnyj mir. Vypusk I.* Red. R. I. Avanesov. Moskva, Nauka 1988, 192 s. V moskovskom vydavateľstve Nauka vyšiel v r. 1990 druhý zväzok hláskoslovnej série *Refleksy*ę* (Moskva, Nauka 1990, 176 s.), v Poľsku zväzok 2 b *Refleksy*ǫ* (Wydawnictwo PAN, Warszawa 1990, 189 s.). Do tlače je pripravený druhý zväzok lexikálnej série (pripravila ho poľská komisia), v hláskoslovnej sérii srbská komisia pripravila dva zväzky tematicky venované striedniciam za psl. redukované vokály, poľská komisia zavŕšila prípravu zväzku venovaného slabičnému r, l, česká komisia (dialektologické pracovisko v Brne) pripravuje zväzok venovaný metatézam likvíd a moskovské dialektologické pracovisko pripravuje osobitný zväzok venovaný vývinu psl. vokálov e, o.

Jednotlivé javy sa v hláskoslovnej sérii SJA interpretujú kombinovanou metódou (symbolmi, izoglosami, šrafami). Symbolika jednotlivých zväzkov je jednotná, v každom zväzku sa tie isté vokály označujú tým istým symbolom, označovanie dlhých vokálov je založené na princípe sústredných znakov, diftongy sa označujú jednotne. Izoglosami sa ohraničujú napr. areály palatálnych (palatalizovaných) konsonantov, šrafy, resp. farebný podtón sa využíva väčšinou na označenie areálu so stálym prízvukom. Súčasť každého zväzku tvorí osobitný komentár k zobrazovanému javu a kompletný materiál získaný na celom území terénnym výskumom. Za interpretáciu materiálu zodpovedá okrem kolektívu pripravujúceho zväzok každá národná komisia, ktorá pred odovzdaním diela do tlače musí imprimovať materiál zo svojho územia a potvrdiť správnosť jeho interpretácie v atlase.

Na príprave jednotlivých zväzkov národné kolektívy pracujú aj napriek nepriaznivej ekonomickej situácii. Hoci sa o *Slovanskom jazykovom atlase* v slovenskej kultúre hovorí málo a tento projekt by si zaslúžil väčšiu podporu, prácu slovenského kolektívu na tomto projekte o to viac cítiť v zahraničí.

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Spracovanie lexikálnych a slovotvorných javov v Slovanskom jazykovom atlase

Práce na príprave jednotlivých zväzkov lexikálno-slovotvornej série *Slovanského jazykového atlasu* (ďalej SJA) prebiehajú súbežne s prípravou zväzkov jeho foneticko-gramatickej série. Obsah a v zásade aj poradie jednotlivých zväzkov je podmienený radením otázok v tematickej časti *Dotazníka SJA* (Moskva, Nauka 1965), rozčlenenej do 18 vecných okruhov. Celá tematická časť, rozšírená o onomastický doplnok (skúma tvorenie pomenovania manželky od osobného mena alebo priezviska manžela, tvorenie patronym, obyvateľských mien a etnoným), obsahuje spolu 2772 otázok. Z nich je na zistenie lexikálnej diferenciácie priamo zameraných 617 otázok, slovotvorná problematika (najmä denominatívne a deverbatívne substantíva, prechýlené názvy, deminutíva, denominatívne a deverbatívne adjektíva) sa sleduje na 214 vybraných typoch. Ďalšími otázkami v tematickej časti dotazníka sa na vybraných lexémach (uvedených v rekonštruovanej praslovanskej podobe) skúmala územná diferencovanosť fonetických, morfologických a prozodických javov, no na časti týchto lexém sa – druhoplánovo – sledovali aj ich územne podmienené sémantické rozdiely, porov. napr. FP(Sm) *koryto*, FM(Sm) *zmija/zmij*, FPM(Sm) *dervo*. Výskumu sémantickej diferencovanosti lexém spoločných pre všetky slovanské jazyky je však venovaná aj osobitná časť Dotazníka SJA (143 otázok). Terénny výskum však zachytil lexikálnu a slovotvornú diferencovanosť aj otázkami, ktoré boli zacielené iba na zistenie fonetických, morfologických alebo prozodických rozdielov v nárečiach jednotlivých slovanských jazykov. Napr. slovo *(j)ežь* sa do *Dotazníka SJA* zaradilo ako reprezentant výsledkov vývinu **(j)e-*, no terénny výskum okrem fonetických variantov tohto slova zistil aj 12 variantov, v ktorých je slovotvorným základom, a ďalších inak slovotvorne motivovaných lexém s rovnakým významom. Na Nsg *krtь/-ica* sa zasa skúmali reflexy za ь po

spoluhláske r, no terénne údaje obsahujú aj 33 slovotvorných variantov a rovnoznačných lexém, ktoré tvoria súvislé areály. Takéto prípady sa samozrejme tiež zaraďujú do lexikálno-slovotvorných zväzkov SJA. Gramatická časť *Dotazníka SJA* obsahuje 38 otázok na lexikálnu rozrôznenosť niektorých zámen, prísloviek a častíc, 14 otázkami sa skúmali slovotvorné typy adjektív s významom kvantitatívnej modifikácie.

Z lexikálno-slovotvornej série vyšiel zatiaľ iba 1. zväzok (Moskva, Nauka 1988, v redakcii ruskej národnej komisie). Obsahuje 48 máp a komentárov z tematického okruhu *živočíšstvo*. Vo Varšave vyjde v najbližšom čase 2. zv., ktorý na *cca* 65 mapách predstaví lexikálno-slovotvornú diferencovanosť slovanských jazykov vo vecnom okruhu *chov domácich zvierat*. V záverečnej fáze sú redakčné práce na 3. zv. (56 máp) s tematikou *rastlinstvo*, ktorý vyjde v Minsku. SAV bola poverená redakciou a vydaním 4. zv. (cca 90 máp), ktorého obsahom je tematický okruh *poľnohospodárstvo*. Pod ukrajinskou redakciou sa pripravuje 5. zv. (*doprava, ľudová technika, staviteľstvo*), práce na 6. zv. (*domácnosť, príprava stravy*) vedie opäť ruská komisia a vedenie prác na 7. zv. (*odev a obuv, hygiena a medicína*) prevzala lužická komisia. O rozdelení úloh pri spracovaní druhej polovice lexikálno-slovotvornej kartotéky sa ešte nerozhodlo.

Metodika prác pri vyhotovovaní máp s lexikálno-slovotvornou problematikou sa od postupu prác na fonetických zväzkoch odlišuje viacerými črtami. Lexikálno-slovotvorné javy sa v legende máp uvádzajú v predpokladanej praslovanskej podobe (za rekonštruované podoby zodpovedá komisia pre zovšeobecňujúcu transkripciu), v legende fonetickej mapy sú iba reflexy za praslovanskú hlásku. Kým pri fonetických javov je systém znakov legendy, ktorý ešte pred kartografovaním vypracuje národná komisia zodpovedná za vydanie príslušného zväzku, jednotný pre celý zväzok, na lexikálno-slovotvorných mapách sa jednotná matrica pre celý tematický okruh použiť nedá. Symboly na jednotlivých mapách si volia autori máp sami a je úlohou redakcie, aby grafickú stránku elaborátov upravila s ohľadom na celý zväzok. Jednako sa aj pre mapy tejto série prijali isté zásady. Jednotlivé lexémy sa predstavujú na mape tvarom symbolu, ich slovotvorné varianty členením vnútra symbolu, doplňujúci znak na vonkajšom okraji figúr signalizuje dvojslovné pomenovanie, slovo zložené z dvoch koreňov sa predstavuje prienikom figúr. Využívajú sa aj izoglosy a šrafovanie.

Podoba komentára bude od 2. zv. schematizovaná. Po čísle a názve mapy (v ruštine) nasleduje index a formulácia otázky v *Dotazníku SJA*, spisovné názvy vo všetkých jazykoch v určenom poradí, krátka charakteristika spracovaného materiálu (ak je to potrebné), odkaz na mapu/mapy, s ktorými príslušná mapa nejako súvisí, dešifrovanie majuskúl v rekonštruovaných praslovanských podobách (majuskulou sa signalizuje nepravidelná fonetická zmena), upozornenie na pôvod výpožičky z neslovanských jazykov a napokon upozornenie na javy, ktoré autor mapy pokladá za sporné. Záväznou súčasťou každej mapy je úplný index foneticky transkribovaných terénnych údajov.

Metodické problémy, s ktorými sa stretá kartografické spracovanie lexikálno-slovotvornej problematiky v SJA, sú tiež príčinou, že sa vydávanie

zväzkov tejto série oneskoruje za vydávaním zväzkov foneticko-gramatickej série.

Prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc.

Jazykovozemepisný výskum karpatského areálu (Celokarpatský dialektologický atlas)

1. Doterajšie historické, etnografické i jazykovedné výskumy potvrdzujú existenciu istého špecifického spoločenstva na území medzi severnými výbežkami Karpát a Dunajom. Aktuálnosť a vedecká dôležitosť systematického a komplexného výskumu tzv. karpatského areálu je nesporná; opodstatňuje ju úloha, ktorú zohrali Karpaty v procese formovania sa slovanských i neslovanských etnických skupín. Príčiny, priebeh i dôsledky karpatských jazykových kontaktov a interferencií skúma karpatská jazykoveda (lingvistická karpatológia), ktorá sa v súčasnosti prezentuje ako samostatná jazykovedná disciplína. Definuje sa ako priestorovo charakterizovaný fragment súboru lingvistických disciplín (indoeurópskej a ugrofínskej areálovej lingvistiky, teórie jazykových kontaktov, typológie a i.), ktoré synchrónne i diachrónne skúmajú geneticky heterogénnu oblasť Karpát a priľahlých regiónov.

2. Chápanie všeobecných a konkrétnych úloh lingvistickej karpatológie v každej etape jej rozvoja a dynamický prístup k ich formulovaniu závisí od súboru existujúcich (a primeraným spôsobom interpretovaných) faktov. V súčasnej etape rozvoja tejto disciplíny sú mimoriadne dôležité dialektologické výskumy, a to najmä práce predstavujúce jazykovú (nárečovú) diferencovanosť karpatského areálu prostredníctvom údajov získaných metódami jazykového zemepisu. Istú sumu poznatkov priniesol oblastný *Karpatský dialektologický atlas z r. 1967* (približujúci vymedzený areál na území Ukrajiny); najvýraznejším projektom z tejto výskumnej oblasti je však nesporne *Celokarpatský dialektologický atlas* (ďalej CKDA).

3. Na splnenie náročných úloh súvisiacich s prípravou koncepcie a s vlastnou realizáciou CKDA bolo potrebné sústrediť bádateľské úsilie inštitúcií a dialektológov vo všetkých krajinách karpatského areálu. Tento inštruktívny a koncepčne i materiálovo novátorský makroatlas pripravoval kolektív autorov, ktorí mali značné, no často domácou národnou tradíciou determinované poznatky o využívaní jazykovozemepisných metód. Slovenská dialektológia, ktorá významnou mierou participovala pri tvorbe koncepcie diela, prispela k realizácii diela aj organizačne. Štyri zasadania Medzinárodného redakčného kolégia CKDA sa konali na Slovensku (v rokoch 1974, 1980, 1983 a 1990); slovenskí predstavitelia na nich prezentovali poznatky, overené pri tvorbe progresívnej a teoreticky i metodologicky inšpirujúcej koncepcie štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka*.

4. Dôležitosť a perspektívnosť štúdia dialektov karpatského areálu metódami jazykového zemepisu je z aspektu slovenskej dialektológie nesporná. Tieto dialekty sa pre ciele CKDA skúmajú ako lingvistické objekty, stojace v istom protiklade k iným dialektom, reprezentujúcim jednotlivé národné jazyky: demonštrujú totiž existenciu interdialektových (interjazykových) zhôd z rozličných jazykových rovín. Prameň týchto zhôd je niekedy v praslovančine (a vtedy sa vzťahujú iba ku geneticky homogénnemu lingvistickému kontinuu), no častejšie v neskorších zbliženiach, ktoré sú dôsledkom kontaktov a interferencií jazykov areálu (v tejto súvislosti možno pripomenúť spoločnú vrstvu priamych a sprostredkovaných prevzatí z východorománskych jazykov a maďarčiny), pričom v tomto prípade spoločné elementy charakterizujú geneticky heterogénne kontinuum.

5. CKDA spracúva lexikálno-sémantický materiál získaný vo vybraných lokalitách, v ktorých sa hovorí poľskými, moravskými, slovenskými, ukrajinskými, maďarskými, moldavskými, rumunskými, srbskými, macedónskymi i albánskymi nárečiami. Bulharský materiál sa na základe rozhodnutia národnej komisie nespracúva; rumunské údaje sa vyexcerpúvali najmä z atlasov S. Popa a E. Petrovicia. Dotazník CKDA obsahuje 785 otázok rozčlenených do 15-tich tematických skupín. Na Slovensku sa vypĺňal v 24-och lokalitách (v 20-tich slovenských a štyroch ukrajinských), no ich výber nebol optimálny.

6. Dotazník CKDA pomohol získať dostatočne široký korpus lexikálno-sémantických javov, určujúcich svojbytnosť daného lingvistického kontinua. Na základe priestorovej projekcie istého súboru špecifických karpatských osobitostí, podáva CKDA jednak charakteristiku vlastného karpatského areálu, jednak predstavuje vnútornú diferenciáciu vymedzeného makroareálu. Cieľom atlasu je teda predstaviť zhodné elementy rozličného pôvodu na dialektovej úrovni, dokázať istú kontinuitu ich prezentácie v dialektoch karpatského areálu. V praxi synchrónne zameraného CKDA sa všetky tieto špecifické elementy, charakteristické pre nárečia skúmaného areálu (nezávisle od ich pôvodu alebo priameho prameňa iradiácie), označujú termínom karpatizmus. V slovenskej jazykovednej literatúre sa takto označujú napr. lexémy *birka, cap, cárok, črpák, geleta, grapa, kľag, kolastra, koliba, komárnik, košiar, magura, urda, vakeša, valach, žinčica* a i. Príležitosť študovať napr. sémantickú štruktúru týchto klasických karpatizmov v dialektoch celého karpatského areálu na mapách CKDA je nepochybne perspektívna. Zistené poznatky možno využiť aj pri výskumoch a následných interpretáciách vývinu slovenskej národnej lexiky.

7. Teoreticko-metodologické východiská nadnárodného makroatlasu predstavuje úvodný zväzok CKDA, ktorý vyšiel r. 1987 v Skopje. Vlastný materiál sa spracuje v siedmich zväzkoch atlasu, ktoré majú vydávať jednotlivé národné komisie. Vyšiel už 1. zväzok CKDA v Kišineve, 2. zväzok CKDA v Moskve (ráta sa s jeho technicky „atraktívnejšou" reedíciou) a 3. zväzok CKDA vo Varšave. 5. zväzok tohto veľkého projektu má byť publikovaný na Slovensku. Nárečový materiál spracovaný na mapách publikovaných i na vydanie pripravených zväzkov CKDA dokazuje existenciu rozličných typov areálov. Ich štúdium je relevantné najmä pre poznanie

karpatsko-balkánskeho fragmentu slovanského lingvistického územia. Areálová lingvistika tak reálne posúva možnosti a ciele medzinárodných projektov do vyšších polôh.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.

Atlas des slowakischen Mundarten in Ungarn

Die Sprachwissenschaftliche Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hat im Jahre 1903 bezüglich der Erforschung der ungarländischen slawischen Dialekten einen positiven Beschluß gefaßt. Leider wurde im Zusammenhang mit dieser Stellungnahme nur ein einziges Werk über eine slowenische Mundart veröffentlicht. Beinahe 50 Jahre später hielt aber die Erforschung der slawischen Mundarten eine vielseitige Unterstützung. So kam es zur Vorbereitung des Atlasses der slowakischen Mundarten in Ungarn.

Auf dem Gebiet Ungarns sind alle drei slowakischen Hauptdialekte und auch ihre südlichen Dialektgruppen vertreten. Das Material in den 48 Forschungspunkten wurde mit der Benützung des slowakischen Fragebogens (Dotazník pre výskum slovenských nárečí, Bratislava 1947) gesammelt. Auf Grund des gesammelten Materials wurden für die Kartografierung 235 Stichwörter (davon beziehen sich 109 auf die Phonetik, 5 Betonung und Kvantität, 63 Morphologie, 58 auf den Wortschatz) ausgewählt. Das Manuskript des Atlasses wurde im Jahre 1965 beendigt.

Die Analysierung und Klassifizierung der 235 Stichwörter ist in den Legenden dargestellt. Deren Form kann man als komplex bezeichnen, namentlich haben nicht nur das Hauptmerkmal, sondern auch die übrigen Erscheinungen ein selbständiges Symbol erhalten. In Folge dessen konnten die Stichwörter in den Legenden in ihrer vollen Form erscheinen.

Der *Altas der slowakischen Mundarten in Ungarn* konnte im Jahr 1993 endlich erscheinen und er kann als ein Ergänzungsband zu dem Slowakischen Sprachatlas (*Atlas slovenského jazyka I-IV.*) betrachtet werden.

Prof. Dr. Péter Király

Výskum slovenských nárečí vo Vojvodine a v Slavónii (na území bývalej Juhoslávie)

Vedecký výskum jazyka Slovákov na území bývalej Juhoslávie sa začal v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, keď sa F. Pastrnek, vtedajší docent slovanskej filológie na viedenskej univerzite, pokúsil o výskum nárečí slovenského jazyka s cieľom napísať „dějiny jazyka slovenského". Pastrnkovi

nárečový materiál posielali početní kultúrni pracovníci z celého Slovenska a viacerí jednotlivci zo slovenských obcí na území Vojvodiny (Báčky, Banátu a Sriemu).

Pozoruhodnejšie poznámky o reči Slovákov vo Vojvodine pred prvou, svetovou vojnou, najmä z hľadiska spisovnej normy a jazykovej kultúry uverejňoval v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia J. Petrikovich, popredný národnokultúrny pracovník vojvodinských Slovákov, ktorý potom na začiatku tridsiatych rokov stál pri vzniku časopisu Slovenská reč v Košiciach a prispieval doň až do smrti (1948).

Dlhé desaťročia sa potom výskum slovenských nárečí i jazyka Slovákov na území Báčky, Banátu, Sriemu a Slavónie vôbec nekonal. Boli iba sporadické pokusy alebo zmienky v niektorých publikáciách na Slovensku alebo vo Vojvodine.

Sústavný vedecký výskum tak nárečovej, ako i spisovnej podoby jazyka Slovákov vo Vojvodine a Slavónii sa začal po druhej svetovej vojne. Veľa cenného nárečového materiálu v slovenských obciach vo Vojvodine a Slavónii zozbieral J. Štolc. Bolo to v súvislosti s presídľovacou akciou Mať volá, keď sa Slováci z rozličných príčin roztrúsení po svete mali vrátiť do pôvodnej vlasti. Veľmi zložité pomery a vzťahy medzi Juhoslóviou a Československom po roku 1948 prerušili na dlhú dobu akékoľvek styky a spoluprácu. J. Štolc si bol doplniť a overiť získaný materiál až roku 1965 a z toho potom vznikla monografia *Reč Slovákov v Juhoslávii,* ktorá je prvou väčšou, ale i dodnes základnou prácou o slovenských nárečiach v Juhoslávii. J. Štolc týmto svojím dielom položil základy súčasného výskumu slovenských nárečí v Juhoslávii, v ktorom už pokračujú odborníci z radov slovenskej národnosti v Juhoslávii.

Na začiatku šesťdesiatych rokov M. Filip zozbieral veľmi cenný materiál z obidvoch častí Selenče (katolíckej časti západoslovenského typu a evanjelickej časti stredoslovenského typu). Prácu však nenapísal a materiál zostal dodnes v rukopise a na magnetofónových pásoch. Po smrti M. Filipa (1989) je uložený spolu s jeho bohatou slovakistickou knižnicou v Slovakistickom ústave Filozofickej fakulty v Novom Sade. D. Dudok na základe výskumu nárečia západoslovenského typu v Pivnici napísal po srbochorvátsky monografiu, ktorú potom neskôr v pozmenenej podobe v slovenčine vydala Matica slovenská v Martine (*Nárečie Pivnice v Báčke*, 1972).

Od začiatku sedemdesiatych rokov výskum slovenského jazyka v Juhoslávii sa koná na základe rozpracovaných projektov. Takýto výskum bol umožnený najmä po inštitucionálnom dobudovaní a kádrovom zabezpečení vojvodinskej slovakistiky v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch. V tomto období vojvodinská slovakistika dosiahla dovtedy najvyšší organizačný a odborný stupeň.

V poslednom období sa skúma najmä slovná zásoba. Vypĺňajú sa lexikálne dotazníky z jednotlivých vecných okruhov a píšu sa práce z tejto oblasti. Doteraz sa zozbieralo veľa rozličnej a pomerne diferencovanej slovnej zásoby všeobecnej i terminologickej povahy z oblasti pestovania a spracovania konopí, včelárstva, vinohradníctva, ovocinárstva, záhradníctva, záhradkárstva, tradičných ľudových jedál a nápojov, kuchynského inventára, výstavby a údržby domu, vnútorného a vonkajšieho zariadenia tradičného domu a domácnosti, ľudového odevu, zanikajúcich remesiel a zamestnaní, zvykov a obyčajov v ročnom cykle a širšie, svadobných obyčajov, povier a pod. Poslucháči slovenského jazyka a literatúry vypracovali aj zo dvadsať diplomových prác na témy z týchto oblastí. Veľa zachyteného materiálu je však ešte na magnetofónových pásoch a kazetách a treba ho prepísať a ďalej spracovať. Možno nie je ani potrebné pripomínať, že oveľa väčšie množstvo nárečového materiálu, slovného bohatstva ešte nie je vôbec zaznamenané, a to znamená, že nenávratne zaniká v rýchlych zmenách celkového života tradičnej dedinskej spoločnosti, ktorá sa najmä po druhej svetovej vojne dala do silného pohybu, a deštrukcie cez celé desaťročia i stáročia ustaľovaných, ustálených a len pomaly sa meniacich noriem celkového života ľudu. Odchodom zo života starších generácií, ktoré žili v iných životných okolnostiach a v súvislosti s tým používali aj odlišnú slovnú zásobu na pomenovanie rozličných reálií a prác vtedy existujúcich, zaniká rýchlo aj možnosť zachytiť túto slovnú zásobu z úst jej aktívnych používateľov.

Hlavnou úlohou slovenskej dialektológie v Juhoslávii je dokončiť v dohľadnej dobe práce na *Atlase slovenských nárečí* vo Vojvodine a Slavónii, zostaviť chrestomatiu súvislých nárečových textov pre potreby poslucháčov slovenského jazyka a literatúry a širšiu verejnosť, pokračovať v zbieraní a výskume zanikajúcej slovnej zásoby z rozličných vecných okruhov a vykonať prípravy na vypracovanie rozsiahleho všeobecného slovníka slovenských nárečí v Báčke, Banáte, Srieme a Slavónii. Vzhľadom na archaickosť týchto nárečí takýto slovník môže byť významným doplnením pripravovaného Slovníka slovenských nárečí na Slovensku a tým aj dôležitým prameňom pre poznanie dejín slovenského jazyka v posledných niekoľkých storočiach.

Prof. Dr. Daniel Dudok

(Neskorá) počítačová podpora lexikografického projektu: Slovník slovenských nárečí

Jednou z typických vlastností lexikografických projektov je ich dlhodobosť. Príprava slovníka si obyčajne vyžiada niekoľkoročné sústredené úsilie autorského kolektívu; pri viaczväzkových dielach sa čas môže rátať aj na desaťročia. Pri úvahách o automatizácii lexikografického pracoviska je preto potrebné zaoberať sa nielen novými projektmi, kde je možné zahrnúť informačné technológie do koncepcie tvorby slovníka od samého začiatku, ale aj projektmi v rôznom štádiu rozpracovania, do ktorých už bolo vložených mnoho „človekorokov" práce tradičnou technológiou. V takomto prípade je nutné vhodne zvoliť *vstupný bod* pre nasadenie počítača a od neho závisiacu metodiku „komputerizácie" projektu.

Ak chápeme lexikografický projekt ako postupnosť činností končiacich vznikom uceleného dokumentu, môžeme jeho *životný cyklus* rozdeliť do

týchto etáp: Počiatočný stav [0]; A. Príprava materiálu – vybudovanie kartotéky [1], vytvorenie koncepcie [2] a heslára [3]; B. Koncipovanie a redakcia – vytvorenie „ceruzkového" konceptu [4], prepis na kartičky a redakcia [5], vytvorenie rukopisu pre tlačiareň a vyznačenie typov písma [6]; C. Typografické spracovanie – vytvorenie stĺpcových [7] a stránkových [8] obťahov a vytlačenie publikácie [9].

Hlavným problémom pri prevode projektu na počítač je prepis materiálu na pamäťové médiá vo vhodnom tvare. Pri rozpracovaných projektoch sú preto najvhodnejšími vstupnými bodmi [4] alebo [5], kde aj pri klasickej technológii dochádza k prepisu celého textu lexikografického diela. V ideálnom prípade zabezpečia vstup textu do počítača sami autori [3]. Celkovo možno vstupné body od [5] vyššie označiť ako *neskoré*, pričom má zmysel uvažovať aj so vstupným bodom [9] – *post mortem* – pre prípravu ďalších vydaní. Pri voľbe vhodného programového prostredia sú okrem stavu rozpracovania projektu ďalšími závažnými faktormi najmä zabezpečenie projektu počítačmi (minimálny stav: aspoň jeden, maximálny: každý autor má prístup k samostatnému počítaču zapojenému do lokálnej siete) a stav „počítačovej gramotnosti" autorského kolektívu.

Jedným príkladom neskorej počítačovej podpory lexikografického projektu je I. diel *Slovníka slovenských nárečí*. K dispozícii bol rukopis pripravený pre tlačiareň na štandardných kartičkách A6 s farebným vyznačením jednotlivých typov písma. Prepisovanie sa začalo v lete 1990 na jedinom počítači PC-XT s použitím štandardného editora a na tento účel vyvinutého značkovacieho jazyka *G*. V celom projekte sa uplatnila zásada používať čo najjednoduchšie programové nástroje a vhodnou voľbou údajových štruktúr umožniť využívanie štandardných systémových prostriedkov. Minimálny súbor špecializovaných programov bol vytvorený v jazyku C a pozostával z: a) programu kontrolujúceho syntax heslovej state (*GP-N*), b) konvertora textu na formát vhodný pre import do zalamovacích systémov a tlač korektúr (*GTC*), c) univerzálneho makroprocesora (*GMP*) a d) triediaceho programu (*GSRT*). Okrem toho bola vyvinutá technológia na kontrolu kvalifikátorov a lokalít v textoch heslových statí za pomoci databázového systému dBase.

Záverom možno konštatovať, že aj u projektov v značnom štádiu rozpracovania možno s úspechom nasadiť počítač a pomerne jednoduchými prostriedkami dosiahnuť značné zlepšenie kvality výsledného produktu.

Ing. Vladimír Benko

II. kolokvium mladých jazykovedcov

Modra-Piesok 26.–27. XI. 1992

Lokalita Modra-Piesok sa pomaly profiluje na miesto pracovných podujatí Slovenskej jazykovednej spoločnosti – v dňoch 26.–27. XI. 1992 sa tu už po druhý raz konalo kolokvium mladých jazykovedcov (pri „technickej indispozícii" chaty UK tentoraz v pohostinných náhradných priestoroch chaty Mraziar). *II. kolokvium mladých jazykovedcov* pokračovalo v duchu prvého ročníka podujatia, ktoré si dalo aj splnilo cieľ utvoriť priestor na nadviazanie osobných kontaktov mladých pracovníkov akademických a pedagogických, domácich a zahraničných, lingvistických aj blízkych spoločenskovedných pracovísk, na získanie informácií o výskumnom zameraní a výskumných výsledkoch kolegov a konfrontáciu pracovných prístupov a postupov. V úvode podujatia dostali jeho účastníci do rúk materiály z prvého ročníka kolokvia vydané ako zborník *VARIA I.*, ktorý sa SJS podarilo vydať vďaka sponzorskej účasti denníka Smena.

Pri účasti pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, Ústavu pro jazyk český ČSAV, Ústavu slovenskej literatúry pri SAV, Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe, Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie a slovenských filozofických a pedagogických fakúlt kolokvium ukázalo široké spektrum otázok, na ktoré v súčasnosti sústreďujú pozornosť mladí výskumníci v oblasti jazykovedy. O prednesených príspevkoch (uverejňujeme ich zoznam) v príjemnej atmosfére diskutovali prítomní mladí aj už nie štatutárne mladí jazykovedci (popri činovníkoch výboru SJS si na podujatie našli čas aj ďalší záujemcovia z lingvistickej obce). Zdá sa, že na báze vedomia užitočnosti až potreby vedeckých kontaktov, podložených osobnými vzťahmi od raných štádií výskumnej práce, sa kolokvium mladých jazykovedcov kryštalizuje ako príťažlivé a perspektívne pracovno-priateľské generačné stretnutie.

SJS pri SAV plánuje (a verí, že na to nájde sponzora) vydať príspevky z tohto podujatia ako zborník *VARIA II.*

M. Nábělková

Prednesené príspevky:

JÚĽŠ SAV

* T. Grigorjanová: Spôsoby vyjadrenia procesu zrakového vnímania v ruštine a slovenčine
* Ľ. Králik: Zo slovenskej zoonymie (Hydronymia versus zoonymia)
* S. Mislovičová: Osobitosti jazyka športových redaktorov
* E. Páleš: Slovotvorná parafráza na počítači. Holistické modelovanie v lingvistike
* A. Rajčanová: Opisné vyjadrenie mien a váh v slovenských lekárskych rukopisoch 17.–18. st.

* J. Sejáková: Paradigmatické a syntagmatické vlastnosti sémantických skupín n/t- príčastí
* M. Šimková: Syntakticko-pragmatická analýza korešpondencie I. Kadlečíka

VŠPg Nitra
* G. Miššíková: Vlastné mená ako súčasť stomatologických termínov (na materiáli angličtiny a slovenčiny)

UMB B. Bystrica
* P. Odaloš: Sociolingvistický pohľad na spätosť sociálnej role a komunikačného zapojenia v rámci basketbalového zápasu
* P. Odaloš: O niektorých črtách slovenského a bulharského argotu (spolu s Ľ. Stojanovou)
* V. Patráš: O sémantike súčasného (televízneho) reklamného textu

UPJŠ Prešov
* J. Rusnák: O vizuálnej tonalite troch slovenských básnikov (Farba ako symbol slovenského klasicizmu)
* Ľ. Valeková: Okazionalizmy v detskej literatúre
* J. Kesselová: Spontánny detský dialóg

ÚJČ ČSAV
* E. Schneiderová: Některé rysy dialogu mezi rodiči a dětmi
* J. Šlédrová: Podmínky realizace záměru mluvčího (Interdisciplinární výzkum) – neprednesené

ÚSJ SAV
* Ľ. Stojanova: O niektorých črtách slovenského a bulharského argotu (spolu s P. Odalošom)

VÚDPaP
* M. Groma: Miesto posunkového jazyka nepočujúcich v jazykovom systéme a možnosti jeho realizácie (spolu J. Štefánikom)

SLOVENSKÝ VÝSKUMNÝ ÚSTAV (Békešská Čaba, Maďarsko)
* M. Žiláková: Funkčné vrstvy dolnozemskej slovenčiny

Tézy prednášok

Entropia a synergia v jazyku

1. Niekoľko úvodných filozofických poznámok:

Dnešný svet v oblasti kódovania, prenosu, príjmu a dekodóvania informácií (v najširšom zmysle), od ktorých rýchlosti a kvality závisí úroveň štátnych a národných spoločenstiev, charakterizujú dve základné skutočnosti: 1. filozofický princíp entropie sa mení na synergetické „posolstvo", 2. zásadná zmena možností získavania informácií (komputerizačný „výbuch"); týmto činom sa človek – dovoľujem si tvrdiť, že prvýkrát v histórii – oslobodzuje spod područia „vnucovaného" informačného tlaku a začína potvrdzovať svoju identitu a integritu.

2. *Entropia* a jej protipól – *informácia* – sa v jazykovednom výskume môže aplikovať – na pozadí ich vymedzenia vo fyzikálnej literatúre – len v presne definovaných systémoch a ich štruktúrach (systém možno definovať ako neprázdnu množinu prvkov – inventár, medzi ktorými sú isté vzťahy – štruktúra), ktoré spĺňajú predpoklad, že majú pravdepodobnostnú charakteristiku (o aplikácii postupov teórie informácie a jej základných veličín – maximálnej, reálnej a relatívnej entropie a redundancie v našej jazykovede porov. najmä práce J. Horeckého a J. Sabola). Vzhľadom na „filozofické" podložie entropie ako stavu systému i jej vymedzenie v teórii informácie možno konštatovať, že nerovnovážna termodynamika sa pomocou svojej centrálnej veličiny – *produkcie entropie* usiluje zistiť, kedy dochádza v systéme k nestabilitám. *Synergetika* (z gr. synergeia = kooperatívna činnosť) sa orientuje na spôsoby „špecifikácie a opisu novovzniknutých štruktúr" (J. Krempaský), zaoberá sa „kooperáciou jednotlivých častí systému, vytvárajúcou makroskopické, priestorové, temporálne alebo funkcionálne štruktúry" (Springer Series in Synergetica); jej hlavný predmet výskumu – trochu tautologicky povedané – je *synergia*, jav, odrážajúci tie vlastnosti zložitého systému, ktoré sa prejavujú „v interakcii jeho podsystémov v dynamike sebazáchovy systému, pri obnove jeho funkčnej štruktúry a vo vývoji pri opúšťaní prežitých štruktúr v zmysle adaptácie na meniace sa prostredie"; základnou črtou synergie je takto „samoreguláciou zabezpečovaný samopohyb, ktorého prejavom je tvorba kvalitatívne nových štruktúr" (K. Ivanička).

3. Orientácia na synergetiku ako na metodologické interdisciplinárne „predpolie" – na pozadí jej „staršej sestry" – kybernetiky – má pozitívne, optimistické „vyznenie": základné veličiny oboch disciplín (pri kybernetike, resp. teórii informácie, jednej zo základných disciplín kybernetiky, je to entropia, pri synergetike synergia) mieria na dominantné znaky, črty, vlastnosti, štruktúrovanie, dynamiku systémov, ale s opačným znamienkom. Entropia definuje – obrazne povedané – skutočnosť negatívne (ide o mieru dezorganizovanosti, neurčitosti, neusporiadanosti [prvkov] systému), jej filozofický kontext ako keby vyvolával pocit „deštrukcie", „popierania", zatiaľ čo synergia odzrkadľuje súčinnosť, „záchranu" (prvkov) systému; synergetika

teda vracia ľudstvu nádej: už neuvažujeme natoľko o „zániku" (porov. pojem entropie v súvislosti s druhou vetou termodynamiky a s myšlienkou o nevyhnutnosti tzv. „tepelnej smrti" vesmíru), o tom, čo je negatívne, čo „rozdeľuje", diferencuje, ale viac poznávame to, čo spája – je to pohyb ku konštrukcii, ku kooperácii, k pozitívnemu videniu sveta, k jeho obrode, k prediktabilite dobrého v človeku, k ľudskej úfnosti; v tom je „dobrá zvesť" synergetiky a jej možností – ktoré som takto metaforicky, esejisticky voľnejšie naznačil – aj v špecifických disciplínach, a teda aj v jazykovede.

4. Napriek skeptickej poznámke R. Köhlera a G. Altmana, že „dnešná jazykoveda stojí ešte na nízkej priečke vedeckých záujmov", pretože je v nej „len málo uznávaných zákonov – veľa jazykovedcov popiera vôbec existenciu všeobecne platných zákonov v jazyku" (Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 3), som presvedčený, že lingvistika – aj naša – už definovala viacero zákonov a zákonitostí tak v diachronickom ako aj v synchronickom priestore jazyka, teda vlastne postupovala „synergeticky". Pravda, je nevyhnutný sústredenejší interdisciplinárny výskum v jazykovede, v ktorom by dominovala práve synergetika. Jej šance vidím v odhalení tých vnútorných „síl" jazykového systému, interakcie medzi expedientom a percipientom, dynamiky jazykových prvkov, ich hierarchizácie a pružnej usporiadanosti, prepojenia a súčinnosti jazykových rovín atď., ktoré vyúsťujú do definovania vzťahov majúcich charakter zákona, umožňujúcich koncízne vyjadrenie napr. reláciou „čím – tým". Ďalej sa synergetika môže „osvedčiť" pri modelovaní jazykových javov, pri skúmaní invariantnosti a variantnosti prvkov, širokých dimenzií sociolingvistických javov ovplyvňujúcich používanie jazykových prvkov a pod.

Ak by sme východisko impulzov synergetiky pre jazykovedu hľadali vo fyzike, do ktorej ona primárne patrí, bolo by treba uvažovať o jazykových paralelách napr. týchto tried nových kvalít vznikajúcich kooperačným mechanizmom (J. Krempaský): vznik časových štruktúr, vznik priestorových štruktúr, vznik časových štruktúr impulzného charakteru, vznik solitónov, vznik „špirál" a „hypercyklov", vznik „deterministického" chaosu. Pravda, ani synergetika nie je pre jazykovedu „samospasiteľnou"; takou nebola a nie je ani teória informácie, ani nijaká „všeobecnejšia" disciplína.

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(19. XI. 1991 – Banská Bystrica)

Synonymá a slovníky

Využitie synoným v lexikografii je veľmi mnohostranné, a to vo všetkých druhoch slovníkov (výkladových, dvojjazyčných, terminologických, frazeologických, nárečových, etymologických, historických atď.). V každom z jednotlivých typov však ide o špecifický lexikografický problém. Úlohu synoným analyzujeme v troch typoch slovníkov: v dvojjazyčnom, výkladovom a synonymickom.

I. *Dvojjazyčné slovníky* sa spracúvajú metódou ekvivalentu. Situácia pri dvoch konfrontovaných jazykoch býva taká, že nie vždy zodpovedá jednej lexéme (príp. lexii) východiskového jazyka jediný ekvivalent cieľového jazyka. V takých prípadoch sa na strane ekvivalentu využívajú dva alebo viaceré synonymické prostriedky. Býva to: 1. keď sémantické prvky jednej ekvivalentnej lexémy sa celkom nezhodujú so sémantickými prvkami lexémy východiskového jazyka, 2. keď jednej lexéme zodpovedá viacero rovnoznačných, no štylisticky odlišných ekvivalentov, 3. keď oproti východiskovej lexéme stojí popri formálne totožnom (alebo takmer totožnom) ekvivalente ešte ďalší rovnocenný ekvivalent v cieľovom jazyku, 4. keď na strane ekvivalentu jestvuje viacero slovotvorných synoným, ktoré nemajú paralelu vo východiskovom jazyku, 5. keď v obidvoch jazykoch najmä geneticky blízkych síce jestvujú významovo i formálne zhodné lexémy, ale nemajú v príslušných jazykoch rovnaké postavenie (sú príznakové napr. z hľadiska frekvencie, konotačných príznakov, časového faktoru ap.); vtedy sa takýto formálne zhodný ekvivalent uvádza iba ako synonymný prostriedok popri základnom ekvivalente, ktorý plne korešponduje s východiskovým slovom, 6. keď jestvovanie ďalšieho synonyma v cieľovom jazyku sa stáva kritériom na vyčlenenie ďalšieho prekladového významu.

II. Vo *výkladových slovníkoch* majú synonymá rozličné funkcie, sú rozmanitého druhu a majú viaceré spôsoby použitia. Ako súčasť tzv. sémantického komentára plnia predovšetkým onomaziologickú funkciu, t. j. primárne neslúžia na opis významu, ale heslové slovo označujú iným rovnoznačným pomenovaním. Ďalšie významné funkcie sú: spresňovacia (doplňacia), usúvzťažňovacia a skracovacia. Z hľadiska druhov synoným hlavnú úlohu vo výkladových slovníkoch spĺňajú pravé lexikálne synonymá umiestňované spravidla hneď za opisom významu slova. Inú povahu majú tzv. lexikografické alebo výkladové synonymá, ktoré dobre objasňujú význam slova, ale nie sú samostatnými lexikalizovanými jednotkami (napr. *prepad - prepadnutie*). Za kvázisynonymá sa pokladajú spojenia slov, ktoré vystupujú vo funkcii výkladu najmä pri opise významu gramatických slov (*vôbec - ani trochu*). Mnohostranné sú aj spôsoby (formy) použitia synoným vo výkladových slovníkoch. Využívajú sa 1. popri výklade významu, 2. namiesto výkladu, 3. v exemplifikácii (t. j. v príkladovej časti hesla) a 4. osobitné uplatnenie majú v polysémických heslách.

III. Výlučne na synonymiu ako špecifickú oblasť lexiky sa zameriavajú osobitné *synonymické slovníky*. Kým v predchádzajúcich typoch slovníkov sa pri chápaní synonymie vychádza z totožnosti, identickosti významu alebo takmer úplnej rovnakosti významu (užšie chápanie synonymie), v synonymických slovníkoch sa synonymické rady zakladajú na širšom zábere (ide o voľnejšie, širšie chápanie synonymie). Centrálnou zložkou slovníka je utváranie synonymických radov (pomerne pevných, no otvorených mikrosystémov) a všestranná analýza vzájomných vzťahov medzi členmi radu. Pozornosť sa sústreďuje najmä na rozdiely medzi členmi radu, ktoré vyplývajú z nezhody všetkých špecifikačných sém a podsém, t. j. z rozdielnosti významových a postojových odtienkov. Osobitným teoretickým problémom v synonymických

slovníkoch je spracovanie čiastočných synoným, ktoré sú zviazané rodovo-druhovým vzťahom a vzťahmi intenzifikácie a špecifikácie. Vo väčších synonymických slovníkoch takéto slová utvárajú v heslách viaceré podrady. Medzi ďalšie teoretické problémy patrí spracovanie zvratných a nezvratných slovies, vidových párov, predponových slovies a najmä polysémia lexém.

PhDr. Mária Pisárčiková
(4. II. 1992 – Bratislava)

Syntaktický systém jazyka

V prednáške sa v zhŕňajúcej podobe predkladajú základné koncepty pripravovaného syntetického diela o syntaktickej stavbe slovenského jazyka. Vychádza sa z domácej lingvistickej tradície, ale nadväzuje sa aj na relevantné poznatky súčasnej európskej a svetovej lingvistiky. Z metodologického hľadiska sa vyzdvihuje téza o znakovej povahe jazyka a potreba riešiť vzájomný vzťah významovej a výrazovej stránky jazykových jednotiek na rozličnej úrovni organizácie jazykového systému. Dôležitou koncepčnou črtou je organické spojenie klasickej závislostnej syntaxe so sémantickou syntaxou, v ktorej sa rozhodujúca úloha pripisuje sémantike lexikálnych jednotiek vstupujúcich do vetnej konštrukcie a sémantickým vzťahom medzi prvkami sémantickej štruktúry vety.

Osobitná pozornosť sa venuje systému syntaktických jednotiek, ktoré sa členia na gramatické a sémantické. Spomedzi gramatických syntaktických jednotiek stojí v strede pozornosti veta, vetná konštrukcia, ktorá sa pokladá za centrálnu syntaktickú jednotku a vymedzuje sa s pomocou viacerých identifikačných znakov. Medzi ne na prvé miesto patrí realizácia aktualizácie, resp. predikácie ako vetotvorného aktu na centrálnom člene vety, t. j. na predikáte, ďalej stavba gramatického a sémantického jadra vety, ktorú podstatným spôsobom ovplyvňujú gramatické a sémantické vlastnosti verba finita v úlohe predikátu, ďalej usúvzťažnenie ucelenej informácie (ako obsahovej stránky vety) a minimálneho a pritom úplného štruktúrneho celku (ako výrazovej stránky vety) a iné činitele. Zdôrazňuje sa, že veta je jednota gramatickej a sémantickej stavby a obsahovej zložky, resp. z iného hľadiska, že veta je komplexná systémová a komunikačná jednotka jazyka. Tento dôraz na jednotu vety zo systémového aj komunikačného hľadiska umožňuje autorovi vyhnúť sa striktnej dichotómii veta – výpoveď, ktorá sa v posledných desaťročiach postuluje vo viacerých syntaktických teóriách, a organicky začleniť celú tzv. komunikatívno-pragmatickú problematiku do výkladov v rámci syntaxe, tak ako to zodpovedá aj slovenskej gramatickej, resp. jazykovednej tradícii.

Práca má tri časti: 1. Systém jazyka ako usúvzťažnenie významových a výrazových prvkov; 2. Syntaktický systém ako organizácia jazykových jednotiek ostatných úrovní jazykovej stavby; 3. Systematika syntaktického systému jazyka. – Náplň syntaktického systému jazyka tvoria: 3.1. syntaktické jednotky, 3.2. syntaktické vzťahy, 3.3. konštrukčné pravidlá a 3.4. syntaktické prostriedky.

člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Kačala
(13. II. 1992 – Prešov)

Cudzie výrazy v slovenskom texte

Cudzie výrazy stoja proti prevzatým slovám v tom zmysle, že kým prevzaté slová sú viac-menej pevnou súčasťou slovnej zásoby (alebo aspoň do nej rýchlo vrastajú), cudzie výrazy sa stále vnímajú ako patriace k inému jazykovému kódu na pozadí kódu domáceho textu. Cudzie výrazy sa spravidla nezaznačujú v slovníkoch (alebo sa spracúvajú slovníky citátov, okrídlených výrazov a pod.).

Používanie cudzích výrazov v slovenskom texte nie je nový jav. Už v stredoveku boli známe makarónske texty, v slovenských drámach 19. stor. sa používali výrazy ako *kérem szépen, kišasonka, kezi čókolom, amice carissime, bonum mane* ako charakterizačné prvky konverzácie. Aj v modernej slovenskej próze sa cudzie výrazy používajú na charakterizáciu osôb a prostredia (napr. u Jaroša, Balleka).

V publicistike patria k takýmto cudzím výrazom slová ako *métier, Gesamtkunstwerk*. V odbornom vyjadrovaní sa cudzie výrazy používajú na identifikáciu slovenského termínu alebo na jeho špecifikáciu. Napr. čas (*chronos*), záväzok (*religio*), čitateľný text (*texte lisible*) proti písateľný text (*text scriptible*). Akoby na overenie správnosti prekladu sa v zátvorke uvádza text v pôvodnom jazyku. Napr. čo práve tvoríme (*c'est nous sommes en train d'ecrire*). Príznakom snobizmu sú také výrazy ako *popový feeling, time out* v recenzii básnickej zbierky alebo *come back speváka, promotion jeho nového singlu* a pod.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje používanie českých výrazov v slovenskom texte; možno tu bude vhodný názov slovensko-česká diglosná komunikácia

V slovenskom texte možno napr. používať dlhšie citáty z českých autorov (na rozdiel od citátov z iných jazykov, ktoré nie sú natoľko známe adresátom). Ako citáty v pôvodnom českom znení sa používajú texty básní, pesničiek a pod. Oveľa nápadnejšie je využívanie takých českých slov, pre ktoré nie sú v slovenčine presné ekvivalenty. Takéto slová sa spravidla uvádzajú v úvodzovkách: *jeho „jízlivý" humor, platí tu neobyčajne prísny „řád", zažil neobyčajný „superprůser"*. Odrazom súčasnej frazeológie sú výrazy ako *„hluboké nedorozumění", „bez námáčení", „vy zírate, my zírame"*. Niekedy sa používajú české slová aj bez osobitnej signalizácie (napr. v súkromnej korešpondencii: *prídem v červnu, svojho priateľa som nalezl, nazdar příteli*).

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(27. II. 1992 – Prešov)

Filozofické základy jazykovej kultúry

1. Pojem jazykovej kultúry sa musí definovať odvodene z pojmu kultúry.

2. Kultúra je zákonitý dôsledok dynamiky vývinu človeka prostredníctvom tvorivej duševnej aktivity. Jej zmysel je zdokonaľovanie človeka. Kultúra je prejav ľudského ducha, ktorý je zviazaný s hmotou v čase a priestore. Ľudský duch však priestor a čas prekračuje a ukazuje na iný princíp bytia.

3. Výsledky duševnej aktivity – ideálne objekty – sa spoločenským zovšeobecnením stávajú objektmi duchovného sveta: fungujú ako nededičná pamäť spoločnosti a tvoria svet kultúry.

4. Kultúra je dynamická preto, lebo je produktom ducha a duch je činný a tvorivý. Táto skutočnosť sa vyjadruje pojmom zákona kultúry.

5. Nástrojmi ducha sú mozog, pamäť a inštitúcia jazyka.

6. Jazyk je jednota materiálnej a ideálnej zložky. Spája materiálne s duchovným svetom. Svojou znakovou podstatou je jazyk obrátený k duchovnému svetu.

7. Kultivovanie jazyka spoločnosti – jazyková kultúra – je jeho špecifické prispôsobovanie potrebám spoločnosti v súlade s možnosťami, ktoré sú v systéme jazyka. Súčasne je to prejav pôsobenia všeobecnejšieho zákona kultúry.

8. Úlohou jazykovej kultúry ako náuky je zlepšovanie používania jazyka v spoločenskej praxi.

9. Analýza základov jazykovej kultúry je pre našich študentov potrebná preto, aby sa vo vzťahu k jazyku oslobodili od schematického materializmu, ktorý vylučoval možnosť autonómnej existencie ducha a kultúru vysvetľoval buď ako súčasť prírody, alebo ju stotožňoval s ľudskou prácou.

10. Kultúra má etickú zložku, ktorá ju chráni proti spoločenskému zlu a deštrukcii. Kultúra má humanizujúci charakter. Kultúra je hodnota.

11. Zlo je prirodzený dôsledok ľudskej obmedzenosti v poznaní, dôsledok egoizmu a chybného využitia slobodnej vôle.

Vedomé zanedbávanie požiadaviek jazykovej kultúry je prejav zla v spoločnosti. Zlo možno zmenšovať rozširovaním poznania a zmenšovaním egoizmu tak, že sa nad egoizmus stavia dobro iného človeka a spoločenské dobro.

12. Vzdelávanie učiteľov by sa malo na všetkých školách zavŕšiť teoretickým a praktickým štúdiom javov jazykovej kultúry. Poznatky o otázkach jazykovej kultúry by mali byť súčasťou každého vyššieho vzdelania.

13. Jazyková kultúra je súčasť národnej kultúry. Treba uvážiť, aké dôsledky vyplývajú z jej vzťahu k národnému povedomiu.

Prof. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc.
(4. III. 1992 – Nitra)

Vyjadrovanie kvalitatívneho a kvantitatívneho aspektu času v súvetí z predspisovného obdobia slovenčiny

Rozborom historického pramenného materiálu z predspisovného obdobia slovenčiny zisťujeme, že významová štruktúra súvetí s časovou vedľajšou vetou pozostáva z 20 základných významových typov a dvoch typov súvetí, v ktorých sa časový význam vyjadruje nepravou hypotaxou. Každý typ vyjadruje špecifické významové prvky postihujúce súčasnosť deja hlavnej vety (ďalej DHV) a časovej vedľajšej vety (ďalej DČVV), resp. predčasnosť DČVV pred DHV alebo následnosť DČVV po DHV.

a/ Pri vyjadrovaní *súčasnosti* DHV a DČVV môže byť súčasnosť nešpecifikovaná (všeobecná úplná, všeobecná čiastočná), špecifikovaná nekontrastívna (súbežné rozvíjanie dejov, DHV nečakane vstúpi do DČVV) a kontrastívna (súbežné protikladné deje; DHV sa uskutoční počas plynutia protichodného DČVV). Okrem týchto skupín sa osobitnými typmi vyjadruje začiatočná hranica DHV (DHV trvá od začiatku trvania DČVV; DHV nastane od začiatku trvania DČVV), resp. konečná hranica DHV (DHV trvá do konca trvania DČVV; DHV sa zavŕši do konca trvania DČVV).

b/ *Predčasnosť* DČVV môže byť špecifikovaná a všeobecná; pri vyjadrovaní špecifikovanej predčasnosti DČVV môže byť DČVV bezprostredne predčasný, DHV môže nastať pred dovŕšením sa deja ČVV, DHV môže trvať do uskutočnenia sa DČVV, resp. DHV môže nastať po uskutočnení sa DČVV.

c/ *Následnosť* DČVV môže byť všeobecná, resp. vymedzená. Pri vymedzení následnosti DČVV trvá DHV do uskutočnenia sa DČVV, resp. DHV sa zavŕši do uskutočnenia sa DČVV (pozri A. Ferenčíková: *Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach*. Bratislava, Veda 1986).

Osobitným problémom pri charakteristike štruktúry súvetí s vyjadrovaním časového významu je miera postihovania kvantitatívneho a kvalitatívneho aspektu času. *Kvantitatívny aspekt času* postihujú metrické vlastnosti (homogénnosť – vyjadruje invariantnosť deja voči grupe translácie času – a izotropnosť – vyjadruje invariantnosť dejov vzhľadom na inverziu času). *Kvalitatívny aspekt času* vyjadrujú jeho topologické vlastnosti – usporiadanosť, jednorozmernosť, spojitosť, jednosmernosť a nekonečnosť. Každý z uvedených typov významovej štruktúry súvetí s časovým významom vyjadruje metrické a topologické vlastnosti času špecifickým spôsobom. Miera vyjadrenia týchto vlastností tvorí kombinačné reťazce, na základe ktorých sa špecifikuje vyjadrenie súčasnosti dejov, resp. predčasnosti alebo následnosti DČVV. Základným kritériom pri vyčleňovaní jednotlivých typov je miera vyjadrovania metrických a topologických vlastností času prvkami jazykového systému. Metrické a topologické vlastnosti času majú tendenciu stať sa univerzálnymi vlastnosťami času. Miera ich vyjadrenia však odráža subjektívne kritérium autora výpovede, ktorý nie je schopný obsiahnuť všetky časové a priestorové relácie. Charakteristika významovej štruktúry súvetí s vyjadrením časového významu z predspisovného obdobia slovenčiny je súčasťou diachronicko-synchronického pohľadu na súvetné štruktúry, ktoré sme sledo-

vali na materiáli staroslovienskych písomných pamiatok, predspisovného a spisovného obdobia slovenčiny.

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
(17. III. 1992 – Bratislava)

Kulturologické pramene medzijazykových vzťahov

Preberanie slov sa oddávna vysvetľuje ako dôsledok spoločenských, hospodárskych a politických kontaktov medzi národmi, resp. etnickými skupinami. Menej pozornosti sa však venuje vplyvu vytvárania spoločnej kultúry viacerých etnických skupín v rámci jedného štátu. Vo vývine slovnej zásoby slovenčiny, najmä však slovnej zásoby spisovnej slovenčiny koncom 19. a začiatkom 20. stor., sa rovnaké kultúrne zázemie prejavuje aj v dotváraní terminológie v slovenčine a maďarčine na základe rovnakých modelov.

Niektoré administratívno-právne termíny sú slovotvorne úplne paralelné: *főispán* – hlavný slúžny. V mnohých prípadoch však ide o paralelný kalk z latinčiny. Napr. proti lat. *coniuratio* je v slov. *sprisahanie*, v maď. *összeesküvés*, lat. *servitus* – slov. *služobnosť* – maď. *szolgalom*.

Rovnaká motivácia v slovenčine a maďarčine je výrazná najmä v porovnaní s motiváciou v češtine a nemčine. Proti čes. *právomocný* a nem. *rechtskräftig* stojí slovenské *právoplatný* a maď. *jogérvényes*. Proti čes. *stejnosměrný proud* a nem. *Gleichstrom* je slovenské *jednosmerný prúd* a maď. *egyenáram*. Proti čes. *prádlo* a nem. *Wäsche* je v slov. *bielizeň* a v maď. *fehémemű*. Tu sa prejavuje aj rozdiel v technicko-procesuálnom nazeraní v češtine a nemčine proti menej technickému a obraznejšiemu nazeraniu v slovenčine a maďarčine. Podobný rozdiel je aj v dvojiciach *míchaná vejce – Rührеier, sázená vejce – Setzeier* proti *praženica, rántottojás* a *volské oká, tükörtojás*. Alebo aj v dvojiciach *míra daně – Steuermass* proti *daňový kľúč – adó kulcs*.

Rozdielnym kultúrnym zázemím možno vysvetliť aj niektoré lexikálne lakúny medzi češtinou a slovenčinou. V maďarčine, podobne ako v slovenčine, napr. nebolo pomenovanie pre všeobecný pohyb proti čes. *jeti* a nem. *fahren*. V slovenčine nebol ekvivalent proti čes. *řídit*. Z toho vyplývali známe záporné postoje k slovesám *jazdiť* a *riadiť* v slovenskej normatívnej, preskripčnej jazykovede.

Na druhej strane však práve slovesá *jazdiť a riadiť* v súčasnej spisovnej slovenčine sú dokladom na fakt, že v súvislosti s novým spoločenským a hospodárskym systémom sa postupne formuje aj nové kultúrne zázemie vplývajúce na vývin slovnej zásoby.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(24. III. 1992 – Košice)

Sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a hovorená podoba slovenčiny v meste

Prierez fragmentmi inojazyčnej lexiky v bežnej spontánnej komunikácii (okrem rešpektovania špecifík konkrétnej mestskej aglomerácie – Banskej Bystrice) možno vhodne profilovať na báze vekovo-generačného kritéria sekundárne doplneného o vzdelanostný faktor. V bezprostrednom verbálnom styku vo vyjadrovaní starších komunikantov (nad 60 rokov) so silnejšími kontaktmi s tradičnými dialektmi stále rezonujú konzervované (adaptované, nezriedka i deformované) germanizmy, čiastočne hungarizmy. Vnútorne disponujú nadgeneračnou, resp. obmedzenou generačnou platnosťou. Mladší a najmladší obyvatelia mesta (ak nepoznajú nemčinu a maďarčinu, príp. neparticipujú na tzv. generačných reťazcoch) buď 1. siahajú po domácich ekvivalentoch, 2. využívajú, príp. tvoria neologizmy podľa svojich sociálnych a komunikačných dispozícií a potrieb, resp. 3. sústreďujú sa na relikty alebo skomoleniny, často s ambíciami charakterizovať etnikum/societu, ironizovať, vulgarizovať, či dokonca spoločensky znemožniť osobu, jej verbálny prejav alebo skupinu ľudí. Mladá generácia pri týchto postupoch s obľubou využíva zmysel pre recesiu, ale aj jazykovú hru (skúša, do akej miery možno komunikáciu kreovať až do maximálnych prípustných polôh). Ironizujúci, vulgarizujúci moment sa nezriedka graduje kontamináciou cudzieho slova a domáceho jazykového systému, príp. opačne. Vzniknuté hybridy viacmenej účelovo fungujú v komunikácii s vysokým stupňom expresivity a verbálnej kreativity. Stredná veková skupina (24–59-roční obyvatelia mesta) k týmto základným rámcovým charakteristikám pridáva ďalšie dynamizujúce vektory.

Paedr. Vladimír Patráš, CSc.
(28. III. 1992 – Banská Bystrica)

Ján Botto a jeho úloha ve vývoji české literatury (lingvostylistické a motivické elementy literárního procesu)

Jiráskovo *Bratrstvo,* reprezentativní „slovenské" dílo české literatury, chápané tradičně jako dílo formované principy historického realismu, obsahuje i významné strukturní prvky romantické – jako příklad lze uvést tektonicky velmi závažný motiv romantické pomsty (na němž je osnována akční linie zemanské rodiny Kozinů), spojené v Bratrstvu se sekundárním motivem, zasazeným do roviny lingvostylistické, a to s motivem *„psohlavců";* psohlavci (uherští) jsou v Bratrstvu konotováni zcela negativně, což u Jiráska, jehož celé dílo je přímo emblematizováno psohlavci chodskými, stojícími na vrcholu hodnotové stupnice, více než překvapuje. Motiv „pomsty na psohlavcích" čerpal Jirásek evidentně z kultury a tradice slovenské – jednak asi z tehdejšího nářečního úzu, jak ho mohl poznat při svých studijních cestách do Horních Uher, jednak ze slovenské literatury; přední úlohu v této iniciaci

Jiráskovy motivity mělo zřejmě dílo J. Botta (vydané v Praze s velkým ohlasem r. 1880 jako první svazek československé knihovny, kterou založil Rudolf Pokorný), a to nejen *Smrt' Jánošíkova,* ale i *Báj o Maginhradu,* v níž se Jirásek setkal s motivem „pomsty na psohlavcích", dokonce v souhře s motivem Jana Jiskry z Brandýsa a husitských bratříků na Slovensku.

Uvážíme-li, jak naopak přispěla k formování Bottova stylu romantická poezie Máchova (připomeňme aspoň funkci mnohovýznamového romantického pozdravu *Dobrou noc* – srov. můj výklad v Stylistických studiích III, Praha 1975, s. 97–106 a 172), objevuje se tu před námi složitá interakce obou národních literatur, v rovině lingvostylické i motivické. Do zásobárny stylových prvků, které Jirásek v Bratrstvu využil, přispěly navíc i některé prvky nebo podněty z díla Sama Chalupky (např. jeho báseň *Naumburg),* jehož rané, česky psané básně zase obsahují lingvostylové prvky kořenící v *Rukopisu královédvorském.* Podněty slovenské kultury středověké i obrozenské poskytly i jiné prameny – např. staré kroniky, listiny, údaje čerpané z *Přímětků* k *Slávy dceři* J. Kollára atd. (srov. k tomu i výklad R. Urbánka ve sb. Alois Jirásek, Praha 1921, s. 70n.). Jiráskovo Bratrstvo tedy nejen volilo tematiku slovenskou, ale na všech rovinách díla inkorporovalo do své struktury jazykové a stylové a motivické elementy slovenské, a jejich prostřednictvím dokonce navazovalo na nejvýznamnější díla českého preromantismu a romantismu.

Prof. Dr. Alexandr Stich
(7. IV. 1992 – Bratislava)

Transformacijski besedotvorni postopki

1. V besedotvorni teoriji izhajamo iz spoznanja, da besedotvorje ni nič drugega kot pretvarjanje (transformacija) definirane skladenjske enote – skladenjske podstave (SPo) v zvezo morfemov, ki ima lastnost besede.[1]

Besedotvorje pomeni torej morfemiziranje SPo; prav zato je na podlagi strukture SPo in semantike njene propozicije mogoča tipologija tvorjenk glede na njihovo pripadnost besedotvorni vrsti in besedotvornemu pomenu.

1. 1. Dvodelnost tvorjenke, njena sestavljenost iz besedotvorne podstave in obrazila,[2] določa temeljno strukturo SPo: kot je znano, je ta podredna nestavčna besedna zveza, ki jo lahko zapišemo x_1/x_2, pri čemer je x_1 jedro, x_2 njegov razvijajoči člen. Glede na to *katera sestavina SPo se pretvarja v obrazilo,* je mogoče ločiti štiri temeljne strukturne tipe SPo z nekaj podtipi:

(a) SPo $[x_1/]_{x2}$, pri čemer je $x_1 \rightarrow$ Zaim//$Glag_p$, $x_2 \rightarrow$ Sp//Sč,[3] [] → O: v obrazilo se vedno pretvarja jedro SPo in njen slovnični pomen. Lastnosti prilastkovega odvisnika (Sp) glede na obvezno ali neobvezno predložnost korenskomorfemske besede pa tudi glede na število korenskomorfemskih besed (ena ali dve) omogočajo v okviru tipa (a) izločitev treh podtipov:

(a1) *navadne izpeljanke* (In):
***lov-ec** ← [tisti, ki] lovi[-0], [] → -ec, lov-;*
***kralj-eva-ti** ←[biti][4] kralj[-0], []→ -eva-ti, kralj-;*
(a2) *tvorjenke iz predložne zveze* (Tpz):
***pod-nož-je** ← [tam„ kjer je] {pod} nog{-o}, [] → -je, {} → pod-, -nog-;*
***iz-roč-i-ti** ← [dati] (kaj) {iz} rok {-0}, [] → -i-ti, {} → iz-, -rok-;*
***pred-roč-i-ti** ← [dati] rok [-e] {pred} (sebe), [] → -i-ti, {} → pred-, -rok-;*
(a3) *medponsko-priponske zloženke* (Zm-p): ***vrv-o-hod-ec** ← [tisti, ki] hodi [-0] {po} vrv{-i}, [] → -ec, {} → -o-, vrv-, -hod-;*
(b) SPo → $x_1\{/\}_{x2}$, pri čemer je $x_1 \rightarrow$ -Zaim//-$Glag_p$, $x_2 \rightarrow$ -Sp; {} → O: v obrazilo se pretvarja samo slovnični pomen. Tvorjenke so *medponske zloženke* (Zm):
***angor-a-volna** ← volna {iz} angor{-e}, {} → -a-, angor-, -volna;*
***zob-o-zdravnik** ← zdravnik {za} zob{-e}, {} → -o-, zob-, -zdravnik;*
(c) modifikacijski tip: SPo → $x_1[/x_2]$, [] → O: v obrazilo se vedno pretvarja odvisni (nejedrni) del SPO:
(c1) *modifikacijske izpeljanke* (Im):
***brat-ec** ← [majhen//ljubek] brat [-0], [] ← -ec, brat-;*
***brez-je** ← [veliko]brez[-0], [] → -je, brez-;*
(c2) *sestavljenke* (Se): ***pra-domovina** ← [nekdanja] domovina, [] → pra-, -domovina;*
iz-pisati ← pisati [iz] , [] ‚ven' → iz–, -pisati;
(č) *priredne zloženke:* SPo → x{+}x{+}x{+}...; {} → O: v obrazilo se pretvarja priredno razmerje: ***italijansk-o-slovensk-o-angleški** ← italijansk{-i in}slovensk{-i in}anglešk -i, {} → -o- ...*
T. i. *sklapljanje* je zunaj jezikovnega sistema – njegov besedotvorni postopek je nepredvidljiv; takšne tvorjenke lahko nastajajo iz katerihkoli zaporednih sestavin govora: ***ne bodi ga treba – nebodigatreba.***
2. Samo samostalniške in glagolske tvorjenke tipa (a) – tiste torej, katerih priponsko obrazilo//pripona je nastala iz jedra SPo – lahko ločijo besedotvorni pomen, če ta pomen definiramo spet skladenjsko – kot pretvorbo *pomenske podstave (propozicije) povedi.* Možnost takšne pretvorbene povezave samostalniških in glagolskih tvorjenk nam daje objektivna merila za določitev števila in vrst besedotvornih pomenov: lahko jih je največ toliko, kolikor je sestavin propozicije.
Za samostalniške tvorjenke, nastale iz glagola, velja, da je za njihove besedotvorne pomene relevantnih šest sestavin propozicije: *predikat* (Pred), ki se pretvarja v *dejanje:* Pred → [to, da]: ***dogod-ek** ← [to, da se] dogodi[-0], [] → -ek, dogod-;* med participanti so v pretvorbeni zvezi tako aktanti kor cirkumstanti: (potencialni) *prvi aktant* (A1) se pretvarja (a) v *vršilca dejanja,* ki ga določa še podspol živosti: A1 → [tisti, ki]$_z$: ***misl-ec** ← [tisti, ki] misli[-0], [] → -ec, misl-*, in (b) *predmeta sa dejanje,* označen z neživo: ***vlač-i-lec** ← [tisti, ki]$_{-z}$ vlači [-0], []→ -ec, vlač-;* od neprvih aktantov sta

aktualna dva: potencialni *tožilniški* (A4), ki se pretvarja v *rezultat dejanja:* ***čas-o-pis-0 ← [to, kar] piše[-0] {o} čas{u}, {} → -0„ {} → -o-, čas-, -pis-,*** in potencialni *orodniški*, pretvorljiv v *sredstvo dejanja:* ***bris-a-ča ← [to, s čimer] briše [-mo], [] → -(a)ča, bris-;*** *krajevni cirkumstant* je v podstavi *mesta dejanja* in *časovni cirkumstant* v podstavi *časa dejanja:* ***križ-i-šče ← [tam„ kjer se] križa[-0], [] → -(i)šče, križ-; list-o-pad-0 ← [tedaj„ ko] pada{-jo} list{-i}, [] → -0, {} → -o-, list-, -pad-.***

3. Glede na povedano sodi besedotvorje v okvir skladenjske problematike, iz katere je celo mogoče izločiti tisti njen del, ki je v pretvorbeni zvezi z besedotvorjem in ki ga lahko imenujemo *besedotvorna skladnja*; kot enota jo označuje pretvorbena varianta tvorjenke – skladenjska podstava.

Opombe

1
Ch. Schwarze že koncem šestdesetih let dokazuje možnost uporabe pretvorbeno-tvorbenih pravil N. Chomskega tudi na besedotvornem področju. Pravi, da izpeljávne oblike imenujemo tiste, ki se dajo dokazati z uporabo pretvorbenega pravila, pri čemer sta (a) transformand in transformat sinonima, (b) število besed transformanda ustreza morfemskemu kompleksu transformatne besede, (c) koren transformatne besede je tudi v transformandu.

2
Spoznanje je eksplicirano že pri J. Rozwadowskem – prim. njegovo delo Wortbildung und Wortbedeutung iz l. 1904.

3
Zaim = zaimek, Glag = glagolski primitiv, Sp = prilastkov odvisnik, Sč = stavčni člen, // = ali; [], {} = pretvorljivost v obrazilo.

4
Med glagolske primitive, v okviru besedotvorja morda bolje proverbe, se uvrščajo glagoli ***biti, imeti, delati, dati, postati*** – vsi omenjeni glagoli se pretvarjajo v besedotvornem postopku v obrazila – enako kot zaimki.

Prof. Ada Vidovič-Muha
(8. IV. 1992 – Bratislava)

Hovorovosť „verzus“ knižnosť

Ak chápeme hovorenú (ústnu) podobu jazyka a písanú podobu jazyka ako dve (relatívne) autonómne realizácie, ako dva odchodné kódy, potom lexikálne jednotky označované v slovníkoch ako hovorové alebo knižné nevyjadrujú primárne ich štýlovú príslušnosť. Hovorovosť a knižnosť charakterizujú jazykové prostriedky všeobecne, sú „nadradené“ ostatným štýlom, prechádzajú všetkými jazykovými rovinami, celým jazykovým systémom.

Pri charakterizovaní *hovorovosti* vychádzame z poznania, že najfrekventovanejšou formou používania jazyka je bežný hovorený jazyk a že výber príslušných lexikálnych jednotiek nezávisí od vlastností designátov, ktoré hovorové slová označujú, ale je podmienený sociolingvisticky (oficiálnosť – neoficiálnosť komunikačnej situácie). Hovorový jazyk ako súčasť bežného hovoreného jazyka používajú (vo väčšej alebo menšej miere) všetci nositelia národného jazyka, slúži v bežnej komunikácii (nielen a či výlučne v individuálnej, rodinnej a priateľskej), nie je ohraničený tematicky, nie je natoľko determinovaný samotným rečovým aktom ako ostatné jazykové variety (formy, útvary), disponuje veľkým počtom hotových schém, blokov a stereotypov na rýchle generovanie komunikátov v príslušných situáciách, ako aj na vyjadrovanie rozličných stupňov emocionálnosti a pragmatickosti.

Hovorový jazyk je aj hlavným zdrojom dynamických inovácií najmä v lexike. Cez filter hovorovosti vstupujú do spisovného jazyka jazykové prostriedky z bežného hovoreného jazyka (najmä veľmi produktívna vrstva profesionalizmov) a ovplyvňujú tak pohyb na osi (nespisovnosť) – hovorovosť – neutrálnosť – knižnosť.

Pri doterajšom hodnotení a vymedzovaní knižných slov sa často zdôrazňoval ich historický až archaický ráz. Podľa nášho názoru základnými faktormi pri určovaní *knižnosti* jazykového prostriedku sú najmä funkčný faktor a časový faktor. Obidva tieto faktory pôsobia síce limitujúco, ale nie až po tú hranicu, žeby sa s postupnou diferenciáciou jazyka zmenšoval a obmedzoval repertoár knižných prostriedkov, práve naopak. Ak sám termín „knižný“ implikuje nesúčasnosť, je to dôsledok aj doterajšej lexikografickej praxe, keď sa v sústave štylistických kvalifikátorov nie vždy rešpektujú synchrónne hranice spisovného jazyka, knižnosť sa jednostranne spája iba s časovým faktorom, so zastarávaním slov. Rozhodujúci je však funkčný faktor – knižné slová tvoria základ dnes najproduktívnejšieho odborného vyjadrovania a sú výrazným zdrojom internacionalizácie slovenčiny.

Diferencovanejšie, pestrejšie i náročnejšie komunikačné potreby súčasnej spoločnosti si vyžadujú aj diferencovanejšie a jemnejšie posudzovanie príslušných jazykových prostriedkov zo strany jazykovedcov, neraz aj za cenu vzdania sa tradičných názorov a prístupov. Napríklad vo vedomí pevne zafixovaná štýlová diferenciácia nemôže zastierať fakt, že podstata štýlu je v integrite komunikátu.

PhDr. Ján Bosák, CSc.
(13. IV. 1992 – Banská Bystrica)

Za zdômyselnenie gramatickej teórie

Prednáška je v podstate výkladom pripravovanej novej koncepcie gramatickej koncepcie slovenčiny. Kriticky sa v nej zhodnocuje uplatňovanie súčasnej gramatickej teórie v jazykovede aj didaktike a navrhujú sa dômyselnejšie a jednoduchšie spôsoby výučby nášho materinského jazyka. Efektivizácia a modernizácia gramatiky si vyžiada len nepatrnú zmenu v jazykovednej terminológii.

Prednáška sa člení do troch ucelených častí:

I. Navrhované zmeny v doterajšej gramatickej teórii, ktoré sa budú dotýkať vymedzenia plnovýznamových slovných druhov na základe logického myslenia a rešpektovania opytovacích korelátov, ďalej zjednodušenia syntaxe, pričom by sa celkom vypustila náuka o syntagmách a syntax by sa členila na nevetnú, vetnú a nadvetnú.

II. Podrobnejší opis navrhovaných slovných druhov (podstatoviek, prídaviek, číslovieк, slovies a príslovieк).

III. Logizovaný opis syntaktických spôsobov jazyka. Rozdelenie gramatickej náuky na tzv. obligátnu časť, ktorú by mali žiaci ovládať, a na fakultatívnu časť, ktorá by sa mohla účelne využívať v jazykovednom výskume. Návrh na využitie časovej rezervy, ktorá by sa dosiahla navrhovaným zjednodušením vyučovania gramatiky.

Filip Sabol
(6. V. 1992 – Prešov)

Začiatky úsilia o založenie SAVU

Autor prednášky v spojitosti s blížiacimi sa oslavami 50. výročia založenia Slovenskej akadémie vied a umení zákonom Slovenského snemu začrel najprv do málo známych udalostí, čo predchádzali pred úsilím založiť i na Slovensku najvyššiu kultúrnu ustanovizeň rangu akadémií. Uviedol konferenciu kultúrnych pracovníkov HSĽS a HG v Trenčianskych Tepliciach r. 1941 ako prvý impulz k úsiliu začať robiť organizačné kroky, aby sa založila Slovenská akadémia vied a umení, teda nielen vied, ako to bolo v západnej Európe od čias akadémií v Taliansku cez najslávnejšiu 40-člennú Académiu Française v Paríži až po početné akadémie v novších európskych štátoch a národoch, ako bola aj Česká akadémia cisaře Františka Josefa v Prahe, kde boli aj niektorí slovenskí členovia.

Na uvedenú konferenciu nebol ochotný ísť podľa stanov Slovenskej učenej spoločnosti (ktorá vznikla pri Komenského univerzite, premenovanej za SŠ na Slovenskú univerzitu, po vzniku Slovenského štátu začiatkom júna 1938 z bývalej čechizujúcej Šafaříkovy učené společnosti založenej r. 1927) tajomník duchovednej triedy doc. PhDr. Andrej Mráz s tým odôvodnením, že nepozná podrobne edičný materiál, ktorý už vtedy bol k dispozícii na

vydanie, ale predbežne nemohol vyjsť pre nedostatok financií. A v pozvánke na kongres sa výslovne uvádzalo, že pozvaní delegáti rozličných kultúrnych inštitúcií budú mať za úlohu odpovedať na otázku členov konferencie, čo majú v pláne organizačnom a vydavateľskom. Preto SUS vyslala potom na konferenciu generálneho tajomníka SUS prof. Ľ. Nováka ako úradného zástupcu Prezídia SUS.

No hlavní kultúrni pracovníci, čo mali mať úvodné prejavy, boli z matičných vedeckých odborov. Tí po príchode v predvečer konferencie vyhlásili ultimatívne, že ak bude referovať i prof. Ľ. Novák, oni odmietnu predniesť svoje referáty pred týmto panslávom. Hlavný veliteľ HG O. Kubala – čo bol potom po obnove ČSR popravený a bol prv riaditeľom meštianky vo Varíne, kde ako tamojší predseda miestneho odboru MS umožnil svojho času prednášku na tému o nedostatku štátoprávnych pojmov „slovenský národ" a „slovenský jazyk" (keďže v ústave ČSR bol iba na spôsob jednotársky „československý jazyk" a „československý národ") práve Dr. Ľudovítovi Novákovi, vtedy referentovi Jazykovedného odboru MS v Turč. Sv. Martine – bránil prof. Ľ. Nováka, ktorý nebol na konferencii ako súkromník, ale poverený riadnym dekrétom Prezídia SUS, podpísaným predsedom prof. Frant. Valentinom a tajomníkom duchovednej triedy SUS doc. A. Mrázom, ale bezvýsledne. Keď na druhý deň ráno ani najvyšší veliteľ HG minister vnútra SŠ Alexander Mach sa nezastal delegáta SUS prof. Ľ. Nováka, ten protestne odcestoval a prostredníctvom predsedu SUS prof. Fr. Valentina protestoval u prezidenta SŠ Dr. Jozefa Tisu, ktorému v najvyššej situácii bola HG podriadená, proti urážke SUS, ktorá suplovala akadémiu, a ktorý potom zakročil cez predsedu vlády SŠ prof. V. Tuku. Tak sa začali akcie za založenie SAVU.

akademik Ľudovít Novák
(12. V. 1992 – Bratislava)

Stav výskumu v súčasnej poľskej antroponomastike

I. Historický prehľad antroponomastických výskumov.

1) Charakteristika prác medzivojnového obdobia:
   - Kozierowski S.: Nazwiska, przezwiska, przydomki, imiona polskie niektórych typów słowotwórczych
   - Taszycki W.: Najdawniejsze polskie imiona osobowe
   - Bystroń J. S.: Nazwiska polskie
   - Taszycki W.: Polskie nazwy osobowe
2) Charakteristika prác povojnového obdobia:
   - Słownik staropolskich nazw osobowych
   - Rospond S. : Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego
     : Słownik nazwisk śląskich

- Mączyński J.: Nazwiska łodzian (XV-XIX wiek)
- Bubak J. : Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego
: Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskieho
- Gołębiowska T.: Antroponimia Orawy
- Szumska B. - Borek H.: Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740
- Kowalik-Kaleta Z.: Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe
- Gala S.: Nazwy osobowe z podstawowym 1/1 w części sufiksalnej

3) Podrobná charakteristika najnovších prác z oblasti antroponymie:
- Cieślikowa A.: Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji
- Kowalik-Kaleta Z.: Ewolucja nazwisk słowiańskich. Studium teoretyczno-porównawcze
- Rymut K.: Nazwiska Polaków

II. Tézy doktorskej práce: Vlastné mená matrík dvoch farností v oblasti mesta Lodž (Kazimierz a Lutomiersk) zo 17. a 1. polovice 18. storočia
1) Cieľ práce.
2) Charakteristika materiálu.
3) Metódy práce.
4) Klasifikácia zhromaždeného materiálu; príklady.
5) Závery.

Mgr. Wirginia Mirosławska
(13. V. 1992 - Prešov)

Ako vznikla pred 50 rokmi Slovenská akadémia vied a umení a jej Jazykovedný ústav

Prednášajúci ako jediný žijúci člen Prezídia Slovenskej akadémie vied a umení, založenej r. 1942 zákonom Slovenského snemu Slovenskej republiky, a zároveň jej iniciátor a prvý budovateľ v rokoch 1942-1945 ako generálny tajomník, vysvetlil poslucháčom zákulisie zložitých politických a personálnych okolností, ktoré predchádzali založeniu SAVU v čase druhej svetovej vojny, keď pre vojnové udalosti a pre ťažké finančné podmienky nebola spočiatku vôbec ochota založiť takú dôležitú ustanovizeň, akou mala byť novozaložená SAVU, ktorej predchádzala Slovenská učená spoločnosť pri Slovenskej univerzite v Bratislave. Okrem ideovej stránky jednou z hlavných motivácií bol nedostatočný finančný základ Slovenskej učenej spoločnosti, ktorá dostávala od štátu iba 100000,- Ks, čo nestačilo na vydanie radu pri-

chystaných rukopisov kníh a časopisov radu Acta Eruditae Societatis Slovacae.

Najväčšou prekážkou bola skutočnosť, že predseda vlády prof. PhDr. Vojtech Tuka, ktorý bol zároveň i rektorom Slovenskej univerzity, bol zásadne i dekretálne proti legislatívnej príprave zákona o SAVU. Bolo treba získať prezidenta SR ThDr. Jozefa Tisu, predsedu Slovenského snemu JUDr. Martina Sokola, ministra školstva Jozefa Siváka, predsedu a podpredsedov Štátnej rady JUDr. Ravasa, prof. Dr.h.c. Jozefa Škultétyho, správcu Matice slovenskej, Jána Vojtaššáka, spišského biskupa, poslanca Pavla Čarnogurského a iných poslancov Slovenského snemu, členov vlády SR - okrem predsedu prof. Tuku, okrem podpredsedu Alexandra Macha - a ďalšie kultúrnopolitické osobnosti, aby sa podarilo v snemových výboroch zaistiť z pôvodne pol milióna korún až 2 milióny korún a nakoniec pomocou prezidenta republiky, ktorý podľa zákona bol zároveň protektorom SAVU, až 2 milióny 500 000,- Ks. O dramatických konfliktných udalostiach referoval prednášajúci ako teraz už jediný žijúci pamätník a jeho prejav bol zachytený aj na páske pre archív KSJ PF v Nitre.

akademik Ľudovít Novák
(14. V. 1992 - Nitra)

Projekt jednotného slovanského jazyka z 19. storočia

Slavenec Matija Majar Ziljski (1809-1892) je za Slovenijo podobna osebnost kot Jan Kollár za Slovaško. Pisal je svoja dela v skupnem slovensko-srbskohrvatskem jeziku (ilirskem) in se vse življenje trudil za uresničenje zamisli o slovanski vzajemnosti. Bil je župnik na Koroškem (Ziljska dolina, danes v Avstriji), to je v krajih, ki so bili in so še podvrženi močnemu ponemčevanju.

Leta 1848 je izdal v Ljubljani knjigo *„Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik"* (en izvod te knjige se nahaja v Univerzitetni knjižnici v Bratislavi!). V tej knjigi ne opisuje samo „ilirski" jezik, temveč hkrati tudi možnost skupnega češko-slovaškega jezika. Veliko citira Kollárjevo delo „Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky" in se torej na Kollárjevi strani vključuje v polemiko z Ljudovitom Štúrom glede razvoja knjižnega jezika.

Leta 1863 in 1865 pa je Majar izdal v Pragi v samozaložbi še eno slavistično knjigo, ki nadaljuje obravnavano temo. Naslov je *„Vzajemni pravopis slavjanski, to je: vzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska"*. V tej knjigi polemizira z „učenimi" slavističnimi spisi Frana Miklošiča, Šafárika, Čelakovskega in Hattala, ker ne presegajo primerjalnost v smeri ustvarjanja enotnega slovanskega jezika. Majar normira črkopis (cirilico), pravopis in morfologijo, medtem ko se slovarja ne dotika in tudi ne prinaša tekstov v svoji „vzajemni slovanščini". Majar normira oblike na osnovi petih slovan-

skich jezikov: cerkvenoslovanščina, srbščina, ruščina, češčina in poljščina. Njegov jezik ima delome lastnosti popolnoma umetnega jezika – torej slovanskega esperanta – deloma pa naj bi bil to živ, izpeljan jezik. Ne zamišlja si, da bi ga sprejeli vsi in nazenkrat, temveč naj bi ga uporabljali le za znanstvene spise, sicer pa naj bi se mu „približevali". Značilno je, da ostro kritizira posamezne slovanske jezike glede na njihovo odstopanje od skupne osnove. Prednost daje sodobnim jezikom, manj pa zgodovinski cerkvenoslovanščini.

Majar ni doživel uspeha. Kot umetni jezik je vzajemna slovanščina še nepopolno normirana: ima veliko dvojnic. Vendar je Majarjevo delo izjemno pomembno kot kulturno in družbeno gibanje. Odlično monografijo o Majarju je napisala Rusinja Iskra Čurkina – izšla je v Ljubljani leta 1974 v prevodu Viktora Smoleja. Vprašanja, kijih je obravnaval Majar: to je sporazumevalni jezik med Slovani – še do danes niso rešena, zato je njegova pobuda dobrodošla.

Doc. Dr. Milan Dolgan
(26. V. 1992 – Bratislava)

Zvukové variácie významových jednotiek

1. Zvukovú stavbu významových jednotiek (všeobecnejšie ide o vzťah formy a obsahu, výrazu a významu v jazykovom systéme) „koordinuje" zákonitosť arbitrárnosti jazykového znaku a asymetrie medzi formou a obsahom. Vlastná realizácia zvukových variácií významových jednotiek sa odohráva pod „dohľadom" kombinačných, distribučných a fonotaktilných osobitostí príslušnej fonologickej štruktúry.

2. Fonický „rozptyl" významových jazykových jednotiek spôsobujú neutralizácie a alternácie. Metodologickým východiskom ich analýzy je naša syntetická fonologická teória (najpodrobnejšie v práci *Syntetická fonologická teória.* Bratislava, JÚĽŠ SAV 1989. 253 s.).

Neutralizácie sú zmeny foném vyvolané syntagmatickou organizáciou zvukových prvkov; *alternácie* sú zasa zmeny foném vyvolané paradigmatickou organizáciou zvukových prvkov. Pravda, syntagmatické a paradigmatické súvzťažnosti zvukových prvkov treba interpretovať dialekticky: paradigmatické zmeny foném majú svoj počiatočný „impulz" na syntagmatickej osi a syntagmatické zmeny fonických prvkov sú tak či onak ovplyvňované vzťahmi foném aj na paradigmatickej osi jazyka.

2. 1. Podľa syntetickej fonologickej teórie sú neutralizácie a alternácie javy s diferencovaným vzťahom jednotlivého a všeobecného v príslušných zvukových jednotkách, ako to potvrdzuje ich „umiestnenie" medzi rozlíšenými hladinami relácie jednotlivého a všeobecného vo fonických jednotkách. Patria sem: (1) konkrétny fyzický segment reči, (2) fóna, (3) fonéma, (4) morfofonéma, (5) „morfofonemoid". Na týchto jednotlivých „vrstvách"

možno pozorovať určité variácie formy: individuálne, špecifické, osobné artikulačno-akustické črty – variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy – variácie 2. stupňa, neutralizácie – variácie 3. stupňa, alternácie – variácie 4. stupňa (porov. obr.).

	variácie 1. stupňa	variácie 2. stupňa	variácie 3. stupňa	variácie 4. stupňa
konkrétny fyzický segment reči	+	+	+	+
fóna	–	+	+	+
fonéma	–	–	+	+
morfofonéma	–	–	–	+
„morfofonemoid"	–	–	–	–

Obr. Zvukové variácie pri jednotkách s diferencovanou „hladinou" vzťahu jednotlivého a všeobecného

3. Porovnanie vzťahu neutralizácií a alternácií v slovenčine a češtine dovoľuje vysloviť hypotézu o „vyrovnávaní" tlaku oboch javov na zvukovú štruktúru morfémy v jazykových systémoch; v slovenčine sú bohaté neutralizácie fonologických protikladov, ale alternácie sú „pritlmenejšie", v češtine naopak. Navyše tu možno uvažovať o súhre neutralizácií a alternácií na jednej strane a vokalických a konsonantických alternácií na druhej strane. V slovenčine sú neutralizácie a alternácie „zviazanejšie" (preukazne to možno demonštrovať na dominantnosti alternácií, v ktorých sa alternanty líšia len jednou vlastnosťou, podobne ako pri vzťahu foném vytvárajúcich neutralizovateľný protiklad).

4. Z úvahy o zvukových variáciách významových jednotiek v slovenčine a v češtine – cez analýzu neutralizácií fonologických protikladov a alternácií foném – vyplýva niekoľko zovšeobecnení:

a) Fonickú variantnosť morfém v spisovnej slovenčine viac vyvolávajú neutralizačné zmeny, v spisovnej češtine alternačné zmeny. Vzhľadom na to, že alternácie vchádzajú „hlbšie" do zvukového „obrazu" morfémy (zasahujú úroveň morfofonémy, cez ktorú sa už naznačujú aj historické dimenzie zvukových jednotiek), možno konštatovať, že zvuková stavba morfémy (a teda aj slova a tvaru) je v češtine „archaickejšia", viac „morfonologizovaná" ako v slovenčine.

b) Vzhľadom na „vertikálny" vzťah fóny, fonémy a morfofonémy – „odvíjajúci sa" od neutralizačných zmien – je „synfonéma" („jednota" fóny, fonémy a morfofonémy) v češtine zvukovo „vyrovnanejšia", menej variabil-

ná; viac sa v nej uplatňuje prvý typ relácií medi fónou, fonémou a morfofonémou ($F \equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$) ako v slovenčine.

c) Synchrónna dynamika vo výstavbe zvukovej štruktúry morfémy sa v slovenčine viac garantuje pohybom od fóny cez fonému k morfofoneme; v češtine skôr naopak ($MF_m \rightarrow F_m \rightarrow F$).

d) Systém neutralizačných zmien je v spisovnej slovenčine „pevnejší" než v češtine, v ktorej je viac možností na stvárnenie zvukových jednotiek (na úrovni fóny a fonémy) tej istej morfémy v rovnakom hláskovom okolí, čo spôsobuje, že „horizontálna" zvuková stavba morfémy je v češtine variabilnejšia ako v slovenčine.

5. Vzťah jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách potvrdzuje „jednotu", „symetriu" jazykovej sústavy aj na „druhej strane" formy a obsahu: má totiž presnú paralelu aj medzi významovými jednotkami (individuálne použitý prostriedok → kontext → lexéma a pod.).

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(28. V. 1992 – Bratislava)

Zdvorilostný princíp v pragmatickej dimenzii konverzačného textu

V súčasnej jazykovede sa čoraz viac dostáva do popredia pragmatický aspekt jazykovej komunikácie. Komunikačný akt sa interpretuje ako zložitá sieť vzťahov na troch úrovniach – na úrovni diskurzu, na úrovni obsahu výpovede a na úrovni textu.

V zásade sa rozlišuje medzi sémantickým a pragmatickým prístupom k interpretácii významu, sprostredkovaného v procese komunikácie. Sémantika a pragmatika sú navzájom komplementárne. Pragmatická interpretácia významu sa orientuje na komunikáciu ako proces, v ktorom sa význam tvorí, sémantika význam istým spôsobom absolutizuje a nazerá na text ako na finálny produkt komunikácie.

V rámci interpersonálnej rétoriky sa vyčleňuje princíp kooperatívny a princíp zdvorilostný, ktoré sú vzájomne podmienené. Zdvorilostný princíp je nadradený základnému princípu kooperatívnemu, ich vzájomný vzťah je však podmienený predovšetkým kultúrou národa, ktorý jazyk používa (existujú výrazné rozdiely v jednotlivých kultúrach z hľadiska zdvorilosti).

Na základe rozboru materiálu súčasnej angličtiny (spontánna konverzácia) sa sleduje zdvorilostný princíp na typológii anglických otázok. Výrazne sa stupeň zdvorilosti v otázke viaže na priamosť versus nepriamosť otázky. Je možné konštatovať, že nepriame spôsoby pýtania sa sú tesne spojené s vysokým stupňom zdvorilosti. Takisto je zdvorilosť otázky determinovaná z hľadiska vzťahu kladná versus záporná otázka, pričom záporné otázky figurujú ako zdvorilejšie.

Zdvorilosť je prejavom vzťahu participantov v rozhovore, ich snahy zachovať priateľské vzťahy a rovnováhu z hľadiska priebehu komunikácie.

Doc. PhDr. Ľudmila Urbanová, CSc.
(11. VI. 1992 – Prešov)

Tobiáš Masnicius a začiatky slovenského spisovného jazyka

Dejiny slovenského spisovného jazyka sa začínajú spiskom Tobiáša Masnicia *Zpráva písma slovenského*, s podtitulom *Jak se má dobře psáti, čísti i tisknouti*, Levoča 1696.

Masnicius, ako všetci ostatní slovenskí autori v XVII. storočí, slovenčil svoje texty. Avšak v Zpráve podstatne zmenil svoje stanovisko: trvá na úplnej totožnosti s češtinou, dokonca aj na písaní *ř*, „aby také Čechové písem i kněh našich užívati mohli". *Zpráva* je teda prvý raz v slovenských dejinách explicitným ustanovením spisovného jazyka, a to spisovného jazyka spoločného s Čechmi.

Motív tohto Masniciovho obratu je zrejme jeho skúsenosť s protireformáciou. Masnicius bol po Prešporskom súde odtransportovaný na galeje do Talianska, a keď sa mu podarilo oslobodiť sa, našiel útočište v Sasku. Tam v českých exulantských zboroch už pôsobil rad slovenských evanjelických kňazov, ktorí po tom istom Prešporskom súde odišli do exilu priamo. Masnicius pochopil, že českí utrakvistickí exulanti v Sasku a Sliezsku a slovenskí luteráni prenasledovaní v Uhorsku potrebujú sa vzájomne podporovať. A tomu má slúžiť spoločný spisovný jazyk: pritom Masnicius prijíma češtinu pobelohorskú, i s mnohými tvarmi pražskej češtiny, dnes zvanej obecná čeština.

Masniciovu jazykovú ideu realizoval jeho synovec, evanjelický superintendent Daniel Krman, najvýraznejšia slovenská osobnosť zlomu XVII. a XVIII. storočia. Krman napísal gramatiku, nikdy nevytlačenú (rkp. v Lyceálnej knižnici), kde 1. spisovný jazyk, spoločne užívaný slovenskými i českými protestantmi, pomenoval lingua slavico-bohemica; 2. vylúčil z neho tvary obecnej češtiny a kodifikoval dôslednú kralickú normu (čím znamená zásadný zlom aj vo vývoji spisovnej češtiny); 3. hojne uvádza i paralelné slovenské tvary z rôznych dialektov. V iných svojich textoch Krman pomenúva Slovákov po latinsky Slovacii (prvý raz špecifický latinský etnonym) alebo gens slavico-bohemica a politicky umiestňuje Slovákov do „duplex natio hungarica et slavico-bohemica".

Krman a slovenskí evanjelici vôbec uskutočnili aj faktickú spoluprácu s českým exilom: Krmana pozval český tlačiar a nakladateľ Václav Kleych v Žitave (Zittau), aby vieroučne i jazykove upravil jeho kancionál, založený v zásade na Tranovského Cithare Sanctorum. V Žitave, Drážďanoch a iných nemeckých mestách vyšiel dlhý rad diel slovenských autorov. – Táto spolupráca pokračovala aktivitou Slovákov v centre pietizmu Halle. Základným

dielom je tu hallská reedícia kralickej jednodielky r. 1722, výsledok iniciatívy Matiáša Bela a jeho spolupráca s Krmanom, napriek ich hlbokému dogmatickému konfliktu. Rovnako v Halle vyšli Belove preklady i ďalších asi 30 pietistických titulov po slovensko-česky.

Na Krmanovu jazykovú koncepciu nadväzuje *Grammatica Slavico-Bohemica* Pavla Doležala (Bratislava 1746) s ideovým úvodom Matiáša Bela: pre Bela je slovenčina najlepšia tam, kde je najbližšia češtine. Z takéhoto východiska je Doležalova gramatika koncipovaná ako gramatika kralickej češtiny, s paralelnými slovenskými tvarmi tam, kde sa slovenčina, t. j. západná slovenčina zhruba mesta Skalice, od kralickej češtiny odlišuje.

Takto vzniklo jazykové a ideové kontinuum slovenských evanjelikov a českého protestantského exilu. Na Slovensku sa pre tento spoločný spisovný jazyk začal používať – neviem určiť kedy a prečo – i názov jazyk československý (napr. J. Palkovič), popri názve jazyk slovenský či slovensko-český. Z tohto ideového východiska vyšlo slovenské národné obrodenie (Kollár, Šafárik). Jeden z mála českých protestantov, Fr. Palacký z valašských Hodslavíc, ktorý dostal vzdelanie v slovenských evanjelických školách, z tejto ideovej tradície vybudoval ideu českého národa s husitstvom ako vrcholným obdobím.

Z Doležalovej gramatiky, z jej rozdielu medzi „dialectum Bohemorum" a „dialectum cultiorum Slavorum in Hungaria", vychádza i vývinová línia reprezentovaná Bernolákom a Štúrom. Bernolákova *Dissertatio* sa odvoláva na Doležala explicitne, v jeho *Gramatike* odkazy na pramene v texte nie sú, ale gramatická metodológia je zreteľne poplatná Doležalovi, i keď zmysel Bernolákovho diela je presne opačný – oddeliť slovenčinu od češtiny či československej.

Kralická čeština, etablovaná takto výrazne od začiatku XVIII. storočia ako jazyk slovensko-český či česko(-)slovenský, ostala potom aj po Štúrovej kodifikácii v používaní v cirkevných kontextoch u slovenských evanjelikov ako takzvaná bibličtina vlastne dodnes, v stále sa zmenšujúcom rozsahu (dnes už len nábožné piesne v Tranosciu a Zpěvníku).

Ten istý jazyk, zreteľne odlišný od súčasnej češtiny, bol českým národným obrodením prijatý ako norma spisovnej češtiny a centrálnou otázkou kultúry spisovnej češtiny odvtedy až do dneška je hľadanie kompromisov medzi živou hovorenou češtinou a týmto tradičným kultúrnym jazykom.

Prof. Dr. Ľubomír Ďurovič
(11. VI. 1992 – Prešov
16. VI. 1992 – Bratislava)

Metodologické problémy porovnávania neologizmov geneticky príbuzných jazykov

Základným predpokladom komparatívneho opisu neologizmov dvoch jazykov je (1) existencia funkčnej teórie neologizmov a (2) ich adekvátny lexikografický opis v oboch skúmaných jazykoch. Ideálny stav by bol, keby sa skúmal dvojjazyčný slovník neologizmov. Pri absencii týchto predpokladov vzniká (1) problém formovania relevantnej vzorky a (2) problém metódy analýzy vzorky.

Formovanie vzorky sa zakladá na kritériách, ktoré vyplývajú z definície neologizmov, čo v konkrétnom výskume predstavuje problém vzhľadom na isté rozdiely v chápaní neologizmov. Analýza definícií používaných v srbokroatistických prácach, ktoré sú venované neologizmom alebo ktoré sú formulované pre potreby lexikografickej praxe, ukazuje, že v srbskej jazykovede sa pojem neologizmu chápe prevažne v rovine reči (parole) alebo ako inovatívny slovotvorný model. Až najnovšie práce poukazujú na zmenu v chápaní neologizmov, ktoré sú bližšie definíciám v slovakistike.

V súvislosti s výberom relevantnej vzorky sa vynárajú otázky, či analyzovať všetky typy neologizmov alebo obmedziť sa iba na lexikálne neologizmy, či analyzovať iba interné alebo aj externé neologizmy. V prípade, že sa analyzujú aj slová prevzaté z iných jazykov, je potrebné spresniť, ktoré stupne adaptácie treba zohľadniť.

Druhý okruh problémov sa spája s otázkou metódy analýzy vzorky. Slovotvorná analýza sa môže použiť aj v komparatívnych výskumoch, pri ktorých sa odkrýva vzťah produktivity a inovatívnosť slovotvorných modelov. Metóda ekvivalentácie odhaľuje vzťahy v pláne onomatologickej štruktúry nových slov, vzťahy domáceho a cudzieho slova a ich paralelného používania. Osobitne sú zaujímavé prípady, keď je v jednom jazyku niektoré slovo neologizmus a v druhom už dlhšie zaužívané slovo (slov. *neplatič* sch. *neplatiša*). Osobitnú pozornosť vyžaduje skúmanie prázdnych polí. Pri vysvetlení prázdnych polí ako vhodnú považujeme analýzu slovotvorných hniezd, v ktorých sa neologizmus objavuje, napríklad:

sch.	sl.
primedba	pripomienka
PRIMEDBISTI	PRIPOMIENKOVAŤ
alebo	
pendrek	obušok
	OBUŠKOVÝ
PENDREČITI	
PENDREČENJE	

Typológia slovotvorných hniezd nielenže odkrýva možnosti a systémové obmedzenia v daných jazykoch, ale má aj širší význam pre teóriu pomenovania.

Mr. Milica Ladjević
(22. VI. 1992 – Bratislava)

Niekoľko slov o časticiach a o vyjadrovaní expresívno-emocionálneho obsahu a formy komunikácie

Pre častice ako autonómny synsémantický slovný druh, najmä pre geneticky primárne častice, je príznačná schopnosť vyjadrovať oveľa širšiu paletu významových vzťahov podávateľa reči k jej príjemcovi, ale aj k oznamovanej skutočnosti, k obsahu a členeniu textu (reči), než sa to obyčajne zakotvuje v ich slovnodruhovej definícii či definíciách.

Podľa svojej semiotickosti sa totiž častice ako „komunikanty" alebo ako „pragmatikanty" v komunikačnom oblúku medzi podávateľom reči a jej príjemcom podieľajú na komunikatívnej charakteristike oznamovaného obsahu a jeho formy veľmi rozmanite, počnúc tým, že sa môžu vzťahovať na celú výpoveď alebo len na jej časť či komponent, cez odkazovanie na javy mimojazykovej skutočnosti alebo na kontext, resp. cez pôsobenie na vymedzovanie determinatívnosti substantíva či určitosti alebo neurčitosti objektu označovaného substantívom.

Ďalšou z dôležitých funkcií častíc, ktorá sa obyčajne nezakotvuje do ich slovnodruhovej definície, je ich funkcia zvýrazňovania jazykových prostriedkov v reči (texte), kedy kooperujú s ďalšími jazykovými prostriedkami, najmä s logickým dôrazom, kategóriou určenosti, poriadkom slov a prozodickými jazykovými prostriedkami vôbec, vrátane intonácie.

Pochopiteľne, závažná pre ne je aj extralingvistická situácia, v ktorej je realizovaný prehovor s časticami, ale aj text a jeho sémantika, ba až reálny svet – univerzum. Navyše, typické je aj funkčné prekrývanie častíc a mimo kontextu sú vlastne častice ako synsémantiká prakticky „zbavené" svojho lexikálneho významu. Nájsť teda špecifický invariantný význam pre každú časticu je v dôsledku toho veľmi ťažké. Nie div teda, že v odbornej literatúre existuje celý rad ich klasifikácií, nehovoriac už o tom, že v písaných textoch je veľmi ťažko určiť, či dôraz je na častici, alebo nie, a tým aj ťažko exaktne stanoviť význam vyjadrovaný časticou. Uvedomením si toho je ľahšie pochopiteľné, že ich slovnodruhové definície sú také, aké sú.

V súvislosti s výskumami častíc a s vyjadrovaním expresívno-emocionálneho obsahu a formy komunikácie si odborná literatúra uvedomuje, že v súlade s propozíciou a ju odrážajúcou výpoveďou vyjadrujúcou jej denotatívnu zložku, ako aj v súlade s neoddeliteľnou od vety predikáciou a modalitou, sa v rozličnom pomere kognitívnej stránky komponentov základnej sémantickej štruktúry vety odzrkadľuje a štrukturuje v každom výpovednom akte definitívna podoba výpovede i celkový „obraz" prenosu obsahu a formy komunikácie.

Z toho vychodí, že racionálny a emocionálno-expresívny základ reči (textu) sú nerozlučne späté, popreplietané v súčinnosti jej objektívneho a subjektívneho základu, vinogradovovsky povedané, základného „gruntu" informácie a jej predikačno-modálnej a expresívnej „nadstavby" v každom rečovom akte. Pravda, príčiny a mechanizmy tvorby tejto zafarbenosti sú rozmanité, mnohotvárne a rôznoplánové, počnúc orientáciou reči na axiologický obraz sveta, cez obrazno-asociatívne či ikonické postupy pri vedomom,

ale aj podvedomom vyjadrovaní expresívno-emocionálneho obsahu komunikácie, vrátane vyjadrovania celej palety pocitových vzťahov v diapazóne súhlasu alebo nesúhlasu s tým, o čom a ako sa komunikuje. Základným „nervom" expresívnosti sú teda kognitívne vzťahy ľudskej psychiky, ktoré vedú človeka „skrášľovať" reč, „angažovať sa" za ňu za účelom i v dôsledku pociťovania určitých emocionálnych stavov podávateľa reči a vyvolávania im podobných pocitov u jej príjemcu. Emocionálna zložka reči (textu) predstavuje teda tretí stupeň v pomere k zložkám kognitívnym a primárne komunikatívnym, má kvalitatívne odlišný charakter oproti iným aktualizačným zložkám a je relatívne samostatnou zložkou výpovede či vety.

Perspektívne uvažujúc sa teda zdá, že na rozdiel od doterajších výskumov expresívnosti v jazyku a v komunikácii bude asi treba pokladať za jednu z hlavných úloh jej výskumu výskum všetkých tých parametrov a prostriedkov výrazovosti, ktoré tvoria základ jej jazykových mechanizmov a geneticky a funkčne určujú komunikatívnu podstatu a pragmatické zameranie reči (textu) z pohľadu interscientistických metodologických prístupov. V tom prípade bude možné zvýšiť heuristický význam teórie expresivity textu (reči) pre rozvoj jazykovedy a kultúry písaného (hovoreného) slova, a tým zintenzívniť jej aplikované možnosti v tých oblastiach ľudskej činnosti, v ktorých tvorba a používanie textu (reči) má svoj prvoradý význam, a to v školskej pedagogike, v umení, v žurnalistike a v prostriedkoch masovej komunikácie vôbec.

Doc. Dr. Michal Mikluš, CSc.
(15. X. 1992 – Prešov)

Filozofický aspekt gramatickej kategórie času

Pri charakteristike gramatickej kategórie času je nevyhnutné uvedomiť si dve stránky tejto kategórie: podmienenosť vzťahu objektívneho a jazykového času a spôsob vyjadrovania jazykového času v gramatickom systéme. Jazykový čas totiž nie je adekvátnym odrazom objektívneho času, ale sa v ňom odráža egocentrický postoj ľudského subjektu (o tom V. Krupa, 1980, s. 78). Diachronicko-synchronická charakteristika gramatickej kategórie času v slovenčine vychádza zo spôsobu postihovania metrických vlastností (homogénnosť a izotropnosť) a topologických vlastností času (usporiadanosť, jednosmernosť, spojitosť, jednorozmernosť a nekonečnosť). Miera vyjadrovania týchto vlastností času je v jednotlivých časových stupňoch odlišná a poukazuje na to, ako vyjadrovanie topologických vlastností času odráža práve spomenutý egocentrický postoj hovoriaceho, ktorý si z množstva dejov plynúcich v čase vyberá ten dej, ktorý je dominantný z hľadiska prehovoru. Vyjadrovanie topologických vlastností času teda závisí od subjektívneho postoja hovoriaceho a je vlastne formou odrazu vo vedomí. Forma odrazu, resp. spôsob vyjadrenia prvkami gramatického systému v jednotlivých vývinových etapách

slovenčiny bol príčinou rozpadu starého systému časov v slovenčine po tom, ako sa po kontrakcii formy imperfekta v 1. osobe plurálu a duálu vyrovnali s formami sigmatického aoristu. Formálnym vyrovnaním tvarov sa zvýšilo napätie vo vyjadrovaní spojitosti, jednosmernosti a nekonečnosti, preto došlo k prehodnocovaniu prostriedkov na vyjadrovanie týchto vlastností. Rozdiely vo vyjadrovaní topologických vlastností času v jednotlivých slovanských jazykoch (porovnaj systém časov napr. v slovenčine a bulharčine) odrážajú špecifickosť jednotlivých jazykov v tom, že rovnakú mieru topologických vlastností času vyjadrujú jednotlivé jazyky odlišnými prostriedkami. Vedomý prvok zohral teda pri formovaní nových sústav času i vyjadrovaní kompaktnosti deja (spojitosť, nekonečnosť, usporiadanosť) významnú úlohu a spôsob vyjadrovania týchto vlastností času je špecifický pre každý národný jazyk.

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
(12. XI. 1992 – Banská Bystrica)

Jazyk amerických Slovákov

1. Slovenské miestne nárečia ako jedna z existenčných foriem národného jazyka sa v súčasnosti vzájomne ovplyvňujú a pri komunikácii funkčne využívajú na pôvodnom súvislom (historickom) jazykovom území. Zahraničné enklávy, v ktorých obyvatelia slovenského pôvodu hovoria slovenskými nárečiami, v rozličnom stupni ovplyvňuje väčšinový jazyk a kultúrno-spoločenské ustrojenie okolitého prostredia. Je evidentné, že počet nositeľov (používateľov) slovenských nárečí v zahraničí klesá, no ich počet ešte nie je zanedbateľný. Údaje získané pri analýzach spontánnych výpovedí potomkov slovenských vysťahovalcov prispievajú k poznaniu mnohoaspektovej problematiky jazykových kontaktov a interferencií slovenčiny, poskytujú možnosť konfrontovať etapy vývinu jednotlivých skupín slovenských nárečí, sú prínosom pre iné spoločensko-vedné disciplíny. Výskumné aktivity v tejto oblasti patria medzi nezastupiteľné úlohy slovenskej jazykovedy.

2. V r. 1989 a 1991 za realizoval spoločný výskumný projekt v rámci dohody medzi ČSAV a IREX-om (International Research and Exchanges Board); objektom výskumu boli spontánne nárečové prejavy tzv. druhej generácie amerických Slovákov, priamych (už v USA narodených) potomkov slovenských vysťahovalcov zo začiatku 20. stor., ktorí odišli z domoviny a usadili sa v prostredí s prevahou inoetnického obyvateľstva. Z doterajšej demografickej literatúry jednoznačne vychodí, že tzv. chlebové vysťahovalectvo najviac zasiahlo východoslovenské župy (Šariš, Zemplín, Spiš). Slovenskí vysťahovalci sa sústreďovali najmä v severovýchodných štátoch USA, pričom dominujúce postavenie mala vždy Pennsylvánia.

3. Väčší počet vysťahovalcov osadených na jednom mieste (v priemyselných či banických centrách alebo v novozakladaných „*plejzoch*" na vidieku) vytváral predpoklady na ich organizovanie v slovenských národných spolkoch, umožňoval otvárať školy a zriaďovať kultúrne ustanovizne, vydávať noviny a časopisy v materinskom jazyku či v nárečí (najmä šarištine). Slovenskí vysťahovalci mali v USA v prvých rokoch značný priestor na realizáciu svojich národnouvedomovacích potrieb. V spolkoch sa hovorilo po slovensky, slovenské boli cirkevné obrady, usporadúvali sa tradičné slovenské svadby, zábavy a pod. Svoje deti (t.j. tú generáciu dnes 75-85 ročných amerických Slovákov, ktorých prejavy boli predmetom výskumu) vychovávali v nárečí.

4. Doterajšie analýzy získaného materiálu (nahraných spontánnych výpovedí vybraných informátorov) dokazujú, že nárečové prejavy amerických Slovákov nie sú homogénne. Zistené fakty potvrdzujú platnosť tézy, podľa ktorej jazykový prejav jednotlivca nepriamo vyjadruje jeho postavenie v spoločnosti, dokumentuje väzby rozprávača na rozličné sociálne skupiny, vyjadruje vzťah k partnerom rozhovoru a pod. Jazykové prejavy amerických Slovákov sú konkrétnymi realizáciami ich idiolektov, ktoré sú tým zložitejšie a bohatšie, čím sú ich sociálne väzby rozvinutejšie. Sú formované predovšetkým komunikatívnymi spoločenstvami, ktorými jednotlivec prechádza, a to najmä sociálnou skupinou rodiny a rozličnými profesijnými a záujmovými skupinami, ovplyvňujúcimi ekonomické postavenie človeka.

5. Slovenské nárečia, používané dodnes v istých komunikačných situáciách najstaršou generáciou amerických Slovákov, sú z rozličných jazykových i mimojazykových príčin v USA v postavení zanikajúceho izolovaného jazyka. Ich postupnú asimiláciu (amerikanizáciu), ktorá však neznamená totálnu deetnizáciu či akulturáciu ich nositeľov, nemožno, prirodzene, zastaviť, pretože slovenské nárečia majú v súčasnosti minimálne komunikačné uplatnenie. Ovládnutie americkej angličtiny umožňovalo spoločenský a ekonomický vzostup; postupne sa amerikanizovali aj v istom zmysle izolované slovenské komunity na vidieku. Slovenské nárečia sa zo základného dorozumievacieho prostriedku postupne menili na sekundárny kód, ktorý sa používa len príležitostne, a to primárne nie na komunikáciu, ale na manifestovanie etnickej príslušnosti. Jazyk amerických Slovákov, skúmaný pri výskumoch v rokoch 1989 a 1991, charakterizuje najmä prítomnosť anglických lexikálnych prevzatí.

6. Väčšina z angličtiny prebraných podstatných mien sa do morfologického systému zaraďuje bez výraznejších tvaroslovných zmien (bez pripojenia slovenskej koncovky). Podstatné mená zakončené na spoluhlásku sú chápané ako maskulína (ku konkrétnemu typu sa potom zaraďujú podľa životnosti a tvarových vlastností koncových spoluhlások), zakončené na -a ako feminína, zriedkavé podst. mená na -o ako neutrá. Ako lexikálne prevzatia zaradené do príslušných paradigiem fungujú napr. substatíva *bojs* (chlapec; syn), *border* al. *burder* (obyčajne slobodný muž, bývajúci a stravujúci sa u ženy svojho príbuzného, známeho, príp. krajana), *grinor* (obyč. nový prisťahovalec do staršej kolónie), *haus* (dom), *kara* (auto), *karpet* (koberec), *kerič* (koč), *kort* (súd), *peda* (plat, mzda), *pičes* (broskyňa), *tičer* (učiteľ), *tomejtos* (paradajka), *stebelna* (stajňa), *štrickara* (električka) atď.

Prevzaté anglické slovesá sa pomocou kmeňotvorných prípon najčastejšie priraďujú k typu kupovať. Tieto hybridné zloženiny (z anglického základu

a slovenskej koncovky *-ovať/ -ovac*) sú spravidla obojvidové; dokonavosť alebo nedokonavosť je niekedy podmieňovaná ich vecným významom (príp. určená predponami). Ich tvorenie je v zásade neobmedzené; v skúmaných výpovediach majú vyššiu frekvenciu napr. slovesá *anderstenovac* (rozumieť), *askovac* (pýtať sa), *lajkovac* či *lejkovac* (mať rád, páčiť sa), *mufovac* (hýbať sa; sťahovať sa), *tičovac* (učiť, vyučovať), *vačovac* (dávať pozor, strážiť, bdieť) a pod.

7. Značná nekoncentrovanosť slovenského osídlenia v USA, súvisiaca aj s rozpadom pôvodných vysťahovaleckých komunít, ekonomická závislosť od anglicky hovoriaceho okolia i ďalšie kultúrno-spoločenské faktory podmieňujú a urýchľujú úbytok znalostí rodného jazyka (nárečia), získaných v ranom detstve. Systém sa postupne uvoľnuje, narušené je vedomie normy, hovoriaci ťažšie začleňujú svoje vyjadrovacie prostriedky do organického poriadku. Komunikačná funkcia a kompetencia slovenských nárečí je nízka, prognóza vývinu nepriaznivá. Záchranný výskum týchto reliktných jazykových prejavov najstaršej generácie amerických Slovákov je neodkladný.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.
(27. X. 1992 – Nitra
4. XI. 1992 – Prešov)

Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov

1. Východoslovenská nárečová oblasť je pre slavistov bádateľsky mimoriadne príťažlivá. Na jednej strane sa tu vyskytujú viaceré archaizmy, ktoré petrifikovali pôvodný vývinový stav a ktoré pomáhajú pri sledovaní historického vývinu slovenského jazyka v jeho nárečiach. (Je to špecifikum dejín slovenského jazyka, ktoré sa pre nedostatok písomných prameňov z 10.–15. stor. pri štúdiu historického vývinu opierajú o analýzu slovenských nárečí). K týmto archaizmom patrí napríklad konsonantická mäkkostná korelácia v sotáckych nárečiach, zúžené vokály ę, ǫ a pohyblivý prízvuk v sotáckych a užských nárečiach, obojperné u̯ v zemplínskych, sotáckych a užských nárečiach. Na druhej strane sa v týchto okrajových východoslovenských nárečiach vyskytujú jazykové javy, ktoré sú výsledkom dlhodobých a intenzívnych ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. Napríklad striednica o za tvrdý jer, pádové prípony -oho, -omu v gen. a dat. sg. adj. muž. a str. rodu, -ou̯ v inštr. sg. fem., ako aj početné lexikálne a sémantické ukrajinizmy.

2. Rozlišujeme dve kontaktové oblasti východoslovenských a ukrajinských nárečí, ktoré sa od seba líšia (a) mierou intenzity procesu jazykovej interferencie; (b) obdobím vzniku a formovania ukrajinsko-slovenských a slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov; (c) jazykovou situáciou podmieňujúcou proces jazykovej interferencie.

2.1. Jedna kontaktová oblasť je vo východnej časti východoslovenských nárečí. Zo slovenskej strany ju tvoria zemplínske, sotácke a užské nárečia a z ukrajinskej strany jednak zakarpatské nárečia na Ukrajine, jednak lemkovské nárečia v severovýchodnom Zemplíne, ktoré v tejto oblasti prechádzajú v súvislé ukrajinské jazykové územie na Zakarpatskej Ukrajine. Začiatky vzniku a formovania ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov v tejto kontaktovej oblasti siahajú do čias formovania slovenského jazyka ako samostatného slovanského jazyka.

Analýza jazykových javov ukázala, že v tejto kontaktovej oblasti proces ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie zasiahol okrem lexiky aj najmenej priepustné jazykové roviny, akými sú hláskoslovie a tvaroslovie. Tento fakt svedčí o tom, že ukrajinsko-slovenské jazykové kontakty tu majú výraznú intenzitu i dlhú tradíciu. Jazyková situácia sa zmenila po r. 1945, keď sa jazykové pomedzie stalo štátnou hranicou a keď sa prirodzené jazykové kontakty prerušili v dôsledku úpravy hraníc medzi Česko-Slovenskom a bývalým Sovietskym zväzom.

2.2. Druhá kontaktová oblasť je mladšia a formovala sa až po osídlení severnej časti východného Slovenska a južnej časti východného Poľska ukrajinským etnikom v 14.–17. stor. Po vysídlení ukrajinského obyvateľstva z poľského územia na základe poľsko-sovietskej zmluvy z r. 1944 sa jazyková situácia značne zmenila. Ale pre vývin lemkovských nárečí v tejto oblasti mali poľsko-ukrajinské jazykové kontakty zásadný význam, preto pri štúdiu týchto dialektov treba vychádzať z pôvodnej jazykovej situácie. Ako poľsko-ukrajinské, tak aj slovensko-ukrajinské jazykové kontakty v značnej miere ovplyvnili vývin lemkovských nárečí. V oblasti, kde tieto nárečia prechádzajú v súvislé ukrajinské jazykové územie, t. j. vo východnej časti (približne od Svidníka a Stropkova na východ), týchto javov slovenského i poľského pôvodu ubúda, resp. sa vôbec nevyskytujú. A naopak pribúdajú javy charakteristické pre ukrajinské nárečia a spájajúce tieto nárečia s ostatnými ukrajinskými nárečiami.

V procese slovensko-ukrajinskej a poľsko-ukrajinskej jazykovej interferencie zanikli výrazné diferenčné črty lemkovských nárečí, v dôsledku čoho sa lemkovské nárečia členia na dve skupiny: západnú a východnú. Zo zmien motivovaných vonkajším vplyvom slovenských (spišských a šarišských) a poľských (malopoľských) nárečí spomenieme napríklad zmenu voľného prízvuku na stály a jeho ustálenie na predposlednej slabike, zmenu pôvodných palatalizovaných sykaviek s', z' na palatálne sykavky ś, ź, zmenu obojperného u̯ na pernozubné v na začiatku slova pred spoluhláskou, rozšírenie pádovej prípony -om v inštr. sg. fem., ako aj mnohých lexém slovenského a poľského pôvodu. Uvedené javy sa koncentrovane vyskytujú iba v západnej časti lemkovského areálu, lebo iba v tejto oblasti boli pre ich rozšírenie vonkajšie vývinové podmienky.

PhDr. Júlia Dudášová-Krišśáková, CSc.
(23. XI. 1992 – Bratislava)

Argot

I. Výskumný záujem o argot na Slovensku v období rokov 1918–1992 môžeme globálne charakterizovať tromi mozaikami tém:

1. Na Slovensku sa argot v období prvej republiky 1918–1938 neskúmal. Z toho sa väčšinou usudzuje, že sa slovenský argot nekonštituoval. Pravdepodobnejšie je však, že slovenská lingvistika síce vychádzala z faktu, že život jazyka sa odráža v dialektoch, no k hlbšiemu výskumu sociolektov sa nedostala. Na Slovensku sa v tomto období argot ojedinele definuje v prácach, ktoré si jazyk všímajú vo všeobecnosti.

2. V období od rokov 1945–1948 až prakticky do začiatku 70. rokov stagnuje výskum argotu na Slovensku (aj v Česko-Slovensku), čo súviselo tiež s tabuizovaním väzenstva (pretrvávalo prakticky až do roku 1989). Argot sa väčšinou spomínal len v rámci globálnych pohľadov na národný jazyk, resp. v učebniciach pri jeho definovaní.

3. Oživenie výskumov argotu na Slovensku (aj v Česko-Slovensku) nastáva od 70. rokov. Súvisí to aj s pravidelným usporadúvaním konferencií o slangu a argote v Plzni (v Čechách) od roku 1977. Na Slovensku sa výskum argotu triadicky štiepi: okrem argotu detí a argotu vandrovných či podomových (trhových) remeselníkov/obchodníkov (ide o argoty v širšom zmysle slova) sa hlavne v 80. rokoch a na začiatku 90. rokov (po odtabuizovaní väzenstva) skúma argot odsúdených (ide o argot v užšom zmysle slova).

II. Organickú spätosť a funkčné súvislosti oboch typov tajnej reči signalizuje využívanie argotov v širšom zmysle slova v rámci argotu v užšom zmysle slova. Ide o fungovanie (v pôvodnej či upravenej podobe) drotárskeho argotu v pašeráckom a šmelinárskom argote na Orave, resp. ide o funkčné využívanie detskej tajnej reči (artikulovanej extrémnym tempom) modifikovanej sylabickým kódom v rámci vyššej formy utajenia (nižší stupeň konšpirácie predstavujú jednotlivé argotizmy v texte) mladistvými odsúdenými v NVÚ pre mladistvých v Martine – Sučanoch.

III. Výskumné prístupy k argotom (globálne lingvistické orientovanie výskumných pohľadov) rozčleňujeme na lexikologický, gramatický a komunikačný. Komunikačný prístup k výskumu argotu, kondenzujúci aj dva predchádzajúce pohľady (lexikologický a gramatický), zameraný na súvislé texty v pôvodnom prostredí, sprehľadní nielen mechanizmus fungovania argotu, ale v rámci toho aj jeho utajovaciu funkciu.

Z metód výskumu argotu sú vhodné: z observačných (pozorovacích) metód metóda priameho vedeckého pozorovania a metóda priameho vedeckého pozorovania prostredníctvom výskumných spolupracovníkov v kombinácii s exploratívnymi metódami. Napr. v špecifickom prostredí nápravnovýchovných zariadení je potrebné aspoň (čiastočné) porozumenie odsúdených (ak nie už spolupráca) pre komunikáciu s výskumníkmi. Osvedčila sa nám metóda riadeného rozhovoru a metóda skupinového rozhovorou. Dotazníková metóda (či iná metóda grafického záznamu používaná odsúdenými) nie je (väčšinou) efektívna jednak pre rozličnú hlavne neštandardnú/intelektuálnu úroveň odsúdených a jednak pre istú nedôveru odsúdených graficky fixovať vlastné myšlienky a názory v prostredí nápravnovýchovného zariadenia. Ako najefektívnejšia sa ukázala metóda zvukového dotazníka. Výskumníci si po pilotáži problematiky pripravili materiál do dotazníka a kládli otázky odsúdenému (odsúdeným) v rámci riadeného rozhovoru. Výsledky výskumu (priebeh rečových replík) je potrebné zaznamenávať zapisovaním alebo nahrávaním, pričom je potrebné dohodnúť spôsob zaznamenávania vopred.

IV. Najperspektívnejším typom argotu z hľadiska výskumných potencií je argot asociálov. Kumulácia páchateľov trestných činov v nápravnovýchovných zariadeniach je vhodným predpokladom na výskum argotu odsúdených práve v tomto prostredí. Pri skúmaní argotu v súčasnosti považujeme za vhodné spolupracovať nielen so psychológmi a sociológmi, ale so všetkými odborníkmi, ktorí s odsúdenými (asociálmi) prichádzajú do styku v rámci plnenia svojich pracovných povinností.

PhDr. Pavol Odaloš
(3. XII. 1992 – Banská Bystrica)

Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovanskom kontexte

Slovanské a slovenské národné obrodnenie. Národnoobrodenecké hnutie má u slovanských národov v strednej a juhovýchodnej Európe mnohé spoločné črty. Pretože tieto národy trpeli pod politickým útlakom, v ich spoločensko-politických a kultúrnych pohyboch dôležité miesto pripadalo národnoosloboditeľským programom. V ideologických a kultúrnych programoch sa osobitný dôraz kládol na jazykové otázky. V epoche národného obrodenia sa jazyk stal hlavným príznakom národno-etnickej príslušnosti. Rozkvet jazyka sa spájal s rozkvetom národnej kultúry.

Úsilie o kodifikáciu spisovnej slovenčiny sa viaže na začiatočnú fázu slovenského národného obrodenia a úzko súvisí s duchovnou klímou „osvietenského veku" v 2. polovici 18. stor. a s rozvíjajúcou sa ideológiou slovenského národného hnutia, reprezentovaného najmä vzdelaneckými vrstvami a meštianstvom.

Začiatky celonárodného spisovného jazyka. A. Bernolák. Bernolákovské hnutie.

V slovenskom národnom obrodení sa utvorili dve koncepcie, ktoré boli vo vzájomných i protikladných vzťahoch prítomné vo všetkých jazykových i kultúrno-literárnych aktivitách: koncepcia československá a koncepcia slovenskej národnej identity, ktorá sa rozvila v lone bernolákovského hnutia. V otázke spisovného jazyka Slovákov urobili bernolákovci významný krok. Spisovný jazyk sa v Bernolákovej kodifikácii stáva základným atribútom formujúceho sa slovenského národa a aktívnym činiteľom pri rozvíjaní vtedajšej národnej ideológie. Uplatnením etnického princípu slovenského národa (oproti feudálnemu stavovskému princípu) sa v hierarchii komponentov pojmu slovenský národ dostáva na základné miesto spisovný jazyk.

Bernolákova kodifikácia slovenského spisovného jazyka vyniká širokým záberom, ktorý nijaký jazykovedec u nás doteraz neprekonal. Vo svojich po latinsky písaných spisoch podal A. Bernolák opis všetkých jazykových plánov, nevynímajúc slovnú zásobu. V súlade s osvietensko-racionalistickým poňatím chápe spisovný jazyk ako vyšší kultúrny útvar, ktorý nevychádza priamo z nárečí. Jeho kodifikácia sa opiera o hovorový úzus vzdelancov v západoslovenských kultúrnych centrách a o písanú podobou kultúrnej západoslovenčiny. A. Bernolák ako prvý kodifikoval spisovnú slovenčinu ako charakteristickú zložku formujúceho sa slovenského národa a ako osobitný slovanský spisovný jazyk (samostatné nárečie slovenského národa). Týmto historickým činom sa dostala slovenčina do slovanskej jazykovedy (Dobrovský, Linde, Jungmann) a začínajú sa dejiny slovenského celonárodného spisovného jazyka.

Štúrovské hnutie. Jazykovedné dielo Ľ. Štúra. Bernolákovčina nezískala platnosť celonárodného spisovného jazyka. Kodifikačné a normotvorné úsilie zavŕšila až generácia štúrovcov vo vrcholnej fáze slovenského národného obrodenia. Bernolákova a Štúrova kodifikácia predstavujú dve spisovné kodifikácie (a spisovné normy) jedného celonárodného jazyka, pravda, na rozličnom vývinovom stupni jeho nositeľov a v zmenenej hospodársko-spoločenskej a jazykovej situácii. Podstatnou črtou vrcholnej fázy nášho národného obrodenia bolo spájanie spisovného jazyka s národnou ideológiou.

Lingvisticky pozoruhodná kodifikácia spisovnej slovenčiny Ľ. Štúra. *Nárečja slovenskuo* (1846) svojím filozoficko-ideologickým nábojom predstavuje Štúrov východiskový spis. Kvalitatívne nové formulovanie pojmu slovanskej vzájomnosti (oproti J. Kollárovi), vetvy slovanského celku („slovanského národa") sa majú rozvíjať ako samobytné, rovnoprávne zložky (t. j. slovanské národy); tým sa bude rozvíjať kmeňovitosť Slovanov, ktorá je podstatou slovanského života. Duchovnou formou života je jeho nárečie (t. j. jazyk). Slováci predstavujú osobitný slovanský kmeň so samostatným, od českého odlišným nárečím. Slovanský národ tvorí jeden kmeň, ale v rozmanitostiach.

Nauka reči slovenskej (1846) je základným jazykovedným dielom Ľ. Štúra. Je to teoretická gramatika, písaná v kodifikovanej slovenčine. Štúr dospel v mnohých oblastiach teoretickej a praktickej činnosti k pozoruhodným poznatkom, pretože bol vyzbrojený Heglovou dialektickou metódou. Na štúdiách v Halle sa oboznámil aj so základmi v tom čase sa rodiacej historicko-porovnávacej metódy. V *Nauke* využil jednak domáci výskum (A. Doležal, A. Bernolák, P. J. Šafárik), jednak Dobrovského gramatiku (jej Hankovo spracovanie), myšlienky mladého poľského komparatistu H. Cegielskeho. Najprehĺbenejšou časťou morfologických výkladov je kapitola o slovese. Štúrov prínos do teórie gramatiky je osamostatnenie výkladu o morfologických kategóriách. Niektorými výkladmi sa Štúr postavil proti autorike J. Dobrovského. Zatiaľ čo Dobrovský hľadá model novodobého spisovného českého jazyka vo vypestovanom, klasickom jazyku staršieho obdobia, Štúrov model spočíva v živej ľudovej reči (v stredoslovenskom kultúrnom jazyku). Kodifikovaním živého jazykového útvaru je Štúr blízky poňatiu srbskej gramatiky Vuka S. Karadžiča (Pismenica srpkoga jezika, 1814).

Štúrovo jazykovedné dielo zo sociolingvistického hľadiska. Od študijných rokov bola zrejmá živá zainteresovanosť Ľ. Štúra o dianie v súvekej slavistike. Nadväzovanie priateľských vzťahov s národnými buditeľmi v slovanskom svete tvorilo súčasť Štúrovej buditeľskej práce. Cesta do Lužice (H. Zejler, J. A. Smolef) podnety na rozvoj lužicko-srbského národnobuditeľského hnutia, podpora myšlienkam prijať v lužickej srbčine latinské písmo s českou ortografiou. – Štúrov postoj k ilýrskemu hnutiu; neprijal Gajovu ideu spojiť všetkých južných Slovanov v spoločnom spisovnom jazyku. Tkalčevićova kritika Štúra z proilýrskych pozícií; Štúra bráni M. Prica. – Postoj k modelu novočeského spisovného jazyka.

Od samého začiatku spisovnej kodifikácie slovenčina vstúpila do radu slovanských spisovných jazykov ako nemalý slavistický problém. Hlasy spontánneho súhlasu i ostrého nesúhlasu. Štúrov postup vyvolal nevôľu u Kollára, Šafárika, ale najmä na českej strane (Jungmann, Palacký, Havlíček-Borovský; neskoršie Fr. Pastrnek). Teória jednotného československého národa a jazyka (dve vetvy jedného spisovného jazyka) za prvej republiky. Objektívne stanovisko J. Baudouina de Courtenay, ktorý považoval slovenčinu a češtinu za dva spisovné jazyky a Slovákov a Čechov za dva národy.

Výraznú podporu našli Štúrove myšlienky a kroky štúrovskej generácie a ruských slavistov (najmä O. M. Boďanskij a I. Sreznevskij). Štúr informoval Sreznevského o rozhodnutí používať slovenčinu ako spisovný jazyk. Florinského stať o slovenčine. Za zjednotenie slovanských spisovných jazykov horlili slavianofili (Lamanskij, Danilevskij, Budilovič, Pypin). Koncom 19. stor. v ruskej slavistike zvíťazil názor, že slovenčina je samostatný jazyk v rámci slovanských jazykov.

V slovenskom národnom obrodení sa úsilie o formovanie celonárodného spisovného jazyka na Slovensku v porovnaní s prevažnou väčšinou novodobých slovanských spisovných jazykov neoneskoruje. Práca kodifikátorov spisovnej slovenčiny A. Bernoláka a najmä Ľ. Štúra sa dôstojne zaraďujú medzi slovanské kodifikačné diela tejto epochy. Štúrovým jazykovedným dielom bola natrvalo daná základná norma a východisko ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny ako atribútu novodobého slovenského národa.

Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.
(9. XII. 1992 – Nitra)

Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém

Donedávna vyvolávali (a sčasti aj vyvolávajú) diskusné stanoviská najmä tri okruhy otázok:

1. *Etnogenéza Slovákov a Čechov a začiatky slovenského a českého jazyka.*

Nevyhnutná konfrontácia jazykovedných javov s príslušnými faktmi historickými, archeologickými, etnografickými a i. – Pri utváraní samostatného slovenského a českého národného etnika (a podobne slovenského a českého

jazyka) pôsobila súhra vonkajších a vnútrojazykových podmienok. Historické okolnosti súvisia s rozpadom Veľkomoravskej ríše. Vznik českého, uhorského, poľského včasnofeudálneho štátu poskytoval vonkajšie podmienky na integračný proces českého, slovenského, poľského etnika. Takýto vývinový smer v 10. stor. bol podporovaný dôležitými hláskoslovnými zmenami, ako bola kontrakcia, strata a vokalizácia jerov, denazalizácia, prestavba prozodického systému neskorej praslovančiny a i., ktoré mali v každom slovanskom jazyku svoj vlastný priebeh. Zväzok iba pre češtinu, slovenčinu, poľštinu typických izoglosových javov (najmä hláskoslovnej, ale aj gramatickej a lexikálnej povahy) poskytoval vnútrojazykové podmienky pre vývin českého a slovenského jazyka v epoche včasného feudalizmu ako samostatných západoslovanských jazykov. Jazykové javy, ktoré boli ako celok príznačné napr. iba pre slovenské nárečia, sa prehodnocujú na etnické diferencujúce znaky slovenčiny v pomere k iným slovanským jazykom.

2. *Vznik slovenského a českého moderného spisovného jazyka v obrodenskej epoche.*

Formovanie českého a slovenského celonárodného spisovného jazyka patrí do obdobia slovanského národného obrodenia, v ktorom prebiehalo utváranie a upevňovanie moderných slovanských národov v strednej a juhovýchodnej Európe v podmienkach cudzej politickej nadvlády. Dôležitou zložkou slovanského národného obrodenia bolo jazykové obrodenie.

Čeština vstupovala do tejto epochy s bohatou spisovnou tradíciou od 14. stor., ktorá však bola protireformáciou prerušená. Model kodifikátora spisovnej češtiny J. Dobrovského sa opieral o vypestovaný, klasický jazyk staršieho obdobia (jazyk veleslavínskej doby a najmä jazyk Kralickej biblie).

Kvalitatívne novým javom vo vývine spisovného jazyka na Slovensku je Bernolákova široko koncipovaná kodifikácia spisovnej slovenčiny, ktorá patrí do začiatočnej fázy slovenského národného obrodenia a súvisí s osvietenskými snahami a národnoobrodenským hnutím slovenských vzdelancov a meštianstva v druhej polovici 18. stor. Bernolákovčina predstavuje zákonitú prvú fázu v dejinách spisovnej slovenčiny. Úspešný nový krok pri spisovnej kodifikácii urobila v zmenenej politickej, spoločenskej a jazykovej situácii štúrovská generácia. Bernolákova a Štúrova kodifikácia sú dve spisovné kodifikácie jedného celonárodného jazyka na rozličnom vývinovom stupni jeho nositeľov. Vďaka schopnosti preniknúť k produktívnym jazykovým javom podal Ľ. Štúr v *Nauke reči slovenskej* pozoruhodný, vnútorne vyvážený opis spisovnej slovenčiny.

3. *Ku konfrontačnej a typologickej analýze spisovnej slovenčiny a češtiny.*

Donedávna sa vyslovoval názor, že výraznejšie rozdiely medzi slovenčinou a češtinou nájdeme len v nárečovej oblasti.

Z typologického hľadiska možno spisovnú slovenčinu charakterizovať ako relatívne jednoduchý a pravidelný jazyk. Kontrastívna analýza slovenského a českého hláskoslovia a tvaroslovia (p. najmä E. Pauliny, 1974,1976) odhalila zaujímavé súbory systémových rozdielov v týchto blízkych západoslovanských jazykoch. Rozdiely v hláskovom systéme vyplývajú z odlišného historického vývinu; týkajú sa inventára foném, ich rozdielnej distribúcie

a fonologickej štruktúry. Slovenská morfológia je v porovnaní s českou značne zjednodušená v tvaroch a veľmi pravidelná. Súvisí to s faktom, že hláskové zmeny v češtine boli prenikavejšie ako v slovenčine; obraz tvaru sa v češtine výrazne zmenil aj vtedy, keď sa nezmenila pôvodná prípona. Už v štúrovskej dobe sa vytvorila charakteristická črta slovnej zásoby, ktorá je dodnes príznačná pre tieto dva príbuzné jazyky. Kým fonologický a gramatický (a tu najmä morfologický) systém slovenčiny majú v pomere k češtine pomerne výrazné osobitné znaky, slovná zásoba má predovšetkým v kultúrnej a terminologickej vrstve konvergentné črty, ktoré sú nápadné aj v rámci západoslovanských jazykov.

Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.
(9. XII. 1992 – Nitra)

V. EURALEX kongres v Tampere

Po Exeteri (1984), Zürichu (1986), Budapešti (1988) a španielskej Malage (1990) sa piaty kongres Európskej lexikografickej asociácie konal 4. – 9. augusta 1992 v Tampere vo Fínsku. Organizátorom kongresu bola Univerzita v Tampere, na ktorej sa aj konala celá vedecká časť programu. Na kongrese sa zúčastnilo viac ako 300 odborníkov z oblasti teoretickej aj praktickej lexikografie a tiež zástupcov vydavateľských firiem zo 40 krajín. Slovensko malo na kongrese dvoch zástupcov. Bol predstavený projekt nového slovníka slovenčiny a prednesený referát k problematike lexikografického metajazyka.

Program kongresu bol rozdelený do šiestich tematických okruhov: slovníky z hľadiska používateľa, terminológia a terminografia, počítačová lexikológia a lexikografia, otázky lingvistickej teórie a lexikografickej praxe, proces slovníkovej tvorby a špeciálne slovníky. Pracovnou témou „workshopu" boli metódy a nástroje spracúvania slovníkov. Za okrúhlym stolom sa diskutovalo o „ideálnom komputerizovanom slovníku".

Na plenárnom zasadnutí vystúpil J. D. Apresjan s referátom o systémovej lexikografii a J. Svartvik hovoril o problematike korpusov.

V prvom tematickom okruhu boli referáty venované najmä vzťahu mono- a bilinguálnych slovníkov, možnostiam vzájomného využitia informácií, otázkam výberu príkladov, citácií a ilustrácií a otázkam učebnej, resp. školskej lexikografie.

Ústrednou témou terminologickej sekcie boli otázky budovania terminologických databánk.

V porovnaní s predchádzajúcimi kongresmi najvýraznejší vzostup zaznamenala počítačová lexikografia. Kým na kongrese Euralexu '88 v Budapešti sa hovorilo najmä o budovaní korpusov, na kongrese v Malage roku 1990 to boli otázky využitia informácií zo slovníkov, uložených v počítačoch, na kon-

grese v Tampere už boli predstavené hotové programy na editovanie mono- a multilinguálnych slovníkov. Pisanská skupina počítačovej lexikografie predstavila dokonca už pilotnú verziu integrovaného mono- a bilingválneho lexikografického pracoviska, ktoré umožňuje koncipovanie dvojjazyčného slovníka pomocou počítača vo všetkých etapách prác od vyhľadávania v tzv. bilinguálnom korpuse, cez overovanie v lexikálnych databázach porovnávaných jazykov až po editovanie slovníkového hesla.

Už tradične bolo najviac referátov venovaných otázkam vzťahu lingvistickej teórie a lexikografickej praxe. Tieto referáty možno rozdeliť do dvoch okruhov:

– tvorba špecializovaných slovníkov (boli predstavené projekty slovníka ruských slovies, minimálny slovník angličtiny na technické účely, slovník kolokácií a idiómov, školský slovník spájateľnosti, slovník reálií atď.)

– problémy opisu slovnej zásoby (tu bolo predstavených množstvo čiastkových tém, napr. otázky nového spracovania kompozít, zachytenie systémových vzťahov v slovníku, problémy zložiek významu slova, jeho paradigmatické a syntagmatické vlastnosti, otázky konzistentosti a efektívnosti lexikálnej informácie v slovníku atď.

V sekcii tvorby slovníkov bola spoločnou črtou kritika jednotlivých nedostatkov lexikografických diel, ako napríklad nedostatočné zachytenie morfematickej stavby slov, ortografických a ortoepických inovácií, stavba hesla, opis slovných spojení a idiómov, otázky čitateľnosti slovníka atď.

V sekcii špeciálnych slovníkov boli predstavené veľmi rôznorodé slovníkové projekty, napr. slovník citátov, trendy v shakespearovskej lexikografii, estónsky dialektologický slovník a niektoré projekty historických slovníkov.

Hlavné trendy zaznamenané na tohtoročnom kongrese EURALEX-u možno zhrnúť do štyroch bodov:

1. Pokrok v počítačovej lexikografii od budovania korpusov, cez využívanie údajov z počítačov k budovaniu polyfunkčných pracovísk lexikografa, s perspektívou prepájania monolingválnych korpusov a databáz.
2. Precizovanie opisu slovnej zásoby cestou systematizácie a štandardizácie, k čomu dochádza pod silným tlakom výpočtovej techniky.
3. Spracúvanie špecializovaných slovníkov.
4. Problémy kolokácií a idiómov vo výkladových a prekladových slovníkoch, kde sú stále otvorené otázky vymedzenia ustálených slovných spojení, spôsob ich uvádzania v slovníku a spôsob ich opisu.

PhDr. Juraj Šikra, CSc. – Peter Ďurčo, CSc.
(15. XII. 1992 – Bratislava)

Konferencia COMPLEX '92 v Budapešti

Podujatie COMPLEX '92 – Conference on COMPutational LEXicography and Text Research, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 4. až 8. októbra 1992 v Budapešti, bolo už druhým rovnakého mena v priebehu dvoch rokov. Obe konferencie (prvá sa konala na jeseň roku 1990 v Balatonfürede) zorganizovali pracovníci Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied v spolupráci s Laboratóriom automatizácie v informatike a lingvistike z Univerzity Paríž 7.

Kým na prvom ročníku podujatia boli prednesené príspevky z takmer úplnej palety smerov výskumu v oblasti počítačovej lingvistiky, terajší ročník sa už jasne vykryštalizoval ako fórum bádateľov zameraných najmä na výskum a tvorbu rozsiahlych lexikálnych zdrojov (lexikálnych databáz a textových korpusov) a podiel čisto teoreticky orientovaných príspevkov bol minimálny.

Konferencie sa zúčastnilo vyše sto účastníkov z 15 krajín Európy a Severnej Ameriky, ktorí predniesli okolo 50 príspevkov. Hlavným bodom programu boli referáty pozvaných prednášateľov – Sue Attkinsovej z Oxfordu, Willyho Martina z Amsterdamu a Franka Tompu z Waterloo (Kanada).

Sue Attkinsová prezentovala vo svojej hodinovej prednáške výsledok spoločného projektu pomerne veľkého tímu pracovníkov z Oxfordského univerzitného vydavateľstva na jednej strane a výskumníkov spoločnosti Digital z Palo Alto v Kalifornii. Cieľom spoločného projektu bolo vytvorenie „lexikografickej pracovnej stanice", ktorá by umožňovala tvorcom slovníkových diel značne zefektívniť prácu. Novým momentom systému sú najmä tri pracovné obrazovky, ktoré sa používajú súčasne a sú na nich zobrazené údaje z korpusu, referenčné informácie a práve spracúvané heslové state. Z nášho pohľadu má však systém (okrem cenovej nedostupnosti – jedno pracovisko stojí okolo 70 000 libier) nevýhodu najmä v tom, že neumožňuje spracovávať texty v národnej abecede.

Frank Tompa predviedol účastníkom programový systém PAT, ktorý vznikol ako vedľajší produkt prevodu veľkého 20-zväzkového Oxfordského slovníka do počítačovej podoby. Systém umožňuje lexikografovi definovať rôzne vyhľadávacie procedúry nad korpusom textov, u ktorého sa predpokladá, že má rozsah niekoľko stoviek MB. Predvádzaná verzia systému obsahovala ako textový korpus kompletné dielo W. Shakespeara (rozsah len 7 MB!) a účastníci si mohli vlastnoručne na klávesnici overiť, že práca so systémom je veľmi jednoduchá a efektívna.

Ostatné príspevky prezentovali niekoľko slovníkových projektov (za zmienku stojí najmä dánsky projekt 6-zväzkového slovníka, ktorý sa parametrami veľmi podobá na projekt *Slovníka súčasného slovenského jazyka*), systém na prácu s viacjazyčnými paralelnými korpusmi s automatickou tvorbou väzieb medzi jednotlivými lexikálnym jednotkami, niekoľko morfologických a syntaktických analyzátorov a tiež niekoľko príspevkov z kontrastívnej lexikografie. Môj príspevok bol o nástrojoch a metodológii použitej v JÚĽŠ SAV pri počítačovom spracovaní Slovníka slovenských nárečí. Propagoval

som myšlienku, že o využití počítača je možné uvažovať aj v pomerne neskorej etape životného cyklu lexikografického projektu a že použitím relatívne jednoduchých nástrojov je možné dosiahnuť prekvapujúco dobré výsledky.

Väčšina účastníkov konferencie kladne hodnotila jej celkovo vysokú odbornú úroveň a vyjadrila presvedčenie, že COMPLEX sa stane pravidelným podujatím.

Ing. Vladimír Benko
(15. XII. 1992 – Bratislava)

Oznamy

Slovenská jazykovedná spoločnosť pripravuje na rok 1993 tri vedecké podujatia

* II. štvrťrok – kolokvium **Výskum slovenskej hydronymie** (Modra-Piesok, v spolupráci s katedrou slovenského jazyka FF UK a Slovenskou onomastickou komisiou pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV). Preložené z r. 1992;

* 21.–22. októbra 1993 – **6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov** s ústrednou témou **Slovenský jazyk a sociolingvistika** (Modra-Piesok, v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV);

* 25.–26. novembra 1993 – **III. kolokvium mladých jazykovedcov** (Modra-Piesok, v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV).

Záujemcovia o podujatia, posielajte prihlášky na adresu SJS pri SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

Do pozornosti členom jazykovednej obce

Lingvistické časopisy s dlhoročnou tradíciou sprístupňujúce výsledky jazykovedných výskumov

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
SLOVENSKÁ REČ
KULTÚRA SLOVA
SLAVICA SLOVACA,

ktorých počet odberateľov v poslednom období z rozličných dôvodov, čiastočne aj vinou distribúcie, poklesol, sú pre Vás a sú od Vás existenčne závislé.

Každý z uvedených časopisov si možno predplatiť na adrese

Slovak Academic Press, s.r.o., P.O.Box 57
Námestie slobody 6
810 05 Bratislava.